

UiO : **Det juridiske fakultet**

Samfundsvernet: Angrepets saker er å ødelegge fienden

Paramilitært borgervern i norsk mellomkrigstid 1923-1936

Trond Klykken

Masteroppgave i kriminologi

Høsten 2013

Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Juridisk fakultet

Universitetet i Oslo

FORORD

Jeg vil takke følgende: Min veileder, professor Per Ole Johansen, for hjelp, innspill og gode forslag. Professor Liv Finstad og resten av Politigruppa for interessante og givende møter. Stefano for å ha printet ut mye for meg. Stein Georg for moralsk støtte. Vibeke H K for å ha lest korrektur og vært fleksibel under innspurten med oppgaven.

Jeg vil ellers takke for all hjelp jeg har mottatt av de ansatte på Riksarkivet, Nasjonalbiblioteket, Forsvarsmuseets bibliotek, Stortingsbiblioteket, Universitetsbiblioteket i Oslo, Universitetsbiblioteket i Bergen, Statsarkivet i Stavanger, Oslo Bymuseum og Røa bibliotek..

Til slutt en stor takk til den som fikk meg til å stå på litt ekstra, min store motivator: Storm.

Trond Klykken

Oslo 7. november 2013

SAMMENDRAG

Samfundsvernet: Angrepets sak er å ødelegge fienden Paramilitært borgervern i norsk mellomkrigstid 1923-1936

Navn: Trond Klykken

Veileder: Prof. Per Ole Johansen

Institutt for kriminologi og retts sosiologi,

Juridisk fakultet, Universitetet i Oslo

Høsten 2013

I 1923 ble det i Oslo, på privat initiativ, opprettet en hemmelig væpnet beredskapsorganisasjon, Samfundsvernet. I løpet av ett år var organisasjonen landsomfattende med tusener av medlemmer og på det meste hadde Samfundsvernet 15000 medlemmer organisert i tropper, kompanier og lag landet over. Organisasjonen var av paramilitær karakter og hadde en uttalt antikommunistisk profil. Samfundsvernets hovedhensikt var, ifølge lederne, å «verne mot revolusjonen». Behovet for en slik organisasjon, mente de, lå i at politiet var fåtallige og at man ikke kunne stole på militæret fordi mannskapene ikke var politisk pålitelige, soldatenes trening var minimal og mobiliseringstiden var alt for treg. Samfundsvernet skulle fungere som reservepoliti, førstelinjeforsvar mot revolusjonære kuppforsøk eller som supplement til regulære militære styrker. Organisasjonen forbeholdt seg retten til å intervensere på eget initiativ. Den var en borgerlig organisasjon, opprettet og ledet av personer som hovedsakelig tilhørte næringslivet, militæret eller gjerne begge deler. Samfundsvernet ble offisielt oppløst i 1936 etter at regjeringen Nygaardsvold endret politiloven. Organisasjonen eksisterte i 14 år, og selv om den var hemmelig, var myndighetene klar over dens eksistens fra starten av. Hovedspørsmålet denne oppgaven søker å svare på er hvordan det kunne ha seg at en slik organisasjon kunne eksistere så lenge. Samfundsvernets blotte eksistens representerte både en mistillit til staten og en trussel mot dets maktmonopol. Staten har tradisjonelt sett med ublide øyne på slike organisasjoner, og det er derfor interessant å undersøke både hvordan den norske staten faktisk forholdt seg når det ble stilt overfor eksistensen av en paramilitær organisasjon av Samfundsvernets type, og hvorfor den

forholdt seg som den gjorde. Oppgaven vil fokusere på hvordan Justisdepartementet og politimestrene forholdt seg til organisasjonen. Årsaken til at politimestrene er skilt ut som egen gruppe i forhold til Justisdepartementet er fordi det viste seg at holdningene og handlingene til de mest sentrale politimestre gikk på tvers av departementets ønsker, noe som også skulle få følger for det eneste konkrete forsøket departementet gjorde for å få kontroll over Samfundsvernet. Justisdepartementets holdning til Samfundsvernet var preget av en viss ambivalens; man var prinsipielt mot private organisasjoner som åpnet for å ta loven i egne hender, men samtidig gjorde bekymringen for den revolusjonære venstresiden og mistilliten til politiet og militæret, at man også så en viss nytte i slike organisasjoner. Det kommer dog fram av dokumentene at Samfundsvernet ble sett på som en nyttig reserve først når man hadde avklart at et krav om oppløsning ikke ville føre fram, men heller ville kunne føre til at organisasjonen fortsatte «å eksistere illegalt, som en obskur og farligere foreteelse enn om man fikk det inn i lovlige [...] former». Stilt overfor dette fait accompli, var det kanskje nødvendig å finne begrunnelser som rettferdiggjorde Samfundsvernets fortsatte beståen. Om departementet var ambivalent overfor Samfundsvernet, kan ikke det samme sies om politimestrene i mange av de største byene. Holdningene deres, fra midten av 1920-tallet og utover, var stort sett negative. På den ene siden var de skeptiske til private organisasjoner som aspirerte etter å trække inn på politiets domene, og på den annen fryktet de økt uro blant befolkningen samt splittelse innad i politiet om Samfundsvernets medlemmer ble brukt til reservepolititjeneste. Politimestrenes motstand var den viktigste grunnen til at det ble satt en effektiv stopper for departementets forsøk på å ta kontroll over organisasjonen i 1928-1929.

Innholdsliste

1 PROBLEMSTILLINGER OG METODE.....	8
Tema og problemstillinger.....	8
Kilder og metode.....	9
Kildekritikk.....	11
Type kilder.....	12
Avgrensning.....	13
Begrepsavklaring.....	14
Tidligere forskning.....	14
Oppbygning av oppgaven.....	15
2 DEN REVOLUSJONÆRE SETTING OG FORLØPERNE.....	16
En spent tid.....	16
Revolusjonstrusselen i Norge.....	16
Mistillit til myndighetene.....	18
Den nye fiende.....	19
Departementenes undersøkelser.....	21
Borgersamfundets Nødverge.....	22
Nabolagsvern.....	24
Sammenslutningen av 1923.....	25
Borgernes Samfund.....	26
3 SAMFUNDSVERNETS OPPRETTELSE.....	27
Værne vort bestaaende samfund.....	27
Opprettelsen.....	27
Avsløringen.....	29
«der måtte anskaffes våpen».....	30
Administrasjonen og organisasjonen utvides.....	30
Oppgjør med den passive del.....	32
«til støtte for politiet».....	33
Skyteøvelser.....	34
Pistolklubben av 1923.....	34
Bataljonsinndeling.....	35
Strid om våpensalg.....	36
Politimestrene og våpen til Samfundsvernet.....	37
4 RESERVEPOLITISAKEN.....	43
Ny sjef for Samfundsvernet.....	43
Å «verge samfundet mot en omveltning ved vold».....	43
Samfundsvernet trer frem.....	44
Påtalemyndighetens frifinnelse.....	46
Departementets uenighet.....	47
Nyttig å ha.....	48
Rettsliggjøringens fallgruver.....	50
Saken søkes «ordnet i lovlige former».....	51
Streng betingelser.....	53

Rundskrivet.....	54
Welhavens nei.....	55
Instruksendringer.....	58
Politimestrenes motstand.....	58
Ordningen mislykkes.....	61
Nødvergeløsningen	61
Legalisert?.....	63
Vurdering av ordningen	65
5 SLUTTEN.....	69
De harde 30-åra.....	69
Våpensmugling.....	70
Et norsk Skyddskår.....	71
Fortsatt motstand fra politimestrene	72
Munthes PM-er.....	75
Frivillig militæravdeling.....	78
Samfundsvernets overlevelse.....	80
Forsvarstilknytning	81
Godkjent på feil premisser?.....	81
Leidangen.....	82
Kupplanene.....	85
«Klørne skulde klippes ...».....	87
Samfundsvernet ikke legalisert	88
Nødvergeavdelingene som «humbug».....	89
Etterforskning og forbud.....	92
Ble det oppløst?.....	94
6 ORGANISASJONEN	96
En «defensiv, samfundsbevarende institusjon».....	96
På eget initiativ.....	97
Krigsplanlegging	99
Kampavdelingene	100
«Meld heller for ofte enn for sjelden»	101
Privat etterretning	103
Økonomi.....	104
Samarbeid.....	105
Samfundshjelpen.....	107
Kontakter i utlandet.....	108
7 LEDERE OG VERNERE	109
Den øverste ledelsen.....	109
Den daglige ledelse.....	111
Kompani-, tropps- og lagledelsen.....	113
Vernerne.....	114
Yrke.....	114
Alder.....	116
Rekruttering.....	119

8 HVA VAR SAMFUNDSVERNET?.....	120
Slagkraftig	120
Borgervern	122
Hvite garder.....	131
Fascistisk?.....	133
9 JUSTISDEPARTEMENTET.....	135
Statens voldsmonopol.....	135
Skepsisen.....	136
Nøytralitet.....	137
Ta skjeen i egen hånd.....	138
Nyttig hvis	140
Ambivalens.....	141
Trussel.....	144
Var staten partisk?.....	144
Forholdet til andre militante grupper på høyresiden.....	146
Absorpsjon og indefinering.....	147
10 POLITIMESTRENE.....	150
Politiet.....	150
Politiyrket.....	150
Politiet i mellomkrigstiden	151
Den harde og den myke linja.....	153
Autoritet.....	155
Politiet og Samfundsvernet.....	156
Våpensalget.....	158
Holdninger.....	158
Provokasjonseffekten.....	159
Avstand.....	161
Arbeiderbevegelsen	162
Kommunalt og statlig politi.....	163
Uegnet	164
Myk hardhet	166
11 KONKLUSJON	168
LITTERATURLISTE.....	172

1 PROBLEMSTILLINGER OG METODE

Tema og problemstillinger

Mellomkrigstiden i Europa var en periode preget av klasseskiller, arbeidskonflikter, økonomiske nedgangstider, revolusjonsfrykt, fremveksten av både en revolusjonær arbeiderbevegelse og av reaksjonære paramilitære grupperinger. Norge var intet unntak og også her opplevde man streiker, økonomiske nedgangstider og arbeidsløshet, en radikaliseret arbeiderbevegelse samt fremveksten av borgerlige streikebryterorganisasjoner og paramilitære organisasjoner.

Fokus for denne avhandlingen er den største og lengstlevende paramilitære organisasjonen i norsk mellomkrigstid, Samfundsvernet. Denne private, væpnede, militært ledede og næringslivsstøttede organisasjonen ble opprettet i Oslo i 1923, hvorpå den raskt opprettet avdelinger i store deler av landet. Organisasjonen ble offisielt oppløst 14 år senere. På det meste skal Samfundsvernet ha hatt 15.000 medlemmer organisert i tropper og kompanier landet over.

Tema for den foreliggende avhandlingen er å undersøke myndighetenes holdninger og handlinger overfor Samfundsvernet samt analysere hva Samfundsvernet egentlig var og hva det kunne forstås som. I siste instans gjøres dette for å forsøke å forklare hvordan en slik privat organisasjon kunne eksistere så lenge når dets eksistens så tydelig utfordret statens voldsmonopol.

Avhandlingens hovedhypotese tar utgangspunkt i det jeg oppfatter som myndighetenes ambivalens overfor Samfundsvernet i den perioden:

Myndighetenes handlinger og holdninger overfor Samfundsvernet var preget av en ambivalens som gjorde at de så på den som en organisasjon det var nyttig å ha samtidig som eksistensen av en slik organisasjon utgjorde en trussel mot staten selv, og det var denne ambivalensen som var medvirkende til at Samfundsvernet fikk eksistere så lenge som det gjorde.

Hvis myndighetene så en nytte i Samfundsvernet, hva besto denne nytten i? Representerte Samfundsvernet et verdifullt (ikke-militært) tilskudd til politi og forsvar ved store indre uroligheter/kupp- eller revolusjonsforsøk? Var Samfundsvernet verdifull å ha fordi dets

medlemmer fremsto som politisk sett mer pålitelige enn både militærets og politiets mannskaper?¹ Hadde eksistensen av en privat væpnet kamporganisasjon utenfor myndighetenes kontroll en nyttig funksjon som «skremsel» overfor den revolusjonære arbeiderbevegelsen? Var Samfundsvernet sett på som en verdifull motvekt mot de røde garder som det ble spekulert i om eksisterte den gangen?

Samtidig som arkivstudiene foreløpig kan tyde på at de fleste av ovennevnte grunner spilte inn i myndighetenes vurdering av Samfundsvernet, kommer det også frem en viss skepsis i forhold til denne organisasjonen. Hva kom dette av? Var det frykten for at Samfundsvernets tropper kunne bli brukt mot staten? Var man kanskje redd for at bruken av Samfundsvernet under indre uro ville forverre konfliktene eller føre til til andre voldsnivåer? Var det fordi eksistensen av Samfundsvernet utgjorde en utfordring og trussel mot statens voldsmonopol og autoritet? Eller var skepsisen et utslag av kompetansestrid? Avhandlingen vil forhåpentligvis vise om det var noen av de nevnte alternativene, eller om det var helt andre begrunnelser som lå bak.

Studiet av myndighetenes handlinger og holdninger overfor Samfundsvernet i perioden 1923 til 1936 viser at selv om myndighetene så en viss nytte av organisasjonen, var de først og fremst dypt skeptiske. På tross av den skepsis som fremkommer av materialet, var det få aktive tiltak som ble iverksatt fra myndighetenes side for å få kontroll over eller søke å få Samfundsvernet oppløst. Det er interessant å drøfte hvorfor så få tiltak ble iverksatt: Var uviljen mot å konfrontere Samfundsvernet grunnet i en frykt for å konfrontere en godt utbygd paramilitær organisasjon på grunn av dets styrke og voldspotensielle? Var det kanskje organisasjonens medlemmer og dets støttespillere som var årsaken til manglende konfrontasjon? Var det noe så enkelt som at man ikke hadde de rette juridiske virkemidlene for å hankses med en slik organisasjon?

Kilder og metode

Arbeidet med foreliggende avhandling har både vært interessant og bydd på metodologiske utfordringer. Da oppgavens hovedtema er en hemmelig organisasjon som eksisterte for 70-80 år siden, har arbeidet medført endel praktiske utfordringer. En av de største utfordringene har vært innsamling av relevant materiale. I og med at Samfundsvernet ikke har etterlatt seg noe arkiv, har

¹ På grunn av deres antikommunistiske innstilling og villighet til å delta i en høyrevridd paramilitær kamporganisasjon

det medført bruk av vide søkekriterier under arkivarbeidet. Dette har innebåret at det har vært nødvendig å søke gjennom en rekke institusjoners og privatpersoners arkiver. Denne strategien har vist seg å være relativt vellykket da ingen av arkivene i seg selv har kunnet bidra til å gi et komplett bilde av Samfundsvernets eksistens og virke, mens en sammensetning av de funn som er blitt gjort i de forskjellige arkiver, har bidratt til å gi et noe klarere og fullere bilde. Det ligger nok i sakens natur at det ville bli vanskelig å få full oversikt, da samarbeid med Samfundsvernet, som var en hemmelig og ikke minst kontroversiell organisasjon, ikke nødvendigvis har blitt nedfelt skriftlig. Dette kan for eksempel gjelde det uformelle samarbeidet som deler av militæretaten kan se ut til å ha hatt med organisasjonen siden dets oppstart i 1923. Historikeren Nils Ivar Agøy forklarer manglende skriftlig dokumentasjon på samarbeid med at hensynet til «plausible deniability» også kan ha spilt inn. Med dette mener han at enkelte sider ved forsvarets eller andre statsinstitusjoners hemmelige beredskapsdisposisjoner kan ha blitt holdt skjult for de ansvarlige statsråder og øvrig regjering for slik å sikre at deres eventuelle benektelse av at slike forhold forelå ville være mer troverdig (i og med at de selv trodde det lå slik an). Et annet problem som Agøy også er inne på i forbindelse med hemmelighold innenfor statsapparatet, er muligheten for at dokumenter som omhandlet sikkerhetstiltak, eller i vårt tilfelle – samarbeid med Samfundsvernet – ikke ble arkivert i henhold til vanlig praksis, noe som igjen kan ha gjort det ekstra vanskelig å finne disse igjen.² Dette er alle forbehold som må tas med i forbindelse med den informasjonsinnhenting som er blitt foretatt.

Avisoppslag fra perioden 1920 til 1936 har også vært viktige kilder for oppgaven. I første omgang fordi de i mange tilfeller har bidratt med informasjon som har kunnet brukes under arkivsøkene – blant annet datoer og navn. Den sosialistiske pressen kunne vise til flere avsløringer om Samfundsvernet, hvorav flere bekreftes av dokumentene. I de borgerlige avisene var det ikke hvitegarden som var en trussel, men de røde gardene og revolusjonspratet. Ikke minst er de borgerlige avisene viktig som kilde da det var disse avisene som miljøene i og rundt Samfundsvernet benyttet seg av når de ville uttale seg eller ha artikler og opprop på trykk.

Som det kommer frem av oversikten over, har arbeidet med materialinnsamlingen båret preg av å være et puslespillarbeid. Det har ikke vært gitt at alle dokumenter i en sak har vært å finne i et og

² Agøy 1997:196

samme arkiv, flere ganger har de manglende bitene blitt funnet i andre arkiver. Puslespillet som har blitt lagt som en følge av denne metoden, er dessverre ikke komplett. Dette er en svakhet ved oppgaven, men det har dog vært mulig å rekonstruere enkelte av de dokumentene som ikke er funnet ved at de har vært omtalt i andre (og senere) dokumenter. Totalt sett mener jeg dog at det er samlet inn nok materiale til å kunne foreta de analyser som søkes gjennomført her, slik det kommer frem av innledningen.

Kildekritikk

Arbeid med historisk materiale, som danner det viktigste grunnlaget for foreliggende avhandling, medfører endel praktiske utfordringer. De viktigste av disse dreier seg om de kildekritiske aspekter ved bruken av materialet. I litteraturen om kildekritikk er det to begreper som utpeker seg som særdeles viktige, disse er materialets relevans/gyldighet (validitet) og pålitelighet (reliabilitet). Hvis materialet ikke tilfredsstillende visse krav til både relevans og pålitelighet, vil det sterkt svekke dets potensiale som grunnlag for å trekke visse slutninger.³ Vi må til en viss grad kunne stole på at dokumentets innhold er riktig. Det vil si – vi kan vel aldri vite helt sikkert om enkeltdokumenters innhold er korrekt, men dette kan vi prøve å ta høyde for ved å underlegge det andre kildekritiske undersøkelser samt vurdere det opp mot hva andre kilder sier om samme hendelse.

Et viktig spørsmål å stille seg ved bruk av arkivmateriale er hvem som har skrevet dokumentet – og i forlengelse av dette – hva vedkommendes rolle var, når det ble skrevet og til hvilket formål.⁴ Stort sett har det vært relativt enkelt å finne svar på disse spørsmålene, ihvertfall når det gjelder materialet fra departementsarkivene, hvor dokumentene vanligvis har vært både daterte og signerte. Det har forekommet at noen dokumenters opphavspersoner har vært vanskelig å identifisere, det samme gjelder enkelte dokumenters datoer. Med utgangspunkt i andre dokumenter har det i mange tilfeller vært mulig å resonnerer seg fram til, om ikke forfatterens navn, så ihvertfall en omtrentlig dato for dokumentets tilblivelse.⁵

³ Kjeldstadli 1992:229-230

⁴ Kjeldstadli 1992: 167

⁵ Der det måtte være knyttet usikkerhet til dato, forfatter eller annet, vil leseren bli gjort oppmerksom på dette.

Type kilder

Den typen dokumenter som er blitt samlet inn fra arkiver kan betegnes som primærkilder, det vil si at det er de dokumentene som ligger «nærmest i tid og rom til det som skjedde.»⁶ Det er snart 80 år siden Samfundsvernet offisielt ble oppløst. Avstanden i tid har gjort at det ikke har vært satset på intervjuer i denne avhandlingen, men heller en dokumentanalyse. De primære kildene som kan fortelle noe om Justisdepartementet, Samfundsvernet og politimestrenes forhold til hverandre er i dag stort sett skriftlige dokumenter. De primære kildene kan igjen deles inn i førstehånds- og annenhåndskilde. Et referat fra en som var til stede på møtet, er en førstehåndskilde. Et referat fra en som ikke var på møtet, men har fått seg det referert fra noen som var der, er en annenhåndskilde.⁷

De primære kilder kan også deles inn i personlige og institusjonelle kilder. Personlige kilder kan være brev og dagboksnotater, mens institusjonelle kilder kan være årsrapporter eller andre arbeidsdokumenter. De personlige og institusjonelle kildene kan igjen deles inn i konfidensielle og offentlige kilder.⁸ Noen personlige kilder, slik som dagbøker, kan være skrevet med tanke på senere offentliggjøring, dette vil sannsynligvis påvirke innholdet og er å regne som offentlige personlige kilder. Private brev derimot, trenger ikke være skrevet med tanke på senere offentliggjøring, og vil derfor ofte regnes som en personlig og konfidensiell kilde. Det samme kan sies å gjelde institusjonelle kilder. En årsrapport er en offentlig institusjonell kilde, mens et internt notat kan regnes som en konfidensiell institusjonell kilde. Hvorvidt en kilde er personlig eller institusjonell og hvorvidt den er offentlig eller konfidensiell, kan påvirke hva som skrives og hvordan det skrives. Dette er viktig å ta med i vurderingen av de enkelte dokumenter. Det er kanskje ikke urimelig å anta at en dokument skriver er mer ærlig i konfidensielle dokumenter enn vedkommende ville vært i et offentlig et. Offentlige dokumenter kan ha flere funksjoner enn de rent opplysende, de kan være ment å formidle et visst verdisyn overfor offentligheten eller ha andre, for dokument skriver, nyttige funksjoner.

Arkivmaterialet som ligger til grunn for denne oppgaven, kan for det meste sies å bestå av primærkilder, både førstehånds- og annenhånds: Det er interne notater og offentlige skriv og brev

⁶ Kjeldstli 1992: 169

⁷ Fossum og Meyer 2008:46

⁸ Halvorsen 2008:180

fra departementer, det er personlig brevkorrespondanse mellom personer med en eller annen form for tilknytning til Samfundsvernet og det er interne notater, referater og korrespondanse fra både Samfundsvernet og andre organisasjoner på høyresiden i norsk organisasjonsliv den gangen.

Slik den kritiske sans bør være aktivert når man arbeider med primærkilder fra arkivene, bør den også være det når man forholder seg til avisoppslagene fra den gangen. Informasjonen man kan trekke ut av avisenes oppslag bør ikke tas for god fisk uten videre. Det er flere hensyn som taler for at man er kritisk til avisoppslag: først og fremst må det tas hensyn til at aviser er kommersielle aktører, noe som påvirker hvilke saker de skriver om og hvordan de velger å vinkle disse. At dramatiske overskrifter selger bedre enn de ikke-dramatiske gjaldt nok den gangen også. Det er også viktig å være klar over at de fleste avisene hadde en tydelig politisk slagside, noe som påvirket hvordan de omtalte visse hendelser og saker. De borgerlige avisene den gangen hadde en tendens til å avdramatisere eksistensen av Samfundsvernet, mens de sosialistiske avisene reagerte på motsatt vis.

Avgrensning

I hovedhypotesen brukes begrepet «myndigheter», og da dette er et relativt vidt begrep, ville en analyse av «myndighetenes» holdning til Samfundsvernet sprengt alle rammer for denne avhandlingen. Fokus vil ligge på Justisdepartementet og politimestrene. Felles for disse er at de begge representerer justismyndighetene og ledes av fast ansatte embetsmenn. Statsviter Øyvind Østerud skriver at «enhver regjering, uansett partifarge, [vil] være påvirket av embetsverket og ekspertisen – 'de permanente politikere'. Dette er den profesjonelle staben av rådgivere, informanter, leverandører av beslutningspremisser. Det er teknokratiet som ikke står på valg.»⁹ I saker som omhandlet Samfundsvernet ser det så absolutt ut til at embetsmennene i Justisdepartementet var premissleverandører til de enkelte statsråder. Det hendte en statsråd gikk mot embetsmennes anbefalinger, men for det meste ser det ut til at det var embetsmennes forslag som fikk gjelde. Embetsmennene i departementet var «permanente politikere».¹⁰

⁹ Østerud 1996: 121-122

¹⁰ En av de sentrale embetsmennene i departementet, ekspedisjonssjefen Carl Platou, var jurist og jobbet i ledende stillinger i Justisdepartementet fra 1911 til 1941. Fra 1915 var han byråsjef og de siste 14 årene som ekspedisjonssjef – øverste fast ansatte leder i departementet. Totalt 17 justisministre tjente Carl Platou i den perioden han hadde lederstillinger i departementet. Studentene fra 1902 (1927):209-293 og Studentene fra 1902 (1952): 125-127

Politimestrene viste seg også å ha hatt en viktig rolle i forhold til hvordan Samfundsvernet ble taklet, noe som vil komme frem av avhandlingen. En interessant del av avhandlingen er nettopp forholdet mellom politimestrene og deres overordnede i departementet. Embetsmenn er ideelt sett saklige «fagmenn, som ikke engasjerer seg personlig,» skriver sosiologen Max Weber,¹¹ og embetsmennene i departementet og politimestrene var absolutt saklige fagmenn. Dette betyr ikke at personlige meninger ikke kommer frem i materialet, men tendensen er at det er lovverket og prinsippet om nøytralitet som i siste instans avgjør.

Avhandlingen vil i liten grad ta for seg og drøfte Stortings- og avisdebatter annet enn når disse var en følge av eller medførte behandling i Justisdepartementet. Det vil også vises til et og annet avisoppslag og Stortingsdebatt for å vise hvordan Samfundsvernet ble oppfattet utenfor departementet og politimestrenes gemakker.

Begrepsavklaring

Det er ikke bare kjært barn som har mange navn. Det fenomenet Samfundsvernet var en representant for hadde en mengde navn: garder, hvite garder, svarte garder, borgergarder, kontrarevolusjonære korps, revolusjonsvern, vernegrupper, vergegrupper, frivillige eller sivile ordensvern, borgervern, paramilitære grupper, fascistmilits, borgerkrigens stormtropper med mer.

Vi vil i det følgende omtale Samfundsvernet enten ved dets navn eller som Vernet. Vi vil også benytte oss av betegnelsene hvit garde,¹² frivillig ordensvern, borgervern¹³ og paramilitære grupper om Samfundsvernet og lignende grupper og organisasjoner. De viktigste definisjonene vil vi drøfte nærmere i kapittel 8, etter at vi har sett hvordan og hvorfor Samfundsvernet oppsto, samt vurdert dets organisasjon, trening, ledelse og andre aktiviteter.

Tidligere forskning

Det er lite forskning som fokuserer direkte på Samfundsvernet, et unntak er artiklene til Eivind

¹¹ Weber 1992:128

¹² «fellesbetegnelse på de avdelinger med militær organisasjon og bevæpning som borgerskapet på ethvert kritisk tidspunkt organiserer til kamp mot arbeiderklassen.» Friis og Hegna 1977.:579

¹³ «vanligvis brukt om frivillig ordensvern eller lignende privat virksomhet som har som formål å opprettholde ro og orden eller drive andre former for rettshåndhevelse på offentlig sted»

Karsrud (1982 og 1985), som tar for seg Vernets første år. Lars Borgersrud (2012) og Nils Ivar Agøy (1997) har skrevet en del om Samfundsvernet i forbindelse med indre sikkerhetstiltak i mellomkrigstiden. Fredrik Fagertun (1983) og Bjørn Vidar Gabrielsen har også vært inne på dette i forbindelse med sine avhandlinger om henholdsvis indre sikkerhetstiltak og Leidangen. Per Ole Johansen har skrevet om politiets forhold til Samfundsvernet (1989) og Vernets rolle i våpensmuglingsryktene på 1930-tallet (1982). En nærmere granskning av Vernets opprettelse, organisasjon, aktiviteter, medlemmer og ledelse, slik denne avhandlingen tar sikte på, er oss bekjent ikke blitt gjort.

Oppbygning av oppgaven

Avhandlingen er delt inn i 11 kapitler, hvorav det første presenterer problemstilling og metode. Deretter vil vi i kapittel 2 se på forspillet til opprettelsen av Samfundsvernet, det vil si den nasjonale og internasjonale konteksten i årene rett forut for opprettelsen (1918-1923) samt se på Samfundsvernets forløpere. I kapittel 3 tar vi for oss perioden 1923 til 1925, altså selve opprettelsen av Samfundsvernet og arbeidet med å gjøre den til en kampdyktig landsomfattende organisasjon. Kapittel 4 tar for seg årene 1926 til 1929 og er hovedsakelig tilegnet den såkalte reservepolitisaken av 1929. De harde 30-årene er perioden vi tar for oss i kapittel 5, fra Samfundsvernets militærfrierier til dets offisielle oppløsning i 1936. I kapittel 6 tar vi en nærmere titt på Samfundsvernets organisering, det vil si målsetning, aktiviteter, militær organisering, økonomi og samarbeid. Hvem som styrte organisasjonen og hvem som utgjorde fotsoldatene er tema i kapittel 7, mens hva Samfundsvernet egentlig var, blir tatt opp i kapittel 8. Justisdepartementets og politimestrenes holdninger og handlinger ses på i henholdsvis kapittel 9 og kapittel 10. I siste kapittel vil vi forsøke å samle trådene samt vurdere dette opp mot vår opprinnelige problemstilling og hypotese, og dermed se om vi får et svar på hvordan det kan ha seg at en organisasjon som Samfundsvernet fikk eksistere i 14 år i norsk mellomkrigstid.

2 Den revolusjonære setting og forløperne

En spent tid

Første verdenskrigs avslutning i 1918, innebar starten på en periode preget av blant annet utrygg økonomi, en radikaliseret arbeiderbevegelse og fremveksten av ytterliggående væpnede grupper. Revolusjonen i Russland året før var en stor inspirasjon for såvel hjemlige som utenlandske sosialister og kommunister, og nettopp frykten for kommunistene og det kommunistiske kuppet er blitt sett på som de viktigste utløsende faktorene for oppkomsten av de høyreorienterte gruppene som kom til å sette sitt preg på store deler av mellomkrigstiden.¹⁴

Bolsjevikenes maktovertakelse i Russland på slutten av 1917, inspirerte mange arbeidere og revolusjonære verden over. Den bolsjevikiske revolusjonen innledet en ny æra i historien: for første gang hadde arbeiderne tatt makten og det hele stoppet ikke med Russland. Revolusjonen skulle spres. Det traumet og blodbadet som første verdenskrig innebar, radikaliseret mange, både blant befolkningen i de land som deltok i krigen og i de land som sto utenfor krigen.

Borgerkrigen i Finland, som utbrøt i 1918, med kampene mellom «de røde» og «de hvite» gardene, brakte revolusjonen til Norges dørstokk. Lenge før Mussolini og fascismen gjorde sitt inntog på den offentlige arena, var det i en rekke europeiske land oppstått en rekke private militære grupperinger som mange sognet til høyresiden og som hadde som mål å bekjempe kommunistene.¹⁵

Revolusjonstrusselen i Norge

Norge hadde ingen store skarer av rastløse og arbeidsløse krigsveteraner når krigen var over, men vi hadde en stor og radikaliseret arbeiderbevegelse. Slik sosialister i de fleste andre land lot seg inspirere av den russiske revolusjonen, slik også med de norske. Da Arbeiderpartiet i 1918 erklærte seg som et «revolutionært klassekampparti» som forbeholdt seg retten «til at anvende revolutionær masseaksjon i kampen for arbeiderklassens økonomiske frigjørelse,»¹⁶ kom

¹⁴ Se blant annet Fagertun 1983, Danielsen 1984, Pettersen 2010, Johansen 1982, 1989, Agøy 1997, Maurseth 1987 og Borgersrud 2010

¹⁵ Waite 1968

¹⁶ Danielsen 1984:14

revolusjonstrusselen til Norge. Landsmøtet til Arbeiderpartiet året etter, 1919, bekreftet den revolusjonære linjen og man vedtok innmelding i Komintern.¹⁷ To år senere, i 1921, vedtok partiets landsmøte å godta Moskvatesene, noe som førte til at den moderate fløyen, motstanderne av revolusjonslinjen, gikk ut av partiet og dannet Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti.¹⁸ Høsten 1923, etter Arbeiderpartiets brudd med Komintern og avvisning av Moskvatesene, brøt tilhengerne av Komintern ut og dannet Norges Kommunistiske Parti.¹⁹ Historikeren Rolf Danielsen skriver at selv om man i ettertid kan se at Arbeiderpartiets revolusjonsprat var nettopp det, kun prat, ble det i sin samtid av mange tatt på det dypeste alvor. «Revolusjonen var mykje skrik og lite ull,» mente historikeren Finn Olstad. Den revolusjonære retorikken besto ikke av «direktiver for handling,» men var heller ment å gi «uttrykk for følelser og oppfatninger». ²⁰ Et tegn på at revolusjonspratet kun var retorikk var angivelig at Arbeiderpartiet aldri ga opp det parlamentariske arbeidet, selv ikke i de perioder partiet skal ha vært på sitt mest radikale. De revolusjonære gjorde hva de kunne mens de ventet på revolusjonen, er konklusjonen til historikeren Per Maurseth, som også skriver at arbeiderlederne nok ville gått inn for en revolusjon, men kun om forholdene hadde tillatt det.²¹

Hva ettertiden konkluderer om revolusjonstrusselen den gangen, forandrer ikke på at den for mange følte reell der og da. Det er dette vi bør ha som utgangspunkt når vi skal vurdere hendelsene den gang. Danielsen skriver at Arbeiderpartiets nye revolusjonære holdning ble sett på som «den største trusel mot det borgerlige samfunn siden Thrane-bevegelsen sytti år tidligere.»²² Revolusjonen i Russland og borgerkrigen i Finland, som begge foregikk rett utenfor Norges dørstokk, skremte deler av borgerskapet og innvarslet at det samme kunne skje i Norge. Arbeiderpartiets revolusjonære program, som «innebar at det var skapt en ny arena for den politiske kampen ved siden av den parlamentariske», medførte at det innen de borgerlige politiske miljøer ble diskutert hvordan møte denne trusselen.²³ Det borgerlige samfunn utviklet et sett av komplementære strategier for å takle den nye utfordringen, skriver Danielsen. Den ene strategien ble utformet for å iverksettes hvis revolusjons- eller kuppforsøk skulle skje, mens den

¹⁷ Stugu 2012:54

¹⁸ Pettersen 2010:83

¹⁹ Stugu 2012:83

²⁰ Stugu 2012:56

²¹ Stugu 2012:56

²² Danielsen 1984:15

²³ Danielsen 1984:15

andre strategien søkte å lede arbeiderbevegelsens politiske engasjement og energi inn i parlamentariske former igjen. Danielsen omtaler disse som henholdsvis «den pansrede neves» strategi og «den åpne hånds» strategi.²⁴

Mistillit til myndighetene

Når etterkrigskrisen innhentet Norge i 1920, hadde vi på den ene siden en stor radikalisert arbeiderbevegelse og på den annen et borgerlig samfunn hvis største mareritt var en kommunistisk maktovertakelse. Begge sider uttrykte en mistillit til myndighetene og parlamentarismen, sosialistene fordi staten var borgerlig (og dermed angivelig arbeiderfiendtlig) og deler av borgerskapet fordi man mente myndighetene ikke var faste nok overfor den kommunistiske trussel. For en stor del av sosialistene var det også slik at det ikke var nasjonalstaten som var deres viktigste identifikasjonsramme, men det å være en del av en verdensomspennende arbeiderbevegelse. Man var først «arbeider,» deretter «nordmann». Historikeren Odd-Bjørn Fure skriver at Norge på denne tiden var å regne som en «svakt konsolidert nasjonalstat». Landet hadde en relativt stabil statsmakt, skriver han, men det fantes et spenningsforhold mellom landets økonomiske utvikling og «brede kulturelle og politiske orienteringer», det parlamentariske systemet hadde lite tillit i store deler av befolkningen og nasjonalstaten var ikke nødvendigvis den viktigste identifikasjonsrammen for mange norske borgere.²⁵ Det nasjonale fellesskapet manglet og samfunnet var preget av dype klassemotsetninger, skriver han.

Situasjonen var altså den at revolusjonen syntes nært forestående og den økonomiske nedturen hadde begynt. Trusler mot seg selv skal staten ha egnede institusjoner til å ta seg av, i første omgang militæret og politiet. Men hva om man ikke kan stole på disse fordi de er fåtallige, dårlig utstyrte, dårlig trente og anses som politisk sett upålitelige? Historiker Iver Johansen beskriver det norske militæret i mellomkrigstiden som «en redusert, svekket og marginalisert etat, i konflikt med, og uten tillit fra, betydelige deler av det norske samfunnet.»²⁶ Opprettelse av soldatråd, politisk motiverte disiplinforstyrrelser og antimilitaristisk agitasjon, gjorde at man ikke kunne

²⁴ Danielsen 1984:15

²⁵ Fure 1996:27

²⁶ Johansen 2010:47

stole på at soldatene ville følge ordre ved en mobilisering mot indre uroligheter.²⁷ Det siste gjaldt også for politiet, både fordi endel av mannskapene kom fra miljøer som tradisjonelt hadde arbeidersympatier og fordi betjentene selv var å regne som politiets arbeiderklasse, utsatt for det samme arbeids- og lønnspresset som den vanlige arbeider, og dermed mer sympatisk innstilt overfor arbeiderbevegelsens krav.²⁸ Guang-cai og Ming-kai skriver at det var nettopp problemer med lite ressurser og lite mannskaper i politiet som, fordi det ville virke hindrende på politiets effektivitet, var med på å berede grunnen for private initiativer.²⁹

Den nye fiende

Generalstabens³⁰ ble også påvirket av den nye situasjonen, og det var nettopp rundt 1918 at Generalstabens fokus ser ut til å ha begynt å dreie seg mer mot rikets indre fiender³¹ enn de eventuelle ytre fiendene. Historikeren Marie W. Pettersen skriver at de viktigste årsakene til denne interesseforskyvning hos Generalstabens var henholdsvis «[d]en nasjonale utviklingen, den internasjonale konteksten og arbeiderbevegelsens ideologiske angrep på den militære institusjonen».³² Denne interesseforskyvningen medførte, i tillegg til at deler av arbeiderbevegelsen ble utsatt for Generalstabens overvåkning, at det også ble iverksatt tiltak for å sikre forsvarets våpenbeholdninger så de, i tilfelle kommunistisk opprør eller kuppforsøk, ikke skulle bli tatt over av de revolusjonære. Historikeren Fredrik Fagertun deler disse tiltakene inn i passive og aktive tiltak. De passive dreide seg om økt vakthold rundt våpenlagre samt ubrukeliggjøring av våpen. De aktive tiltakene dreide seg om siling av hvilke mannskaper som ble innkalt til militærtjeneste samt opprettelsen av hemmelige militære ordensversavdelinger til bruk ved indre uro.³³

De største private antikommunistiske beredskapsorganisasjonene ble opprettet i 1920 (Samfundshjelpen) og 1923 (Samfundsvernet), men ønsket om å opprette slike var til stede blant både privatpersoner og deler av forsvarsmyndighetene også i perioden før 1920. I februar 1918 ble det på initiativ fra regjeringen opprettet en hemmelig Sikkerhetskomite hvis hensikt var å

²⁷ Se blant annet Agøy 1997

²⁸ Johansen 1989:24-25

²⁹ Guang-cai og Ming-kai 1993:71

³⁰ Senere Forsvarets Overkommando

³¹ Med rikets indre fiender tenkes det her i første omgang på den revolusjonære arbeiderbevegelsen.

³² Pettersen 2010:45

³³ Fagertun 1983:25

foreslå tiltak for å sikre ro og orden om samfunnets funksjoner skulle rammes under en streik eller andre uroligheter.³⁴ Blant forslagene til Sikkerhetskomiteen var en anbefaling om overvåkning av «den bolsjevikiske (syndikalistiske) bevegelse» i landet.³⁵ Ut fra det vi vet om Generalstabens prioriteringer etter 1918, tyder alt på at Sikkerhetskomiteens forslag ble tatt til følge. Ekspedisjonssjef Zimmer i Forsvarsdepartementet (FD) var medlem av Sikkerhetskomiteen og foreslo i januar 1920 at det ble opprettet et sivilt borgervern som kunne fungere som en støtte til statens egen ordensmakt. Forslaget ble møtt med skepsis da man mente at en slik organisasjon måtte komme som en følge av et sivilt initiativ, samtidig som skeptikerne fryktet at en slik organisasjon ville provosere arbeiderbevegelsen til å opprette egne verneorganisasjoner.³⁶ Et nytt forslag om opprettelse av sivilt ordensvern ble satt frem i sikkerhetskomiteen i april 1920, på et møte hvor også statsminister Knudsen deltok. Planen var at det i Oslo skulle organiseres en gruppe på 2000 væpnede menn som kunne innkalles på kort varsel. Også dette forslaget ble møtt med skepsis. Skepsisen gjaldt dog ikke slike organisasjoner per se, men heller det faktum at det kunne bli vanskelig å administrere en slik gruppe samt at det kunne dukke opp folk man ikke stolte på.³⁷

På det private plan ble det også truffet foranstaltninger i tilfelle streik og revolusjonsforsøk. Jusprofessor Bredo Morgenstjerne gikk i tidsskriftet «Samtiden» i 1918 ut med forslag om at det burde opprettes «en frivillig organisation virkende i samme retning som en civil vernepligt» hvis hensikt var å hindre at statlige og kommunale virksomheter stanset under streiker.³⁸ Rundt samme tid ble det også opprettet lokale borgervern hvis hensikt var å beskytte nærmiljøet fra plyndring. Slike lokale borgervern skal ha blitt opprettet i blant annet Bergen, Kristiania og Trondheim.³⁹

I Kristiania bar en av de nye gruppene navnet «Det borgerlige vern mot revolusjonen»,⁴⁰ mens det i Bergen, på initiativ fra byens næringslivsforeninger, ble opprettet «Borgernes Værntropper»⁴¹ og

³⁴ Pettersen 2010:43

³⁵ Johansen 1982:12

³⁶ Pettersen 2010:74-75

³⁷ Pettersen 2010: 75

³⁸ Sitert fra Danielsen 1984:17. Artikkelen, «Civil vernepligt», sto på trykk i Samtiden 1918 s. 227-238

³⁹ Borgersrud 2010:194

⁴⁰ Lite vites om denne organisasjonen. Hvorvidt den var kortlivet eller eksisterte i det stille frem til de store sammenslutningene på begynnelsen av 1920-tallet, er uvisst.

⁴¹ Ms 1727.2 c, Johan N. Blytts arkiv, Universitetsbiblioteket i Bergen

«Hjelparbeiderkorpsevene».⁴² De bergenske verneorganisasjonene kom senere til å danne grunnlaget for Bergens Samfundshjelps væpnede vernegrupper som formelt ble opprettet i 1920.

⁴³

Enkelte allerede eksisterende organisasjoner ønsket også å bidra på sitt vis til kampen mot revolusjonen. En av disse var Kristiania Forsvarsklubb av 1914, hvis medlemmer i 1918 forsøkte å infiltrere «en eller anden syndikalistisk forening.»⁴⁴ To år senere kontaktet Norges Forsvarsforening Justisdepartementet (JD) med tilbud om å opprette og organisere et sivilt ordensvern.⁴⁵ Svaret fra JD var avvisende og begrunnet med at det var statens oppgave å sørge for å opprettholde lov og orden.⁴⁶

Blant enkelte politimestere var det også bekymring for om man ville være i stand til å takle større uroligheter. Frykten for mannskapsmangel førte til at flere politimestere i 1918 søkte å opprette sivile ordensvern som kunne fungere som reservepoliti. Dette skjedde i blant annet Ålesund,⁴⁷ Kristiansand⁴⁸ og Mo i Rana.⁴⁹ Da det ble kjent for JD at politimesteren i Mo i Rana ønsket opprettet et sivil ordensvern, fikk han til svar at man anså «etableringen av et slikt civilt ordensvern [som] meget betenkelig.»⁵⁰

Departementenes undersøkelser

Sivile ordensvern ble sett på med en viss skepsis, men også en liten dose nysgjerrighet, og dette siste førte til at man i 1919 og 1920 fra departementalt hold bestilte rapporter om slike organisasjoner i utlandet. Departementet for industriell forsyning, JD og Utenriksdepartementet fikk alle tilsendt slike rapporter. I 1919 innkam en rapport om erfaringene fra streiker i Berlin og en om «National hjelpetjeneste» i London. Året etter ble minst seks slike rapporter mottatt av departementene. Alle rapportene omhandlet såkalte samfunnsbevarende organisasjoner i

⁴² Persen 1974:105

⁴³ Se Persen 1974 for beskrivelse og analyse av Bergens Samfundshjelp

⁴⁴ Johansen 1982:

⁴⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Fra Norges Forsvarsforening til JD. 15. november 1920.

⁴⁶ RA/S-2220/B/L0001. Hemmelig kopibok ktr P. Fra JD til Norges Forsvarsforening, 10. februar 1921.

⁴⁷ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Politimestrenes uttalelser. Fra Ålesunds politikammer til JD, 16. mars 1918

⁴⁸ Sørlandets Social-Demokrat 21. mars 1918

⁴⁹ Pettersen 2010:44

⁵⁰ Pettersen 2010:44

Tyskland,⁵¹ Danmark⁵² og England.⁵³ Hovedsakelig dreide det seg om organisasjoner av typen teknisk nødhjelp, eller også kalt streikebryterorganisasjoner (avhengig av om perspektivet var borgerlig eller sosialistisk). Et mindretall gjaldt verneorganisasjoner, det vil si organisasjoner som søkte å fungere som reservepoliti eller andre former for væpnet støtte til de lovlige myndigheter. Sannsynligvis var dette noe av grunnlagsmaterialet myndighetene støttet seg på når det året etter ble konfrontert med opprettelsen av Norges første landsomfattende streikebryterorganisasjon – Samfundshjelpen.

Borgersamfundets Nødverge

Som en følge av et arbeid påbegynt på slutten av 1919⁵⁴, ble en norsk variant av den tyske streikebryterorganisasjonen Technische Nothilfe opprettet våren 1920 under navnet Samfundshjelpen.⁵⁵ Organisasjonen ble startet på initiativ fra sentrale personer i næringslivet, og mannen de henvendte seg til for å organisere dette, rittmester Christopher Fougner, ble også dets leder. Næringslivslederne ønsket en formell godkjenning av organisasjonen og et møte mellom disse (som representanter for ulike næringslivsorganisasjoner⁵⁶), Fougner og regjeringen ble holdt i april 1920. Til stede på møtet var også daværende statsminister Gunnar Knudsen. Fougners forslag gikk ut på at organisasjonen, «Borgersamfundets Nødverge», skulle fungere som en form for teknisk nødhjelp ved å sørge for arbeidsvillige til viktige bedrifter og tjenester som ble rammet av streik. Hensikten var å holde samfunnsmaskineriet i gang samtidig som man nøytraliserte streikevåpenet som innledningen til et revolusjonsforsøk. Organisasjonen skulle også opprette væpnede grupper som kunne fungere som beskyttelse for de arbeidsvillige/streikebryterne. Under møtet kom det frem at regjeringen støttet opprettelsen av en organisasjon som skissert av Fougner, men planene om å opprette væpnede vernegrupper i

⁵¹ RA/S-2220/O/Ob/L0122. I mappe: Samfundshjelp. Tre ulike rapporter: Fra Departementet for den industrielle forsyning til JD, 14. januar 1920. Fra kaptein Nordlie til JD, 20. februar 1920. Fra Departementet for den industrielle forsyning til Utenriksdepartementet, 18. september 1920.

⁵² RA/RAFA-3258/Y34/L0309/001. I mappe nr 18 «Borgersamfundets nødverge. Rittmester Fougners rapport». Rapport fra Oswald Nordlie om Samfundshjelpen i København, 24. april 1920

⁵³ RA/S-2220/O/Ob/L0122. I mappe: Samfundshjelp. To ulike rapporter: Fra kaptein Nordlie til JD, 15. januar 1920. Avskrift av skriv fra marineattaché S. Scott-Hansen til Forsvarsdepartementet, 7. mai 1920

⁵⁴ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Referat fra møte 5. juni 1929. Referat fra rådsmøte i Samfundshjelpen. Fougner: første initiativ til SH ledet av Platou, deputasjon til Knudsen 17. desember 1919.

⁵⁵ Rundt samme tid ble det opprettet Samfundshjelp i Sverige og Danmark også. Alle etter modell av den tyske Technische Nothilfe, Teknisk nødhjelp

⁵⁶ Disse var: Bankforeningen, Håndverkerforbundet, Handelsforeningen, Industriforbundet, Rederforbundet og Landmannsforbundet

tilknytning til denne ville ikke regjeringen ha noe av. De frivillige arbeiderne «kunne gjøre regning paa at bli beskyttet av de til raadighet staaende midler, politi- og i tilfelle-militær hjelp.»⁵⁷ På initiativ fra statsminister Knudsen ble det bestemt at den nyopprettede organisasjonens navn skulle bli «Samfundshjelpen» og ikke «Borgersamfundets Nødverge», da det første var mindre provoserende overfor arbeiderbevegelsen.⁵⁸

Regjeringen, representert ved statsministeren, skal ha avvist tanken på væpnede grupper tilknyttet Samfundshjelpen, men på møtetidspunktet var det allerede organisert slike grupper i tilknytning til Bergens Samfundshjelp. Johan N. L. Blytt, lederen i Bergen, hevdet senere at han i et møte med statsminister Knudsen hadde gjort det klart at Samfundshjelpen i Bergen ikke kunne eksistere uten de væpnede gruppene og at han derfor var uvillig til å legge disse ned. Ifølge Blytt var reaksjonen fra Knudsen at dette «stilltiende» ble godkjent.⁵⁹ Hvorvidt dette stemmer, har vi kun Blytts ord for, men de vernegruppene han var med å opprette i Bergen i 1920 ble aldri lagt ned, og vi kan heller ikke finne dokumentasjon som tyder på at JD var opptatt av disse.

Samfundshjelpen ble tidlig stemplet som en «hvit garde» av arbeiderpressen, noe som ikke bare kom av organisasjonens streikebryterarbeid og dets kontrarevolusjonære profil, men også av det faktum at dets medlemmer til tider fungerte som reservepoliti. Medlemmer av Samfundshjelpen skal også flere ganger ha opptrådt bevæpnet under sitt arbeid som streikebrytere. Innen arbeiderbevegelsen ble organisasjoner av Samfundshjelpens type sett på som forløperne til de mer fascistanstrøkne organisasjoner. Avisen Social-Demokraten omtalte det som «første ledd i de norske fascistisk kamporganisation».⁶⁰ Slike organisasjoner, ble det hevdet, opererte hånd i hånd og opprettelsen av Samfundshjelpen i Norge var et tydelig tegn på at mer militante grupperinger kunne være i emning. Samfundshjelpen klarte aldri å gi et inntrykk av å være en idealistisk upolitisk organisasjon. Antikommunismen dets ledere sto for, var ikke ukjent for offentligheten.⁶¹ Samfundshjelpen forsøkte å skjule sin kontrarevolusjonære funksjon, men må kunne ses på som en form for førstelinjeforsvar mot revolusjonen. Generalstreiken ble sett på som revolusjonens

⁵⁷ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. Gjenpart av skriv fra statsminister Gunnar Knudsen til Generaldirektør Platou, 21. mai 1920

⁵⁸ Johansen 1967:13

⁵⁹ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Referat fra møte 5. juni 1929. Referat fra rådsmøte i Samfundshjelpen.

⁶⁰ Social-Demokraten 15. mars 1923

⁶¹ Se blant annet «Samfundshjelpen» Ritmester Fougner i Kr.a arbeidersamfund. Social-Demokraten 27. september 1920

forløper, streikens lammelse av samfunnsmaskineriet ville gi de revolusjonære den muligheten de trengte for å ta over makten. Det var en av de viktigste grunnene til at Samfundshjelpen ble opprettet. Revolusjonsplanene skulle kveles i fødselen, generalstreiken punkteres. Hvis så dette feilet eller de ble forsøkt hindret, skulle de væpnede gruppene stå klare.

Nabolagsvern

I forbindelse med storstreiken året etter Samfundshjelpens opprettelse, 1921, ble det opprettet en rekke lokale ad hoc-nabolagsvern på Oslos vestkant⁶² og i området Bekkelaget-Nordstrand.⁶³ Generalstreiken var sett på som forstadiet til revolusjonen og det var mange innen de eiendomsbesittende klasser som fryktet at dette var selve hensikten med storstreiken. Samfundshjelpen ble engasjert flere steder for å holde viktige bedrifter og kommunikasjoner i gang og som reservepoliti.⁶⁴ Selve streiken endte som et nederlag for arbeiderbevegelsen som ikke fikk gjennom sine krav. Spesielt for Landsorganisasjonen var streikenederlaget et stort tilbakeskritt, noe som førte til at det fra 1921 til 1927 mistet 40% av medlemmene.⁶⁵

Arbeidet med å opprette en større militært organisert og utrustet kontrarevolusjonær beredskapsorganisasjon som kunne forsvare de velstående strøkene i Oslo og det bestående samfunnet for øvrig, tok til mot slutten av 1922. Sannsynligvis foregikk dette arbeidet innenfor visse næringslivs- og offiserskretser i hovedstaden. De samme diskusjoner og det samme ønsket om en større verneorganisasjon foregikk til samme tid også innenfor Samfundshjelpen.⁶⁶ Som vi husker ble Samfundshjelpen nektet å opprette vernegrupper i 1920, men dette betyr ikke at man derfor hadde skrinlagt planene. Lederen, rittmester Fougner, og ledelsen i Samfundshjelpens grunnorganisasjoner i Bergen og Trondheim hadde lenge vært pådrivere for at man også skulle opprette en verneorganisasjon. Næringslivsorganisasjonene skal ha vært skeptiske til å opprette en slik i direkte tilknytning til Samfundshjelpen, de var redde det ville skade organisasjonens

⁶² Johansen 1989:27

⁶³ Smith 1966:265-266

⁶⁴ Ifølge historikeren Sverre Bergh Johansen skal opptil 3.500 medlemmer av Samfundshjelpen ha blitt engasjert under storstreiken. Omtrent en fjerdedel av disse skal ha vært stilt til rådighet som reservepoliti. Johansen 1967:81 Hvorvidt alle disse faktisk ble brukt til reservepolititjeneste, sier ikke kildene noe om.

⁶⁵ Johansen 1977:290

⁶⁶ Det er kanskje ikke merkverdig, da det var en viss overlapping av personer mellom disse miljøene.

forhold til myndighetene.⁶⁷ Rundt årsskiftet 1922-1923⁶⁸ ble man i Samfundshjelpen råd enige om at Samfundshjelpen selv ikke skulle opprette vernegrupper, men at Fougner skulle bidra til at en verneorganisasjon likevel ble opprettet. Denne skulle offisielt være uavhengig, selv om det var meningen at finansieringen av den nye organisasjonen skulle besørges av nettopp Samfundshjelpen.

I løpet av første halvdel av 1923 dukket opp i Oslo to større antikommunistiske organisasjoner, begge med mål om å bygge opp et hemmelig paramilitært beredskapsapparat. Den ene av disse var Sammenslutningen av 1923 og den andre var Borgernes Samfund.

Sammenslutningen av 1923

«Sammenslutningen av 1923» ble startet på nyåret 1923 og var, som navnet tilsier, en sammenslutning av mindre grupper.⁶⁹ Sammenslutningen var en organisasjon som opererte i største hemmelighet og nye medlemmer måtte kunne gås god for av eldre medlemmer før opptak. Nye medlemmer måtte også signere en erklæring om at de ville følge Sammenslutningens instruksjoner og de forpliktet seg til å være aktive, det vil si bli tildelt et kompani og holde seg i beredskap i tilfelle mobilisering. Ledelsen skal i begynnelsen ha bestått av «en begrenset krets av yngre forretningsfolk»⁷⁰. Sammenslutningens ledelse ansatte premierløytnant Heyerdahl-Larsen som organisasjonens sekretær. Han ble i jobben et par måneder og i april 1923 tok daværende premierløytnant A. D. Dahl over jobben og ble samtidig sammenslutningens militære sjef.⁷¹ I et intervju med historikeren Eivind Karsrud, hevdet Dahl at Sammenslutningen innen kort tid klarte å bygge opp en styrke på 3000 mann i hovedstaden, hvorav 500 bodde på østkanten.⁷² I henhold

⁶⁷ Johansen 1967:72

⁶⁸ Historikeren Sverre Bergh Johansen, som fikk låne Fougners dagbok og en rekke rådsreferater av Fougners etterkommere, skriver at kompromisset kom i årsskiftet 1923/24, Johansen 1967:72. Da materialet ikke er tilgjengelig, er det vanskelig å dobbeltsjekke opplysningene, men sannsynligvis er hans datering en skrivefeil da Samfundsvernet offisielt ble opprettet sommeren 1923. I note 159 på samme side skriver han riktignok at det 5. april 1923 ble vedtatt i Samfundshjelpens råd at «'Vernet' kan ordnes i stillhet,» hvilket skulle ytterligere styrke tesen om dateringsfeil. Et brev fra Bergens Samfundshjelp til Norges Samfundshjelps Råd bekrefter at det 5. april 1923 ble enighet i rådet om opprettelse av vernegrupper. RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32. Fra Bergen Samfundshjelp til Norges Samfundshjelps Råd, 27. februar 1929

⁶⁹ Historikeren Lars Borgersrud hevder Antibolsjevistisk Club var en av gruppene som ble tatt opp i «Sammenslutningen». Borgersrud:2010:194.

⁷⁰ Karsrud 1982:105

⁷¹ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved årsskiftet 1924/25.»

⁷² Karsrud 1982:105

til Samfundsvernets årsrapport fra årsskiftet 1924-25 hadde Sammenslutningen pr. slutten av mai 1923 kun lyktes i å sette opp 4 kompanier á ca 100 mann hver. Hvert kompani besto av 3 pelotonger (tropper) og hver pelotong besto av 3 grupper på 10-15 mann hver, «saavidt mulig ordnet efter bolig, saaledes at de hurtig kunde samles».⁷³ Det er derfor mulig Karsrud eller Dahl blander sammen Sammenslutningen og Samfundsvernet.

Borgernes Samfund

Nesten samtidig som «Sammenslutningen av 1923» ble opprettet, ble også «Borgernes Samfund» opprettet. Organisasjonen var ledet av den aktive skribenten og advokaten Albert Balchen, grosserer og konsulen Anth. B. Nilsen, avisredaktør og forfatter Nils Vogt, Vestre Akers sogneprest Herman Lunde m.fl.⁷⁴ Borgernes Samfund var en åpent antikommunistisk organisasjon som sendte ut offentlige opprop og hadde kontor i Karl Johansgate.⁷⁵ Hensikten med organisasjonen var å «verne om det bestaaende samfund, sikre de almindelige livsbetingelser eksistens og støtte alle samfundstjenlige institutioner».⁷⁶ Målet var å bygge ut en landsomfattende organisasjon med et nett av lokale avdelinger tilsluttet «Centralorganisationen» som var lokalisert i Oslo. Arbeidsmetoder for å nå sine oppsatte mål skulle bestå i påvirkning via pressen samt oppsetning av bevæpnede militært organiserte kompanier med frivillige antikommunister. Kaptein Jan Kielland var organisasjonens militære rådgiver. Det ble operert med to typer medlemsskap: aktivt og passivt. De aktive ble forventet å skulle delta i kampgruppene, mens de passive bidro med økonomiske midler. Organisasjonen skal ha hatt relativt god oppslutning, men få var villige til å delta i aktiv tjeneste. Når det gjelder sammensetningen av de som meldte seg som aktivt medlem, var en stor del av disse befal. Såvidt vites lyktes det ikke Borgernes Samfunds i å opprette grupper utenfor Oslo. I hovedstaden lyktes det organisasjonen, i løpet av våren 1923, å sette opp to kompanier.

Med opprettelsen av Borgernes Samfund og Sammenslutningen av 1923 var grunnlaget lagt for det som kom til å bli norsk mellomkrigstids største væpnede borgervern: Samfundsvernet.

⁷³ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

⁷⁴ Ellers i ledelsen satt Cato Aal (lege), Andreas Amundsen («husmand»), D. Arstad (direktør), Emil Frøen (gårdbruker), G. Gjertsen (direktør), P. Hoff (arkitekt) og Storm Holmboe (smed). RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

⁷⁵ Hilt 1923 (Upaginert pamflett)

⁷⁶ Hilt 1923 (Upaginert pamflett)

3 SAMFUNDSVERNETS OPPRETTELSE

Værne vort bestaaende samfund

Mai 1923 er første gang vi kommer over navnet Samfundsvernet. Navnet forekom i et opprop utsendt av ledelsen i Borgernes Samfund. Her ble det oppfordret til opprettelsen av en organisasjon ved navn «Samfundsværnet». Hensikten med organisasjonen skulle være å «værne vort bestaaende samfund mot kommunistiske forsøk på oprør og vold» og man kunne melde seg som aktivt eller passivt medlem. Oppropet var signert av Balchen, Lunde og Frøen, alle tre i Borgernes Samfunds ledelse. I tillegg var det signert av gårdbruker og tidligere stortingsmann Finn Blakstad og arkitekten Bredo Berntsen, to personer som begge kom til å sitte i Samfundsvernets første styre, Berntsen fulgte også med over i Samfundsvernets råd når dette erstattet det gamle styret.⁷⁷

Opprettelsen

I begynnelsen av juni 1923 ble det bestemt at Borgernes Samfund og Sammenslutningen av 1923 skulle slås sammen og få en felles sjef. Pådriverne bak sammenslåingen skal ha vært Fougner⁷⁸ samt personer med tilknytning til næringslivet, blant annet skipsreder Thomas Olsen.⁷⁹ I henhold til årsreferat fra 1924/25 var en av de viktigste årsakene til sammenslutningen rent praktiske: «Den første organisation hadde sterk befalskadre, men litet med folk, den anden vel organiserte kompanier, men snaut med befall».⁸⁰ Sammenslåingen gjaldt Sammenslutningen av 1923 og Borgernes Samfunds aktive del. Borgernes Samfunds passive del ble det bestemt å skille helt ut fra den nye organisasjonen.⁸¹

⁷⁷ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32 Opprop signert Balchen, Lunde, Frøen, Blakstad og Berntsen, mai 1923

⁷⁸ Johansen 1967:105. Borgersrud identifiserer endog Fougner som Samfundsvernets første operative sjef. Borgersrud 2010:194 Sverre Bergh Johansen skriver at Samfundsvernets første formelle leder, major Sverre, oppfattet Fougner som organisasjonens reelle leder. Johansen 1967:106. Dette kom frem i et intervju med Sverre og Fougner i Arbeiderbladet 20. august 1925

⁷⁹ Karsrud 1985:105

⁸⁰ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

⁸¹ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

Organisasjonen fikk navnet Samfundsvernet og dets første leder ble daværende major Johan Tidemann Sverre. Den tidligere Sammenslutningens sekretær og militære sjef, A. D. Dahl, ble Sverres stabssjef og Borgernes Samfunds tidligere militære rådgiver, kaptein Jan Kielland, ble den nye organisasjonens sekretær.

Senere samme måned ble det holdt to møter i Oslo Militære Samfund hvor den nye organisasjonens instruksjer, organisasjons- og fremdriftsplan skulle diskuteres og vedtas. I forkant av dette møtet skal Samfundsvernets leder, major Sverre, og hans stabssjef, A. D. Dahl, ha hatt et møte med myndighetene hvor planene om opprettelsen av en organisasjon som Samfundsvernet, «gjennomgaaende blev møtt med forstaaelse».⁸²

På det første møtet ble det vedtatt organisasjonsplan og instruksjer for mannskapene. Det ble også diskutert muligheten for at den nye organisasjon ville måtte aksjonere utenfor Oslo. På det andre møtet i Oslo Militære Samfund ble det tatt ut kompanisjefer og befal for totalt 12 kompanier. Det ble bestemt å ikke endre noe ved de kompaniene som allerede var satt opp,⁸³ på grunn av de «daværende kritiske forhold».⁸⁴ De respektive kompanisjefer fikk i oppdrag å få sine kompanier opp i minimumsstyrke, 100 mann, innen 1. juli.⁸⁵

⁸² Med «myndighetene» siktes det nok ikke til JD. Departementet hadde vist en relativt konsekvent negativ holdning til private vern. Byråsjef Lassen skrev den 30. august 1924 om departementets holdning til Samfundsvernet at «Såvidt jeg vet har deptet også mundtlig overfor enkelte av disse herrer gitt uttrykk for misbilligelse» RA/S-2220/O/Ob/L0123. I Mappe: Samfundsvernet. Mest sannsynlig siktes det til Oslos politimester Christian Grundt, som tidlig inngikk et samarbeid med organisasjonen, se Karsrud 1982. Daværende politiinspektør Rønneberg, som hadde et helt annet syn på private gardar enn sjefen, bekreftet dette under den såkalte Rønneberg-saken. Arbeiderbladet 17. juni 1924

⁸³ Her tenkes det på de kompanier Sammenslutningen av 1923 og Borgernes Samfund satte opp før sammenslåingen. Se forrige kapittel om dette.

⁸⁴ De kritiske forhold det siktes til er nok den generelle revolusjonsfrykten som eksisterte i enkelte miljøer. Denne kan ha blitt forsterket av utsiktene til store arbeidskonflikter – den store jernstreiken begynte høsten 1923 (Maurseth 1987:453-), den antimilitære agitasjonens effekter – flere var bekymret over dette og Norges Forsvarsforening, under ledelse av Nansen, vedtok i juni 1923 en henstilling om at befal med radikale synspunkter burde fjernes fra sine stillinger (Norland 1973:17), uroen i Arbeiderpartiet som medførte splittelse og opprettelse av Norges Kommunistparti på høsten 1923 (Norland 1973:18). Agøy skriver at militæretaten i årets første måneder var opptatt med «hektiske forberedelser for å øke beredskapen mot så vel masseuro som kupp. I alle fall innad i etaten selv skapte disse tiltakene større spenning.» (Agøy 1997:150). 1923 var et år hvor en rekke antikommunistiske grupper og organisasjoner vokste frem, vi har nevnt noen av dem i forrige kapittel. Personer med tilknytning til Samfundsvernet opprettet samme år den hemmelige næringslivsforeningen Vort Land (Danielsen 1984:174) og de første planene om et Fedrelandslag skal ha oppstått den høsten innenfor Samfundsvernskretser (Norland 1973:22 og Adrian 1962:330, note 207)..

⁸⁵ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

Arbeidet gikk trått og da fristen var overskredet, hadde man kun 3 «nogenlunde fulde kompanier», 5 halve kompanier og 4 kompanier «der praktisk talt kun eksisterte paa papiret». Det er i overkant av 500 mann. Befal var det foreløpig nok av, det var det eneste som holdt til 12 kompanier.

Det viste seg vanskeligere enn antatt å få organisert tilstrekkelig antall fulle og operative kompanier. I løpet av sommeren i 1923 ble det verre. Hele 6 kompanier mistet sine kompanisjefer. Noen av disse fordi de meldte seg ut av organisasjonen mens andre igjen ble bedt om å slutte på grunn av «manglende tid og interesse for arbeidet». Det ble vedtatt å omorganisere troppene. Samtlige kompanier, unntatt 3 stykker ble oppløst og alle rullekort sendt inn til ledelsen. Deretter ble byen delt inn i 12 kompanidistrikter og de nye kompaniene ble fylt opp av mannskaper og befal som bodde i nærheten av hverandre, for slik å sørge for en raskest mulig mobilisering.

Avsløringen

Mens man i det stille arbeidet med å bygge opp kompaniene i Oslo og omegn, sendte deler av Borgernes Samfunds tidligere ledelse ut et brev til en rekke borgerlige aviser. Vedlagt brevet var et eksemplar av det Samfundsvernets opprop som Borgernes Samfund hadde sendt ut i mai samt tre avisartikler. I brevet, signert av kaptein Kielland, ble Samfundsvernet beskrevet som en organisasjon opprettet for å føre «kamp mot kommunismen», - og det ble vist til de vedlagte artiklene som redaktøren ble bedt om å trykke «paa absolut iøinefaldende plads» i avisen tre lørdager på rad. Brevet ble avsluttet med et ønske om at redaktøren inntil videre holdt Samfundsvernets eksistens hemmelig. Første artikkel var ment å trykkes lørdag 18. august.⁸⁶

Dagen før Samfundsvernets første artikkel skulle trykkes i et ukjent antall aviser, avslørte avisen Ny Tid planene. Avisen publiserte også titlene på artiklene samt datoene de var ment å trykkes.⁸⁷ Hvorvidt dette påvirket hvor mange aviser som valgte å trykke artiklene, nå som det var avslørt hvem som var avsender, er uvisst, men ikke usannsynlig. Et søk i de største borgerlige avisene i

⁸⁶ Ny Tid 17. august 1923

⁸⁷ Ny Tid 17. august 1923

den perioden⁸⁸ viser at det kun var Norges Handels og Sjøfartstidende som trykket artiklene, og kun de to første artiklene: «Samfundets ruin» den 18. august⁸⁹ og «Naar vaakner vi?» den 25. august.⁹⁰ Artikkelen «Proletarer i alle land, forener eder» ble ikke publisert 1. september slik planen var. Essensen i de to første artiklene som ble publisert, var at det norske folk måtte passe seg for den kommunistiske fare. Våre hjemlige kommunister ble, ifølge artiklene, misbrukt av skumle krefter med base i Moskva. Disse «folk av en fremmed race» kunne tenkes å forlede de norske arbeidere til «at begaa en hvilkenksomhelst ugjerning.»⁹¹ Artiklene oppfordret dem som var glad i landet sitt til å organisere seg for å forsvare det mot «de kommunistiske anslag.»⁹² ved å slutte «os sammen til den sterke fylking, som blir nødvendig for at *verne vort lille samfund*. Blot vi gjør det, mens der endnu er tid.»⁹³

«der måtte anskaffes våpen»

Mens major Sverre var på utenlandsreise sommeren og høsten 1923, tok Dahl over som Samfundsvernets leder. Innen han dro, hadde Sverre vært i samtaler med den forsvarsdepartements-ansatte offiseren Finn Hannibal Kjelstrup, som også drev «Vaaben- og Importkompaniet», angående leveranse av pistoler.⁹⁴ Dahl skulle arbeide videre med dette, men den pengestøtten den gamle ledelsen i Borgernes Samfund, med Balchen i spissen, hadde lovet via de passive medlemmene som ble vervet, «uteblev imidlertid». Dette var et stort problem. Pengespørsmålet var «brændende, ti der maatte anskaffes vaaben». Heldigvis hadde Samfundsvernet støttespillere uten «hvis økonomiske støtte organisationens utvikling vilde være [...] sterkt forsinket». Den nødvendige summen ble stilt til disposisjon og den 24. september ble den første våpenbestillingen på 450 Mauser-pistoler med tilhørende ammunisjon gjennomført.

Administrasjonen og organisasjonen utvides

Arbeidet ble etterhvert av et slikt omfang at det ble for mye for kun Dahl å arbeide med det. I

⁸⁸ Morgenbladet, Norges Handels og Sjøfartstidende, Aftenposten, Tidens Tegn, Nationen

⁸⁹ Norges Handels og Sjøfartstidende 18. august 1923

⁹⁰ Norges Handels og Sjøfartstidende 25. august 1923

⁹¹ Norges Handels og Sjøfartstidende 18. august 1923

⁹² Norges Handels og Sjøfartstidende 18. august 1923

⁹³ Norges Handels og Sjøfartstidende 25. august 1923

⁹⁴ I henhold til A. D. Dahl hadde Kjelstrup dannet våpenfirmaet som et «skalkeskjul» for leveransene til Samfundsvernet. Kjelstrup hadde også god kontakt med Generalfelttøymesteren, noe som kan forklare sistnevntes disposisjoner i forhold til Samfundsvernet. Karsrud 1985:105

september var kaptein Rieck⁹⁵ en kort periode fungerende sjef, og i midten av oktober ble det bestemt å utvide lederstaben med en nestkommanderende. Til denne stillingen valgte man kaptein David Thue, også han en offiser med sentrale verv i hovedstadens og landets idrettsliv.

Høsten 1923 så en sterk økning i avdelingenes antall. Rundt 1. oktober ble det opprettet nye avdelinger både i hovedstaden og de tilgrensende distriktene.⁹⁶ Mens man i byen opererte med kompanidistrikter med en minimumsbemanning per kompani på 100 mann, opprettet man i distriktene grupper som varierte i antall fra 15 til 50 mann. Andre viktige fokusområder i denne perioden var verving av nye mannskaper og utarbeiding av «Direktiver for S.V.'s opsætning, organisation m.v.», Samfundsvernets første trykte hefte med instruksjer og organisasjonsplan.⁹⁷

I januar 1924 kunne Samfundsvernets ledelse se tilbake på et år hvor 12 kompanier og 9 distriktsgrupper var opprettet i Oslo og omegn, og 250 pistoler var utlevert. Mottakerne av pistolene hadde blitt instruert i bruken av dem, men organisert skytetrening var ennå ikke blitt gjennomført.

Også utenfor Oslo og omegn var det blitt arbeidet intensivt med å opprette avdelinger, noe som hadde foregått via reiser og per post. I perioden fra høsten 1923 til våren 1924 ble det opprettet avdelinger tilsluttet Samfundsvernets landsorganisasjon i alle fylker i landet bortsett fra i Sogn- og Fjordane, Nord-Trøndelag og i Hordaland.⁹⁸ Det var på det tidspunkt angivelig organisert avdelinger i alle landets byer, unntatt Larvik, Kongsberg, Notodden, Risør, Grimstad, Levanger, Steinkjær og Namsos. Avdelinger ble også organisert på mindre steder og da spesielt i områder med viktige industristrøk, viktige steder for jernbane, vei og matforsyninger. Totalt besto Samfundsvernets landsorganisasjon av 90 kretser.⁹⁹

⁹⁵ Rieck var samtidig ansatt i Samfundshjelpen, og ble av Sverre Bergh Johansen identifisert som liaison-offiseren mellom Samfundshjelpen og Samfundsvernet. Johansen 1967:43. Riecks sterke tilknytning til begge organisasjoner gjorde ham til en naturlig mann å involvere når sammenslutningsplaner mellom Samfundshjelpen og Samfundsvernet senere ble diskutert

⁹⁶ Blant annet Nordstrand, Asker og Vestre Aker

⁹⁷ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunshjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

⁹⁸ I Bergen hadde det fra 1920 eksistert organiserte vernegrupper, men disse var del av Bergen Samfundshjelp og ikke Samfundsvernets landsorganisasjon. Se blant annet Persen 1974

⁹⁹ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunshjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

Oppgjør med den passive del

På nyåret i 1924 kom major Sverre tilbake. Det kom da frem, etter møter med deler av befalet, at det blant den aktive delen av organisasjonen var misnøye med virksomheten til den passive delen. Det hele toppet seg da den passive delen, ledet av Balchen, innkalte til en generalforsamling hvor det ble foreslått vedtatt et forslag til program for Samfundsvernet med «et politisk tilsnit rent utenfor det kontrarevolutionære.» Dette ble møtt med «avgjort motstand fra den aktive Kristiania-vdelings [sic] representanter,» da disse var mot et program de mente ville få dem til å drive «aktiv politik». Samfundsvernet, mente de, skulle kun bestå av aktive avdelinger, underforstått kampavdelinger.¹⁰⁰ Generalforsamlingen førte til at det ble valgt et nytt styre som helt og holdent sluttet seg til den aktivistiske linjen Oslo-avdelingen sto for.¹⁰¹ Det nye styret kom til å bestå av sjefen major Sverre, kaptein David Thue, dr. Harald Natvig, Bredo Berntsen, skolebestyrer J. Schie og Finn Blakstad. Schie og Blakstad representerte avdelingene utenfor Kristiania. Kaptein Kielland trakk seg som sekretær og løytnant A. D. Dahl overtok stillingen, samtidig som han fungerte som stabssjef ved Oslo-avdelingen. Kaptein Thue ble valgt til Oslo-avdelingens nestkommanderende.

På Samfundsvernets styremøte 28. februar 1924 ble det vedtatt å ansette en generalsekretær. Denne stillingen gikk til kaptein Rieck, som året før en kort periode hadde fungert som organisasjonens leder. Samtidig ble det vedtatt at kaptein Thue skulle bli sjef for Oslo-avdelingen, mens løytnant Dahl ble Thues nestkommanderende og stabssjef. Det ble også vedtatt å inngå et «intimere» samarbeid med Samfundshjelpen. Major Sverre skulle representere Samfundsvernet i samtale med Samfundshjelpen.¹⁰²

På vårparten 1924 hadde Samfundsvernet en samlet styrke på 17 fullsatte kompanier i Oslo og omegn pluss «endel distriktsgrupper av vekslende størrelse». Utvidelsen foregikk ved opprettelse

¹⁰⁰ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

¹⁰¹ Rundt samme tid i 1924 ble de første Fædrelandsforeninger stiftet, de som skulle danne grunnlaget for Fedrelandslaget som offisielt ble stiftet i 1925. Adrian 1962:7. Fedrelandslagets oppdrag var å arbeide for en borgerlig samling, innen politikken og innen organisasjonslivet. Politisk agitasjon og propaganda var et annet av dets arbeidsområder. Det er derfor ikke usannsynlig at de medlemmer av Samfundsvernet som var opptatt av politisk agitasjon fant Fedrelandslaget egnet for dette. Mange ledende Samfundsvernsmedlemmer ble senere medlemmer av Fedrelandslaget, og lagets leder, Joakim Lehmkuhl, var selv medlem av Samfundsvernet. Norland 1973:117.

¹⁰² RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

av nye avdelinger og ved å integrere tidligere opprettede borgervernsgrupper. Den konservative Bygdø-advokaten Per Rygh skrev i sin dagbok 24. mars 1924, at «Bygdø vern», som ble opprettet under storstreiken i 1921, ble søkt «gjenoplivet og indordnet som et led i «Samfundsværnet». Det kan være godt å ha, skrev han, «for alle Tilfældes skyld».¹⁰³

«til støtte for politiet»

Samtidig med at Vernet arbeidet med å opprette og organisere sine kompanier og avdelinger, foregikk også et forsøk på å få en godkjenning som reservepoliti av de lokale politimestre. I Oslo ble et uoffisielt samarbeid med politimester Grundt innledet fra begynnelsen av. Politimesteren i Kristiansand ble kontaktet av den lokale Samfundsvernsavdeling i mars 1924 med ønske om godkjenning som reservepoliti. Politimester Sevaldson ønsket først å vite hva Justisdepartementet (JD) mente om saken og sendte dem derfor en forespørsel.¹⁰⁴ Innen departementet hadde fått svart ham, mottok de nok et brev fra en politimester, Roll-Hansen i Telemark. Han hadde reagert på at 3 offiserer hadde kommet til Porsgrunn for å organisere «samfundshjælp og ordensvern»,¹⁰⁵ hvor man att på til hadde valgt «hertil helt uskikkede personer» som ledere. Roll-Hansens holdning var klar: «Et ordensvern av dem som vil slå arbeiderne ned er en fare for retssikkerheten. Jeg må bestemt protestere mot at disse personer optræder.»¹⁰⁶ Den 25. mars, en uke etter brevet fra Roll-Hansen, ble svar fra departementet sendt Kristiansands politimester. Her sto det at departementet ikke kunne «samtykke i at der meddeles politimyndighet til medlemmer av 'Samfundsværn' o.lign. institusjoner, som måtte utgjøre eller ha til opgave å optræ som særskilt organisasjon under egen ledelse.» Samtidig hadde departementet ingen innvendinger mot at politimesteren antok medlemmer av Samfundsværnet som reservepoliti, så lenge disse ble ansett som skikkede og var totalt underlagt politimesterens ledelse.¹⁰⁷

¹⁰³ Knutsen 1993:8

¹⁰⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsværnet. Chifferskrivelse av 7. mars 1924 fra politimesteren i Kristiansand til JD. Merket Hemmelig.

¹⁰⁵ Per Ole Johansen omtaler offiserene som medlemmer av Samfundsværnet. Johansen 1989:28 Dette kommer ikke frem av Roll-Hansens brev, men er likevel sannsynligvis riktig. I denne perioden drev Samfundsværnet med rekruttering og opprettelse av nye avdelinger, og ute i distriktene var ofte Samfundshjælp og Samfundsværn en og samme organisasjon.

¹⁰⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsværnet. Fra politimesteren i Telemark til JD, 17. mars 1924

¹⁰⁷ RA/RAFA-3021/D22/L0304/0022. I mappe: Rapporter ang. jernbanestreiken 1920. Fra JD til politimesteren i Kristiansand, 25. mars 1924.

Skyteøvelser

I denne perioden ble fokus for Samfundsvernets ledelse å konsolidere avdelingene ved å innkalle mannskapene til eksersis og forberedende skyteøvelser. I april fikk Vernet Generalfelttøyemesterens tillatelse til å benytte de skytebaner som var under hans kontroll. Til rundt samme tid, 26. april 1924, sendte Vernet ut «cirkulære nr. 1» som inneholdt instruksjoner for hvordan gå frem for å få kjøpt våpen. Søkerne ble eksplisitt bedt om å ikke skrive at våpenkjøpet skulle skje i forbindelse med «N.N. Værneavdeling».¹⁰⁸ Da Vernet forventet store våpenbestillinger, ble våpenkjøpere i hovedstaden bedt om å vedlegge betaling med våpensøknaden. For avdelingene utenfor Oslo ble det avtalt at de lokale Samfundshjelpsavdelingene ville forskuttere betalingen.

Pistolklubben av 1923

I mai 1924 begynte de første organiserte skyteøvelsene på Hovedøya og Gressholmens skytebaner i indre Oslofjord. I begynnelsen vekslet Dahl og Thue på å fungere som instruktører. Innen 1. juli 1924 hadde totalt 11 kompanier deltatt i skyteøvelser, 9 av disse på øyene i Oslofjorden.¹⁰⁹ De to resterende avdelingene, 16. kompani og Lysaker-avdelingen skjøt på improviserte baner i distriktet. Til samme tid var det solgt ca 900 Mauserpistoler og 7 av kompaniene¹¹⁰ var i tillegg utstyrt med koller.¹¹¹ For å skjule Samfundsvernets eksistens og aktiviteter (så langt det var mulig) foregikk endel av skyteøvelsene under navnet «Pistolklubben av 1923». Pistolklubben ble av Arbeiderbladet omtalt som «Samfundsvernet største og og sterkeste organisasjon».¹¹² Mest sannsynlig var dette riktig i den forstand at Pistolklubben var en del av Samfundsvernet, men galt da det ikke var en selvstendig organisasjon tilsluttet Vernet, men heller den front bak hvilket Samfundsvernet forsøkte å kamuflere endel av sine skyteøvelser.¹¹³

¹⁰⁸ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Presentasjon av Samfundsvernet. Sirkulære signert major Sverre og generalsekretær kaptein Rieck

¹⁰⁹ Dette gjaldt kompanier nr. 1, 2, 3, 5, 6, 9, 11, 12 og 15

¹¹⁰ Kompaniene nr 1, 2, 3, 4, 5, 9 og 11

¹¹¹ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved årsskiftet 1924/25.»

¹¹² Arbeiderbladet 17. juni 1924

¹¹³ I henhold til formannen for Kristiania Skytterlag, som disponerte skytebanen på Gressholmen, var det kaptein Thue som hadde bedt om å låne skytebanen på vegne av Pistolklubben av 1923. Normalt, kunne formannen fortelle, var det skytebanen på Hovedøya pistolklubben benyttet seg av. (Arbeiderbladet 17. juni 1924) Thue var på denne tiden nestkommanderende i Samfundsvernets Osloavdeling. Samfundsvernets egen årsrapport fra årsskiftet 1924-25 nevner ikke Pistolklubben i det hele tatt, og tatt i betraktning den åpenhet om organiseringen, antall, våpen m.m. som referatet viser, er det merkelig at man skulle utelatt Pistolklubben av 1923 om den var noe mer enn en fasade for pistolskyting. RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-

Andre medlemmer igjen bedrev sin pistoltrening innenfor andre pistolklubber i hovedstaden, blant annet Kristiania Sportsskyttere.¹¹⁴

I løpet av sommeren 1924 økte Samfundsvernets Oslo-avdeling sin beholdning av våpen med 25 «Bergmann Lilleput maskinpistoler» og på høstparten ble ytterligere 60 pistoler solgt til avdelingens medlemmer.¹¹⁵

Bataljonsinndeling

I september 1924 satte Samfundsvernet opp to nye kompanier, kompani nr. 18 og 19. Dette førte til at den daværende kompaniinndelingen ble «for tungvint at administrere», så man vedtok å innføre bataljonsinndeling. Det ble derfor opprettet 5 bataljoner «+ 3 selvstendige kompanier utenfor bataljonsforband.» Hver bataljon ble satt til å omfatte 3 kompanier, men på grunn av lokale forhold ble en bataljon tildelt 4 kompanier og en annen 2 kompanier. Av «administrative og taktiske grunde» ble Nordstrand-Ljan kompaniet og Bekkelagsavdelingen utskilt fra Osloavdelingen og underlagt en felles sjef.

Utover høsten ble det drevet intens øvelsesaktivitet. Det ble gitt skytetrening med pistol og maskingevær, eksersis i sluttet og spredt orden samt trening i gatekamp. Noe av instruksjonen foregikk utendørs på skytebaner, annen foregikk innendørs i gymnastikksaler og klasseværelser. Totalt 12 av de eksisterende 19 kompaniene var inne til slik trening i løpet av høsten.¹¹⁶

Per 1. januar 1925 besto Osloavdelingens våpenbeholdning av totalt 25 maskinpistoler, ca 1000 pistoler og ca 800 køller. «Dertil kommer et ikke ubetydelig antal geværer, pistoler og revolvere som dels fandtes paa forhaand, dels er anskaffet senere av medlemmerne uten organisationens forsorg.»¹¹⁷

32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

¹¹⁴ Harald Natvig satt i Samfundsvernets styre og var aktiv skytter i Oslo Sportsskyttere. RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922

¹¹⁵ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

¹¹⁶ Forutsetter vi at alle kompaniene var fulltallige, var det rundt 1200 personer i Oslo som i løpet av den høsten gjennomgikk opplæring i skyting og andre militære ferdigheter i regi av Samfundsvernet.

¹¹⁷ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32. «S.V. Rapport ved aarsskiftet 1924/25.»

Strid om våpensalg

Våpenanskaffelsene til Samfundsvernets medlemmer forløp ikke smertefritt. Den 11. juni 1924 kunne Norges Kommunistblad avsløre at en hvit garde ved navn Pistolklubben 1923 drev med skyteøvelser på militært område med Generalfelttøymesterens godkjennelse. Avisen hadde tydeligvis gode kilder, for den kunne informere sine lesere om at våpenanskaffelsene til pistolklubben gikk via «Vaaben- og Importkompaniet».¹¹⁸ De neste dagene fulgte avisen opp sine avsløringer om Pistolklubben 1923 og dets forbindelser til personer innen forsvar og politi. Den 17. juni 1924 tok Arbeiderbladet også tak i saken med en større artikkel.¹¹⁹ Her kunne avisen avsløre at Oslos politimester Christian Grundt hadde mottatt en forespørsel fra Samfundsvernet om å legalisere dets Osloavdeling. Politimesteren skal ha vært positiv til dette. Arbeiderbladet kunne videre fortelle at de hadde vært i kontakt med Generalfelttøymester Engelstad som innrømmet at det eksisterte flere pistolklubber som av økonomiske grunner kjøpte inn våpen til sine medlemmer samlet. Han understreket at hver enkelt kjøper måtte «anbefales av politimyndighetene eller folk som [han] personlig kjenner og godtar». Hvorvidt Generalfelttøymesteren visste om våpen hadde havnet i hendene på personer tilknyttet private garder, kunne han ikke svare på da det faktum om «ansøkerne tilhører den ene eller andre politiske organisasjon eller klub» aldri ble undersøkt. Dette var, som vi skal se senere, enten en blank løgn eller et utslag av manglende oversikt over eget ansvarsområde. Arbeiderbladet skrev at Pistolklubben hadde minst 4.158 medlemmer.¹²⁰ Ikke alle av disse var aktive, angivelig var pistolklubbens medlemmer delt inn i tre grupper: de aktive – de som deltok i våpenøvelser og som det ble forventet skulle holdes i en viss beredskap, de passive – de som muligens var bevæpnet, men som på grunn av posisjoner i samfunnet eller alder kun ville bli aktivert i nødstilfelle, og til slutt «de kapitalister, direktører o.l. som [støttet] klubben med sin sympati og sine penger».¹²¹

¹¹⁸ Overskriften på oppslaget var «Den hvite garde i Kristiania teller allerede over 4000 mann». Norges Kommunistblad 11. juni 1924. I henhold til Samfundsvernets egne møtereferater fra perioden, kan det virke som om Norges Kommunistblad tok litt hardt i når det gjaldt antall personer involvert. Vi vet at i denne perioden hadde Samfundsvernet totalt 17 fullsatte kompanier pluss endel grupper i distriktene som ikke var ferdig organiserte. I Oslo var det 15 operative kompanier á 100 mann hver, hvilket gir oss 1500 mann. Det kan hende avisen inkluderte Samfundshjelpens medlemmer i disse tallene. Innen Samfundsvernets opprettelse hadde Samfundshjelpens medlemmer flere ganger operert som bevæpnede streikebrytere og streikebrytervakter. Vi vet heller ikke hvor mange som eventuelt var organisert i andre organisasjoner, for eksempel i Kristiania Sportsskyttere.

¹¹⁹ Arbeiderbladet 17. juni 1924

¹²⁰ Arbeiderbladet 17. juni 1924

¹²¹ Arbeiderbladet 17. juni 1924

Når det gjaldt «Vaaben- og Importkompaniet», som Arbeiderbladet også identifiserte som den våpenforhandler som leverte til Samfundsvernet, mente avisen at forhandleren de siste månedene skulle ha mottatt 3000 revolvere kamuflert som «jerdeler og maskindeler». Avisen kunne også opplyse at våpenforretningen «Hagen» hadde stått for leveranser av flere hundre køller til de hvite gardene. Det var ikke snakk om gummikøller, men «stålkøller, vaiere, som er langt farligere».¹²² Kjelstrups firma, «Vaaben- og Importkompaniet» solgte også disse totenschlägerne. Få dager etter hadde Arbeiderbladet enda flere avsløringer når det gjaldt våpenforsyninger til de hvite gardene. Avisen meldte at de nye forsyningene omfattet «ca. 200 revolvere og pistoler, lærtøi til pistolene, belter og vester, samt ca. 17,000 revolverpatroner».¹²³

Til Arbeiderbladet 17. juni hadde Generalfelttøymesteren fortalt at han ikke visste om han hadde formidlet våpen til medlemmer av private gardar. Årsaken til at vi vet at Generalfelttøymesteren ikke fortalte sannheten til avisen er å finne i hans egen våpenprotokoll for perioden.¹²⁴ Ifølge protokollen ble det fra 3. oktober 1923 til 18. juni 1924 utlevert totalt 1563 pistoler til medlemmer av Samfundsvernet. Grunnen til at vi vet dette er fordi man i protokollen hadde ført opp organisasjonstilknytning, og for disse 1563 var organisasjonen oppført som nettopp «Samfundsvernet». Generalfelttøymesteren visste med andre ord godt at våpen havnet hos de private gardene. På tross av den uønskede oppmerksomheten sosialist- og kommunistavisenes avsløringer medførte, stanset ikke våpensalget. En liten endring ble likevel gjennomført – fra og med 25. juni 1924 sluttet man å bruke navnet «Samfundsvernet» i protokollen, isteden gikk man over til å konsekvent bruke betegnelsen «Reservepolit».

Politimestrene og våpen til Samfundsvernet

Betingelsene for å få våpentillatelse var at kjøpet og kjøperen ble godkjent av både den lokale politimesteren og Generalfelttøymesteren, noe som gjerne skjedde etter en vurdering av søkerensandel og behov. Som vi har nevnt over, var det frem til Kommunistbladet og Arbeiderbladets avsløringer blitt solgt minst 1563 pistoler til medlemmer av Samfundsvernet. I henhold til

¹²² Arbeiderbladet 17. juni 1924

¹²³ Arbeiderbladet 23. juni 1924

¹²⁴ RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922». Protokollen tar for seg perioden oktober 1923 til mars 1925.

retningslinjene for våpensalg den gangen, burde dermed politimestrene i de aktuelle distriktene vært klar over dette. Det virker dermed ikke urimelig å anta at mange politimestre godtok at Samfundsvernet ble bevæpnet. På den annen side er det mulig godkjenning av slikt våpensalg ikke nødvendigvis kom som en følge av sympatier med Vernet, men fordi politimestrene trodde myndighetene hadde godkjent det. Som vi skal se senere var dette JDs teori. Vi vet at Oslos politimester i den perioden, Christian Grundt, var kjent som en glødende antikommunist og han var «meget begeistret»¹²⁵ for Samfundsvernet, som han ganske tidlig innledet et aktivt samarbeid med. At han muligens hadde godkjent våpensalg til Samfundsvernet burde derfor ikke være overraskende.¹²⁶ Over halvparten av de 1563 pistoler som hadde blitt solgt inntil avisenes avsløringer, hadde gått til Oslo-avdelingen, totalt 853 stykker. De gjenstående 710 pistoler hadde gått til Samfundsvernsavdelinger i Bergen, Thamshavn, Toten, Kragerø, Lysaker, Gjøvik, Fredrikshald, Skien og Kristiansand.¹²⁷

I slutten av juni mottok JD et brev fra politimesteren i Kristiansund, Reidar Sveen. Politimesteren hadde den 13. juni 1924 mottatt et skriv hvor det kom frem at Generalfelttøymesteren hadde godkjent salg av pistoler til 48 personer tilknyttet Samfundsvernet.¹²⁸ Sveen reagerte fordi han for det første mente feil prosedyre var blitt fulgt i denne saken; Generalfelttøymesteren kunne ikke godkjenne våpensalg før de potensielle våpenkjøpere var gått gode for av politimesteren. Dernest, og viktigst, var det at våpnene var ment for Samfundsvernet, og det var hovedgrunnen til at han henvendte seg til departementet – hva mente departementet om våpensalg til Samfundsvernet og var dette noe han som politimester burde godkjenne?¹²⁹

Departementet konkluderte raskt med at korrekt prosedyre for våpensalg ikke var blitt fulgt i denne saken, hvis Sveens påstander viste seg å stemme.¹³⁰ Når det gjaldt departementets syn på bevæpning av Samfundsvernet, kunne man «si at så lenge ikke Justisdeptet. eller

¹²⁵ Karsrud 1985:104

¹²⁶ Kjelstrups firma solgte også våpen til Oslo-politiet i den perioden. RA/S-2220/B/L0021. Kopibok B. Fortrolig 1923-24. Fra JD til A/S Våben- og Importmagasinet, 30. april 1923

¹²⁷ RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922».

¹²⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Gjenpart av skriv fra Generalfelttøymesteren til politimesteren i Kristiansund, 13. juni 1924

¹²⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123 Mappe: Samfundsvernet. Fra politimesteren i Kristiansund til JD, 23. august 1924.

¹³⁰ Generalfelttøymesteren selv hevdet at han i «i intet tilfelle» hadde gitt kjøpstiltatelse uten at den stedlige politimesterens tillatelse først var innhentet. RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Notat JD, 25. juli 1924

politimyndighetene blir spurt om hvorvidt borgervernernes medlemmer skal tillates å kjøpe skytevåben, så har Justisdeptet. og politiet heller intet ansvar for at dette skjer». Men i og med at departementet nå var klar over at det foregikk våpensalg til Samfundsvernet, måtte det likevel ta stilling til det «idet også en undlatelse av å gripe inn må bli å betrakte som en godkjennelse».¹³¹

I JD var man en anelse forundret over at det kun var én politimester som hadde motsatt seg salg av våpen til Samfundsvernet. Forklaringen på dette, spekulerte de, måtte være at «de militære herrer som har reist rundt og dannet 'vern', helt eller halvt har gitt det utseende av at de har myndighetenes konsens til sin virksomhet. Dette er formentlig grunnen til at ikke nogen annen politimester – såvidt vites – har spurt justisdeptet, før de har anbefalt at 'vernet' får kjøpt skytevåben.»¹³² Vi kan tillegge at hvis Generalfelttøymesteren hadde fulgt samme (gale) prosedyre ved alle våpensalgene, kan dette også ha bidratt til å bekrefte denne feilaktige oppfatningen hos politimestrene.¹³³ Departementet svarte Kristiansunds politimester den 16. september 1924, og skrev at det var opp til politimesteren selv å avgjøre hvorvidt søkere tilfredsstilte kravene til kjøp av våpen. Når det gjaldt våpen til Samfundsvernet stilte saken seg annerledes. Departementet hadde sterke tvil om at det var til personlig forsvar våpnene ble bestilt, og dermed forelå «ikke betingelsene for utferdigelse av en anbefalingsattest». Det viktigste i denne saken, mente departementet, var «at politiet som må innta en helt nøytral stilling, overhodet ikke bør medvirke til å skaffe private organisasjoner som f.eks. heromhandlede Samfundsvern våben».¹³⁴ Generalfelttøymesteren ble av politimesteren den 23. oktober 1924 meddelt departementets svar.¹³⁵

I november så JD seg nødt til å sende ut et rundskriv til alle landets politimestere hvor de ble informert om at det ikke skulle forekomme våpensalg til Samfundsvernet. Departementet skrev at våpensalg ikke bare frarådes i de tilfeller hvor «der kommer rekvisisjon underrett for alle vernets

¹³¹ RA/S-2220/O/Ob/L0123 Mappe: Samfundsvernet. Notat JD, 26. juni 1924

¹³² RA/S-2220/O/Ob/L0123 Mappe: Samfundsvernet. Notat JD, 26. juni 1924

¹³³ Her menes at en godkjenning fra Generalfelttøymesteren kan, overfor politimestrene, ha fungert som en bekreftelse på at myndighetene hadde godkjent våpensalg til en slik organisasjon. En annen mulighet er at noen av våpensalgene ikke har gått via politimesteren i det hele tatt, det ser ihvertfall ut til å ha skjedd i Drammen om vi skal tro Fremtidens referering av politimesteren. Da politimester Glad i Drammen ble konfrontert med at det lokale Samfundsvern hadde kjøpt inn over 100 pistoler, skal han ha insistert på at det ikke var politiet som hadde utstedt attestene. «Politimesteren var i det hele tatt meget forbauset over at en organisasjon hadde kunnet skaffe sig lovlig adgang til et så stort våbenkjøp.» Fremtiden 21. august 1925

¹³⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Fra JD til politimesteren i Kristiansund, 16. september 1924.

¹³⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Fra politimesteren i Kristiansund til JD, 25. oktober 1924.

medlemmer», men også i de tilfeller der det bør være åpenbart at «våbnene skal brukes under tjenstgjøring i vedkommende vern». Derimot presiserte departementet at det faktum at en søker var medlem av Samfundsvernet ikke i seg selv var diskvalifiserende fra å få attest, så lenge «betingelsene for utstedelse av anbefalingsattest» for øvrig forelå.¹³⁶

I utgangspunktet hadde departementet forutsatt at våpensalg til Samfundsvernet ville opphøre i og med at Generalfelttøymesteren hadde blitt informert om departementets syn, men nye opplysninger fra politimester Sveen gjorde at de fant det påkrevet også å sende informasjon om dette til resten av landets politimestere. Årsaken til dette lå i det press Sveen hadde blitt utsatt for av Kristiansund Samfundsverns ledere. Politimesteren kunne fortelle at han ved overbringelse av departementets syn til de lokale Samfundsvernsledere, hadde fått til svar at de ikke godtok dette og at de derfor så seg nødt til å «skaffe vaapen ad annen vei.» I den anledning fortalte de at «saadanne bevebnede garder nu fanntes overalt i byerne og paa landet».¹³⁷ Konfrontert med disse opplysningene slo ikke byråsjef Lassen seg til ro med at våpensalget ville opphøre selv om Generalfelttøymesteren var informert om departementets syn. Opplysningen om at det var opprettet pistolklubber og væpnede garder i de fleste byer bekymret ham.¹³⁸ Begge ledd i våpensalgkjeden måtte informeres, Generalfelttøymesteren og politimesterne. Lassen sørget derfor for at nevnte rundskriv ble sendt ut den 8. november 1924.¹³⁹

Ble departementets instruks fulgt av politimestrene og Generalfelttøymesteren? Svaret på det må bli henholdsvis «vanskelig å si» og «nei». Vi kan se av Generalfelttøymesterens våpenprotokoller, som går frem til 16. mars 1925, at det i perioden etter utsendelsen av rundskrivet, ble formidlet 202 pistoler til Samfundsvernsmedlemmer. Vi kan også se at 3 av de personene i Kristiansund Samfundsvern som tidligere ble nektet pistol av politimesteren, dukket opp igjen i våpenprotokollene, men da som medlemmer av det vi kan anta var den relativt nyoppstartede «Kristiansund Pistolklubb». Ytterligere 3 andre personer fra Kristiansund var i protokollene oppført som medlemmer av nevnte pistolklubb, og totalt 29 andre personer tilhørende Kristiansund fikk også Generalfelttøymesterens tillatelse til å kjøpe våpen (disse var alle, ifølge

¹³⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Rundskriv fra JD til politimestrene, 8. november 1924

¹³⁷ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Fra politimesteren i Kristiansund til JD, 25. oktober 1924.

¹³⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Notat JD, 29. oktober 1924

¹³⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Rundskriv fra JD til politimestrene, 8. november 1924

protokollen, tilknyttet «Kristiansund reservepoliti»¹⁴⁰). Vi kan derfor, i første omgang, konkludere med at ihvertfall Generalfelttøymesteren ikke fulgte departementets instruksjer. Når det gjelder politimestrene er det mer usikkert. Det ble i nevnte periode solgt våpen til Samfundsvernet i Oslo, Asker, Elverum, Kristiansund, Kongsvinger, Fredrikshald, Tønsberg, Arendal og Kirkenes. Hvorvidt politimestre i andre byer stanset et eventuelt salg kommer ikke frem av protokollen,¹⁴¹ men det kommer tydelig fram at våpensalg til Samfundsvernet gikk ned etter juni 1924. I de 9 månedene¹⁴² etter juni ble det gjennomsnittlig solgt 69 pistoler per måned, mens det i de 9 månedene før (inkludert juni) var et gjennomsnitt på 190 pistoler i måneden. Hele 75% av de våpnene som ble solgt i denne 18-måneders perioden ble solgt i løpet av de første 9 månedene, og av disse igjen 75% de siste månedene av første halvdel (mars til juni 1924). Ser vi på det øvrige våpensalg¹⁴³, ser vi at utviklingen i samme periode er tilnærmet helt lik, en nedgang etter juni som fortsetter ut protokollen (til og med mars 1925). Det var altså en generell nedgang i våpensalg etter juni, både til Samfundsvernet og til uavhengige privatpersoner.¹⁴⁴ Dette gjør at vi ikke kan si hvorvidt JDs forbud hadde noen effekt, men vi kan heller ikke utelukke det.

Nedgangen i våpensalg, både til bekreftede Samfundsvernsmedlemmer og til tilsynelatende uavhengige privatpersoner, kan komme av at politimestrene ble mer restriktive i sin utstedelse av våpenattester, og at nedgangen vi ser blant privatpersonene også kommer av dette. Det kan også være at nedgangen i våpensalg hang sammen med den generelle revolusjonsfrykten i samfunnet og de økonomiske konjunktorene. Stugu identifiserer tre stor kriser under mellomkrigstiden: etterkrigskrisen fra 1920 til 1922, parikrisen fra 1925 til 1928 og storkrisen fra 1930.¹⁴⁵ Forklaringen på nedgangen kan derfor også ligge i at man var inne i en rolig periode mellom krisene. Da våpenprotokollene fra perioden etter mars 1925 ikke har latt seg finne, vet vi derfor ikke hvordan utviklingen av våpensalg så ut i perioden etter dette. Vi vet dog at politimestrene hadde fått klar beskjed om at våpensalg ment for Samfundsvernet var forbudt, så

¹⁴⁰ Det vil si Kristiansund Samfundsvern

¹⁴¹ Det er kanskje mulig å få en oversikt over dette ved å konsultere de enkelte politikammeres arkiver, men det er ikke mulig innenfor denne oppgavens rammer.

¹⁴² Protokollen går frem til og med mars 1925, det vil si 9 måneder etter juni 1924, samtidig starter den første registreringen av våpensalg til Samfundsvernsmedlemmer i oktober 1923, det vil si 8 måneder før juni (9 måneder inkludert juni).

¹⁴³ Jeg har her tatt utgangspunkt i salg av pistoler og revolvere til privatpersoner, ikke rifler og geværer og heller ikke salg til skytterlag og bedrifter.

¹⁴⁴ Sannsynligvis uavhengige. Vi kan ikke garantere at det ikke skjulte seg medlemmer av Samfundsvernet blant dem som ikke var oppført som dette i protokollene.

¹⁴⁵ Stugu 2012:62

våpenanskaffelsene bør ha blitt vanskeligere for organisasjonen. I Samfundsvernets eget materiale finner vi ingen henvisninger til våpenkjøp i perioden etter 1925, hvorvidt dette kommer av huller i materialet eller av andre grunner blir spekulasjoner. Samfundsvernet fortsatte, også etter 1925, å utbygge organisasjonen sin, noe som også må ha innebåret en bevæpning av de nye avdelingene. Som vi vil se senere, ble Vernet beskyldt for å smugle inn sine våpen, noe som ikke er usannsynlig om lovlign anskaffelse var blitt vanskeliggjort.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Se kapittel 5

4 RESERVEPOLITISAKEN

Ny sjef for Samfundsvernet

I 1925 var Samfundsvernet relativt ferdigorganisert, man var forbi opprettelsesfasen og kunne gå inn i den potensielt operative fasen. Major Sverre, som hadde vært vernets sjef siden begynnelsen i 1923, gikk av og inn kom major Ragnvald Hvoslef.¹⁴⁷ Hvoslef var, kan hende, rette mann til jobben, han hadde vært offiser i 30 år,¹⁴⁸ ikke minst hadde han vært sjef for Garden i Oslo, landets største garnisonerende avdeling, og den avdeling som hadde i oppgave å hjelpe til med å slå ned på sivile opptøyer i hovedstaden.

Samfundsvernet nye sjef hadde dermed en viss erfaring med beredskapsarbeid i forbindelse med indre uro. Det er heller ikke urimelig å tenke seg at Hvoslef var inneforstått med de hemmelige forsvarstiltak Generalstaben hadde iverksatt i tilfelle av revolusjons- eller kuppforsøk. Med Hvoslef gikk Samfundsvernet inn i en ny periode, ikke bare var organisasjonen ferdig med voksesmertene, men den fikk i Hvoslef en sjef som var mer utadvendt enn det Sverre hadde vært.¹⁴⁹ Hvoslefs uttalte seg om indrepolitiske forhold i både aviser¹⁵⁰ og gjennom foredrag.¹⁵¹

Å «verge samfundet mot en omveltning ved vold»

Major Hvoslef var i januar 1926 i et møte med Justisdepartementet (JD) hvor blant annet

¹⁴⁷ Borgersrud skriver at det var skipsreder Thomas Olsen som rekrutterte Hvoslef til denne stillingen (Borgersrud 2010:64). Sannsynligvis har Borgersrud her forvekslet personene. Det var ikke Hvoslef, men A. D. Dahl, Samfundsvernets første stabssjef, som ble rekruttert av Olsen. Årsaken til at vi kan si dette er fordi Borgersrud, som belegg for påstanden, viser til Karsruds intervjuer med A. D. Dahl, publisert i blant annet Karsrud 1985. Her fremkommer det tydelig at det er A. D. Dahl som ble rekruttert av Olsen, ikke Hvoslef. Karsrud 1985: 105

¹⁴⁸ Studentene 1890 (1915).

¹⁴⁹ Johansen 1967:108

¹⁵⁰ Hvoslef uttalte seg flere ganger om Samfundsvernet, og han skrev innlegg, også innlegg som ikke gikk direkte på Samfundsvernet. Hvoslef reagerte for eksempel sterkt i Aftenposten 31. mai 1929 fordi Oslos politimester hadde gitt tillatelse til de «revolusjonære skarer» å gå i tog på nasjonaldagen. Innlegget preges av sterke ord og følelser, og innledes med «Hvorlengde skal vår tålmodighet misbrukes?» og avsluttes med «Revolusjonens spøkelse er allerede på terskelen.» Et år senere, under den såkalte Thue-saken, hadde han et nytt innlegg på trykk som var et forsvar for hans underordnede kollega. Tidens Tegn, 2. april 1930. Dette avstedkom for øvrig en litt fornøyetlig respons fra forfatteren Erling Winsnes, «en av mellomkrigstidens store, men mest ukontrollerte begavelser .» (Norland 1973: 44). Winsnes skrev til Hvoslef at for å unngå at Norge «voterer like ned i helvete» burde han alliere seg med «de nye antidemokrater i vaart land,» de som også er mot parlamentarismen. Han avsluttet med: «Jeg har en del politisk instinkt. [...] Jeg tror der finnes en ørliten sjangse i Hambro, men den eneste virkelige sjangse er saa underlig det høres Tranmæl-Hvoslef. Men den er vel ogsaa utenkelig.» NB Ms. Fol 4287:1. Fra Erling Winsnes til Ragnvald Hvoslef, 14. april 1930

¹⁵¹ Se blant annet Aftenposten 8. april 1926 «[M]ajor Hvoslef [...] gav en utredning om de indre anliggender» ved Vernepliktige Officerers Forening (VOF).

justisminister Paal Berg var til stede. Hensikten med møtet var at departementet skulle få en klarhet i hvor Samfundsvernet sto og hva dets eventuelle planer var samt formidle departementets syn på saken. En av de store bekymringene i departementet var hvorvidt vernet ville aksjonere på eget initiativ. Hvoslef forsikret om at Samfundsvernets hensikt kun var å «yde de lovlige myndigheter assistanse i den utstrekning de ønsket det overfor revolusjonære forsøk på å sette samfundsmaskineriet ut av funksjon». Samfundsvernet ville ikke gripe inn på eget initiativ såfremt ikke de «lovlige myndigheter hadde ligget under for revolusjonære krefter overmakt og således kaos var skapt.» Muligheten for at Arbeiderpartiet en dag skulle få makten ad lovlig vei, var ikke fremmed for statsråden og departementets ekspedisjonssjef, og de lurte på hvordan Samfundsvernets ledelse ville takle en slik situasjon. Hvoslef kunne ikke svare på hvordan Vernet ville stille seg om et «yderliggående parti» fikk makten ad parlamentarisk vei og slik ønsket å gjennomføre sine politiske planer. Dette hadde ikke vært drøftet innad i vernet, sa han, og dermed kunne han ikke uttale seg om det. Han understreket i samme anledning at Samfundsvernets mål var å «verge samfundet mot en omveltning ved vold». Til dette fikk han til svar at man verken «kunde eller ville anerkjenne berettigelsen eller nødvendigheten av organisasjoner av denne art,» og at departementet, «som øverste representant for den lovlige ordensmakt», måtte «misbillige at der fantes sådane organisasjoner». Statsråden var klar på at han mente Vernets eksistens mest sannsynlig gjorde mer skade enn gagn. Til dette svarte Hvoslef at Vernets ledelse var av den mening at «tiden ikke ennå var inne til å oppløse disse organisasjoner».¹⁵²

Samfundsvernet trer frem

Den nye politiloven som i en årrekke hadde vært på trappene, ble vedtatt av Odelstinget 19. mai 1927.¹⁵³ For Samfundsvernets del var det § 21 i denne loven som var viktig. Paragrafen dreide seg om frivillige ordensvern, og i henhold til paragrafen kunne frivillige ordensvern «ikke opprettes uten politimesterens samtykke» og de kunne «bare virke under hans ledelse».¹⁵⁴ Under utarbeidelse av den nye politiloven hadde nettopp denne paragrafen møtt på motstand fra arbeiderpartiene som fryktet at den ville bli brukt mot deres egne ordensvern.¹⁵⁵ Lite kunne de vite at første gang den ble satt på prøve var overfor nettopp den hvitegarde de selv fryktet.

¹⁵² RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Politiloven §21. Håndskrevet møtereferat JD, 11. januar 1926

¹⁵³ Dagbladet 20. mai 1927

¹⁵⁴ Straffen for å opprette eller delta i et slik ordensvern ble satt til bøter eller fengsel i inntil 6 måneder.

¹⁵⁵ Dagbladet 20. mai 1927

En måned før den nye politiloven var ment å tre i kraft, holdt Samfundsvernet landsmøte hvor det ble vedtatt nye statutter for organisasjonen. Samfundsvernet ble beskrevet som «en frivillig sammenslutning av loyale samfundsborgere, [som] har til hensigt at verne den bestående samfundsordning mot samfundsnedbrytende krefter. Det stiller sig til det borgerlige samfunds tjeneste og trer eventuelt i virksomhet i overensstemmelse med dettes lovlige myndigheter».¹⁵⁶ Flyveren Hjalmar Riiser-Larsen ble valgt til rådets formann. Statuttendringene kom sannsynligvis som en følge av den ordensvernparagrafen Samfundsvernets ledere visste den nye politiloven ville inneholde, og som de slik ville forsøke å sikre seg mot.

Den 19. mai 1928 trykket Aftenposten et opprop med overskriften «Samfundsvernet. Omkring vernets 5-årige beståen». Bak oppropet sto Samfundsvernet og det ble innledet med: «Opprettelse av borgerlige vern er ingen ny foreteelse i vårt land.» Den eneste forskjell på tidligere tiders borgergarder og Samfundsvernet, sto det, var at de førstnevnte ble opprettet av myndighetene, mens i sistnevnte tilfellet var det «borgerne selv» som hadde tatt initiativ. Oppropet tok i korte trekk for seg dannelsen av Samfundsvernet og den internasjonale konteksten. Det ble understreket at Samfundsvernet var et «borgernes kamporganisasjon mot revolusjonen, men ikke noget ordensvern.» «[D]et må komme derhen,» het det i avslutningen, «at det er skam for en borger ikke å være med i Samfundsvernet,» for den «norske samfundsbygning skal ikke som Jerikos mure falle for trompetstøt alene.»¹⁵⁷

Samfundsvernets annonsering av egen eksistens og artikkelens utilsørte oppfordring til landets borgere om å melde seg inn, førte til at Vernet ikke lenger kunne ignoreres av de borgerlige politikere.¹⁵⁸ I begynnelsen av juni la Arbeiderpartiets Olsen-Hagen frem en interpellasjon til debatt i Stortinget om hvorvidt regjeringen ville gripe inn mot Samfundsvernet nå som Vernet «offentlig opfordrer til opslutning om hvite garder i Norge».¹⁵⁹ Interpellasjonen førte ikke til annet enn at de ulike holdningene som eksisterte til Samfundsvernet innenfor henholdsvis de borgerlige og sosialistiske partiene ble tydeliggjort. Stortingsmann Thommessens svar var ganske

¹⁵⁶ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: «Presentasjon av Samfundsvernet». Samfundsvernet. Statutter vedtat på Landsmøte 27. mai 1927

¹⁵⁷ Aftenposten 19. mai 1928

¹⁵⁸ Dette var ikke første gang Samfundsvernet var blitt omtalt i borgerlige aviser. Aftenposten hadde et intervju med Hvoslef på trykk 6. desember 1927, hvis innhold var ganske likt oppropet i mai 1928.

¹⁵⁹ Aftenposten 4. juni 1928

representativt for de borgerlige representanters holdning: «Hr. Olsen-Hagen var bekymret over samfundsvernets tilstedeværelse. Jeg skal gi hr. Olsen-Hagen anvisning på et absolutt ufeilbarlig middel for å bli denne bevegelse kvitt. Det er å avblåse den revolusjonære politikk, som det norske arbeiderparti inntil idag har gjort sig til talsmann for, og som hyldes av partiets flertall. I samme øieblikk det skjer, er samfundsvernet ophørt å eksistere av sig selv.»¹⁶⁰

Påtalemyndighetens frifinnelse

Følgen av Samfundsvernets oppslag i pressen var at de offentlige myndigheter måtte forholde seg til dets eksistens. I en årrekke hadde arbeiderbevegelsens representanter på Stortinget bedt regjeringsmyndighetene ta tak i saken, men stort sett hadde deres svar vært at de enten ikke kjente til at slike organisasjoner eksisterte eller de begrunnet deres eksistens med at de var som forsvarsorganisasjoner å regne, fremkommet som en følge av arbeiderbevegelsens agitasjon og snakk om røde garder.¹⁶¹ Få dager etter oppslaget, sendte JD en kopi av avisoppslaget til Riksadvokaten for dennes vurdering av Vernets lovlighet.¹⁶² Riksadvokaten, Peder Kjerschow, sendte den 6. juni 1928 svar til JD, hvor han skrev at så vidt han kunne se av den informasjon Vernet selv ga i avisoppslaget, var ikke organisasjonen i strid med politilovens ordensvernparagraf. Årsaken til dette var at Vernets formål var å være en organisasjon hvis deltakere «forbereder sitt forsvar mot mulig revolusjon, altså mot et befryktet rettsstridig angrep». I avisoppslaget ble Samfundsvernet beskrevet som «borgernes kamporganisasjon mot revolusjonen,» og det ble understreket at det ikke var «noget ordensvern». Til dette kommenterte Riksadvokaten at såfremt dette stemte, noe han ikke hadde «grunn til å betvile», var ikke Samfundsvernet i strid med §21.¹⁶³

Heller ikke Oslos politimester, Kristian Welhaven, eller statsadvokaten i Oslo, Grøner, anså Vernet for å stride mot politilovens §21. Politimesteren understreket at han ikke hadde hatt noen befatning med verken dets ledere eller virksomhet, og at det var opprettet uten politikammerets

¹⁶⁰ Stortingstidende 1928:1820

¹⁶¹ De fleste hærbudsjettdebattene fra 1920 og utover, innebar debattering om hvite garder og militæret som en klassehær. Se Stortingstidende 7A for de aktuelle årene.

¹⁶² RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Notat JD, ca 14. oktober 1928

¹⁶³ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Samfundsvernet. Politimestrenes uttalelser. Fra Riksadvokaten til JD, 6. juni 1928

medvirkning. Likevel mente han Vernet ikke stred mot §21 «og således er påtalemyndigheten uvedkommende.»¹⁶⁴ Statsadvokaten hevdet på sin side at han fant «all grunn til å gå ut fra at 'Samfundsvernet' [var] en loyal og lovlydig sammenslutning uten annet formål enn å beskytte rettssamfundet mot dets fiender.» Han regnet med at Vernets ledelse ville sørge for å få forholdet ordnet om det skulle reises «spørsmål om sammenslutningens lovlighet.»¹⁶⁵

Departementets uenighet

Frikjenningen fra Riksadvokaten, statsadvokaten og politimesteren til tross, i JD var man ikke enige i disses konklusjon. Politikontorets byråsjef Edvard Lassen hevdet, i et notat av 10. juni 1928, at det var «hevet over tvil» at en slik organisasjon var ment å rammes av §21. At dets hensikt var å «verne den bestående samfundsordning mot samfundsnedbrytende krefter,» gjorde det til et ordensvern. Å organisere og håndheve ordensmakt er statens oppgave, skrev han, og det er staten selv som må «utbygge de nødvendige institusjoner for utøvelse av denne makt og gjennom sine egne organer hevde sin beståen som lovordnet samfund».¹⁶⁶ Erfaringene fra utlandet hadde vist hva som kunne skje. I Tyskland, skriver Per Ole Johansen, ble riktignok de revolusjonære først slått ned når regjeringen ba om hjelp fra frikorpene. Men, skriver han, disse «fulgte sine egne 'lover', og viste en slem tendens til å ville bli en stat i staten.»¹⁶⁷ Hva høyrevridde militante ordensvern kunne utrette, hadde man nylig også erfart i Oslo knappe fire måneder før, da seks medlemmer av ordensvernet til den fascistiske organisasjonen Den Nationale Legion¹⁶⁸ overfalt og mishandlet formannen i Norsk skog- og landarbeiderforbund, Johan Ødegård.¹⁶⁹ Saken vakte stor oppsikt og på et masse møte i Arbeidersamfundet i Oslo, innkalt samme dag saken ble kjent, ble en offentlig uttalelse vedtatt hvor man oppfordret «alle klassebevisste arbeidere til straks å treffe forberedelser for å beskytte arbeidernes organisasjoner mot de fascistiske banditter. [...] Arbeiderne må ruste seg for med makt å drive fascistpakket

¹⁶⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Notat JD, ca 14. oktober 1928

¹⁶⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Notat JD, ca 14. oktober 1928

¹⁶⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Angående Samfundsvernet. Notat JD, 10. juni 1928

¹⁶⁷ Johansen 1989:31

¹⁶⁸ Den Nationale Legion var en organisasjon med en klar fascistisk profil (organisasjonens blad het Nationalfascisten), hvis offisielle hensikt var å jobbe for en borgerlig samling i politikken. Overfallet på Ødegård er ikke den eneste voldsepisoden den korte tiden organisasjonen eksisterte (fra 1927 til 1928) hvor Legionens folk angivelig var involvert. Se blant annet Norges Kommunistblad 20. juni 1927, Dagbladet 21. juni 1927 og Arbeiderbladet 13. februar 1928

¹⁶⁹ Norges Kommunistblad 28. februar 1928

tilbake.»¹⁷⁰ Lassen visste hva som kunne skje med ordensvern som forbeholdt seg retten til å intervensere på eget initiativ. I forhold til Riksadvokatens uttalelse, mente Lassen at de statutter Riksadvokaten siterte, og som førte til hans «frifinnelse» av Vernet, ikke var korrekte. Riksadvokaten skrev at Vernets statutter sa at «det ikke [kunne] tre i virksomhet uten i overensstemmelse med landets lovlige myndigheter.» Dette var feil, skrev Lassen, de aktuelle statutter sa at Vernet «trer *eventuelt* i virksomhet i overensstemmelse med ...» (min kursivering). Lassen konkluderte med at Vernet var ulovlig og at man «av hensyn til konsekvenserne og for at man ikke skal kunne beskyldes for partiskhet,» burde ilegge organisasjonens ledere en bot, såfremt det gjennom etterforskning ikke kom frem at meningen med Vernet hadde vært «at vernet helt og holdent [skulle] underordne sig politimesterens ledelse så snart det [ble] tale om aksjon». Lassens anbefaling var at det «sørages for, at vernet enten oppløses eller bringes inn under uomtvistelig lovlige former».¹⁷¹

Nyttig å ha

Dog kan det, skrev Lassen, «slik forholdene har utviklet sig», være «ønskelig» å ha en slik organisasjon tilgjengelig, såfremt «den kan bringes inn under full kontroll av myndighetene.» Årsaken til dette, skrev han, lå i at «der er et politisk parti i landet, som har erklært det bestående samfund krig, ikke bare med åndelige våben, og at dette partiet også i den senere tid hadde opprettet «specielle kamporganisasjoner» med utgangspunkt i «Den røde ungdomsfylking» og den «kommunistiske idretsorganisasjon».¹⁷²

Under de nylige skogskonfliktene i Julussa (1927) og Austmarka (1927-28) hadde arbeidere ved flere anledninger møtt opp bevæpnede i demonstrasjoner mot streikebrytere. Historikeren Gudmund Moren skriver om Julussa-konflikten at under enkelte av demonstrasjonene var «hver femte eller sjette demonstrant bevæpnet», noe han mener gjorde det «lite sannsynlig at væpninga hadde skjedd spontant eller individuelt.»¹⁷³ Uten at han sier det i klartekst, virker det ikke som om Moren vurderte disse som en form for røde garder. Våpnene var ikke ment å brukes offensivt, skriver han, og bevæpningen skjedde først etter at enkelte streikebrytere «hadde ført våpen inn i

¹⁷⁰ Norges Kommunistblad 29. februar 1928

¹⁷¹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Angående Samfundsvernet. Notat JD, 10. juni 1928

¹⁷² RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Angående Samfundsvernet. Notat JD, 10. juni 1928

¹⁷³ Moren 1978:102

konflikten.»¹⁷⁴ En historikers privilegium er å kunne vite fasiten og analysere ut fra det. Datidens aktører har vanligvis ikke samme mulighet, derfor er det ikke vanskelig å tenke seg at bildet av væpnede arbeidere kan ha virket skremmende og ha fungert som en bekreftelse på bange anelser hos enkelte.

Moren skriver at de væpnede demonstrantene endog skal ha truet politiet som hadde slått ring rundt streikebryterne, da de ble nektet adgang til området. Politiets avslag, skriver han, «fikk de bevæpnede demonstrantene til å begynne å klikke med geværlåsene sine. Dette virket så skremmende at politiet ga etter.»¹⁷⁵ Voldspotensialet som lå i deler av arbeiderbevegelsen var kjent for departementet. De omstridte «Tukthuslovene» som kom i 1927, sammen med to andre «arbeiderfiendtlige lover,»¹⁷⁶ satte høye straffer for forfølgelse av streikebrytere, «enten den skjedde bokstavelig eller f.eks. ved at navna deres ble offentliggjort.»¹⁷⁷ Mishandling av streikebrytere var ikke et ukjent fenomen og det var ikke uvanlig at sosialistavisene gjenga hendelsene i svært så positive vendinger.¹⁷⁸ Om nordmenn hadde et aldri så sindig lynne, viste episoder på begge sider at voldspotensialet i møtet med annerledestenkende landsmenn var der. Det er ikke usannsynlig at disse episodene også var med på å legge føringer for Lassens vurderinger av Samfundsvernet. Det var nettopp dette, trusselen om vold og røde garder, skrev byråsjefen, som var «bakgrunnen for opprettelsen av samfundsvernet.» Det var også «å stille saken på hodet å fremstille det som om de 'røde garder' var et mottrekk mot de på forhånd eksisterende hvite.» Det er kommunistene, skrev Lassen, «som ved sin revolusjonspolitik har fremprovocert denne forsvarsorganisasjon, og ikke omvendt.» Sannsynligvis ville det ikke lykkes myndighetene å få oppløst de røde gardene, de «vil ialfall vedbli å eksistere illegalt, med sine illegale formål.» Det som da var hensiktsmessig, mente han, var ikke å «bringe til ophør dette vern med det lovlige og i og for sig anerkjennelsesverdige formål,» derimot burde det bringes inn i lovlige former,

¹⁷⁴ Moren 1978:103

¹⁷⁵ Moren 1978:94 «Hendinga er imidlertid ikke beskrevet i noen av politiets rapporter til JD.»

¹⁷⁶ De to andre var en midlertidig voldgiftslov og en endring i arbeidstvistloven. Fagertun 1983:17

¹⁷⁷ Moren 1978:129

¹⁷⁸ Et eksempel i så måte er oppslaget i Arbeiderbladet 13. mai 1924 under overskriften «En livlig streikedag i Kristiania igår. Massemøter og sammenstøt med streikebrytere og politiet.» En streikebryter som ble oppdaget av de streikende, ble ifølge avisen «herlig gjennomprylt,» mens en annen, under under overskriften «En herlig dukkert,» ble beskrevet som å ha blitt «utsatt for en temmelig hårdhendt behandling,» og, fortsetter avisen, «[e]tter at være prylt blev han plasert på en dragkjerre og trukket op på Youngstorvet, hvor fontenes vann stod og ventet på ham. Den ulykkelige streikebryter blev tømt op i bassenget og blev selvfølgelig gjennomvåt. Men hans redsel for den ungdom som hadde besørget 'dåpen' var så stor at han ikke engang turde gå op av vannbassenget da politiet kom og tilbød ham beskyttelse.»

«enten ved å innordnes under politimyndighetene eller ved å tilknyttet hæren, som en frivillig borgerbevebning.»¹⁷⁹

Etter å ha mottatt Riksadvokatens, statsadvokatens og politimesterens uttalelser om Samfundsvernet, utarbeidet JD et P.M. datert 16. juni 1928, hvor det ble vurdert hvilke tiltak som kunne og burde iverksettes overfor Vernet. Ifølge forfatteren av PM-et ville Samfundsvernet virke som et ordensvern så lenge de borgerlige partier hadde regjeringmakten, men sjansen var til stede for at det, om arbeiderpartiene fikk regjeringmakten og gikk «igang med å gjennomføre kommunistiske teorier,» ville fungere som «en kamporganisasjon som vil forsøke å frarive arbeiderpartiene makten og gjenoprette den nu bestående samfundsordning». Departementets ekspedisjonssjef, Carl Platou, noterte i marginen at han stilte seg tvilende til akkurat dette. Statsadvokatens påstand om at §21 ikke kunne anvendes på Samfundsvernet fordi dette «ikke er trått i virksomhet», ble av departementet avvist med at Vernet både var ferdigorganisert og at det innad drev med «adskillig virksomhet». «Den omstendighet,» skrev forfatteren, «at vernet ikke nogensinde har optrått aktivt utad, kan vel ikke bevirke at politilovens §21 er uanvendelig hvis man først kommer til det resultat at 'Samfundsvernet' går inn under begrepet 'ordensvern' i politilovens forstand».¹⁸⁰

Rettsliggjøringens fallgruver

Årsaken til at Riksadvokaten, statsadvokaten og politimesteren ikke fant at Vernet falt inn under §21, ble av departementet oppfattet som en følge av at de så det som «en motvekt mot røde garder» og delvis fordi «de finner at man ikke på nogen måte kan knekke samfundsvernet ved hjelp av en straffesak.» Ifølge statsråd Øyen var hensikten med §21 å bli «kvitt både svarte og hvite garder». Dette, mente departementet, «kan neppe ventes oppnådd ved hjelp av politilovens §21,» men lovbestemmelsen hadde den betydning at den ga mulighet for statlig inngripen overfor «utadvendt optreden» fra ordensvern «også i de tilfeller hvor straffelovens bestemmelser ikke vilde være anvendelige.» Politilovens §21, skrev Øyen, ville «neppe bevirke at bestående ordensvern blir oppløst og at nye ikke stiftes i det skjulte.» Å anlegge straffesak mot Samfundsvernet ble frarådet. Sjansene for et positivt resultat var små i og med at det

¹⁷⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Angående Samfundsvernet. Notat JD, 10. juni 1928

¹⁸⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Angående Samfundsvernet. PM «Ad 'Samfundsvernet'» JD, 16. juni 1928

sannsynligvis kun ville føre til at Vernet endret sine statutter om formålet sitt, men likevel fortsatte «sin virksomhet temmelig uforandret.» Det kunne også hende at en straffesak ville ende i frifinnelse, og det ville «i høi grad undergrave politilovens §21 og vil kunne få skjebnesvanger betydning som prejudikat i fremtidige saker mot sammenslutninger, hvis organisasjon og fremtreden svarer til 'Samfundsvernets', men hvis virkelige formål er diamentralt [sic] motsatt av 'Samfundsvernets'.» Departementet avviste at det å avslutte en innledede etterforskning av Samfundsvernet ville få samme virkning som en eventuell rettslig frifinnelse. «Det er stor forskjell på virkningen av at en sak henlegges på et tidlig stadium, og virkningen av en frifinnende dom etter kanskje lengere tids offentlige rettsforhandlinger,» ble det skrevet. Konklusjonen når det gjaldt å anlegge sak mot Samfundsvernet var at på «grunn av den eventualitet at straffesakens utfall kan bli frifinnelse og på grunn av den følge en frifinnende dom vil kunne få, bør det efter det standpunkt påtalemyndighetens representanter har inntatt neppe bli spørsmål om å begjære straffesak anlagt». ¹⁸¹

Saken søkes «ordnet i lovlige former»

Det forslag til løsning som ble foreslått var å «søke å få bestående sammenslutninger av ordensvernets karakter organisert som lovlige ordensvern i den utstrekning man finner at sammenslutningens organisasjon og medlemmer yder tilstrekkelig betryggelse for at vernet vil kunne bli av betydning under indre uroligheter.» I den sammenheng ble det vist til hvordan praksisen frem til da hadde vært, ved at politiet tilkalte militærhjelp om det så ut til at de ikke kunne takle uroligheter alene. Aberet med bruken av militære styrker, ble i PM-et forklart med at man ikke kunne stole på at de alltid ville være like effektive ved indre uro: «Den dag kan komme da store deler av militæravdelinger nekter å gjøre tjeneste under indre uroligheter.» Derimot ville man kunne «stole mere» på ordentlige organiserte frivillige ordensvern. Frivillige vern ville muligens ikke være så effektive som militærvesenet, men «det vil kunne yde god hjelp særlig i mindre byer og vil samtidig neppe virke så utfordrende som militæravdelinger virker på massene.» For å kunne brukes til dette formålet, var det dog viktig at vernets «medlemmer forplikter sig til å stille sig til samfundets lovlige myndigheters tjeneste når det finnes nødvendig for å opretholde orden, enten de der krenker den offentlige orden tilhører arbeiderpartiet eller de borgerlige partier.» På disse vilkår kunne det «muligens bli tale om å søke [Samfundsvernet]

¹⁸¹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Angående Samfundsvernet. PM «Ad 'Samfundsvernet'» JD, 16. juni 1928

organisert som et lovlig ordensvern, men i «motsatt fall bør det fremtidig betraktes som en organisasjon av tvilsom karakter, som ikke bør støttes hverken av politi eller militærvesen, men følges av politiet med like vaksomme blikke, som de som rettes mot de såkaldte 'røde garder'.» Departementet så også for seg en mer drastisk løsning, en som innebar at påtalemyndigheten måtte kreve alle sammenslutninger av ordensvernstypen oppløst. Tiltroen til denne løsningen var ikke stor, sannsynligheten for at slike organisasjoner ville oppløses som en følge av en henstilling fra påtalemyndigheten mente departementet var liten. Likevel, mente departementet, ville en slik henstilling i det minste føre til at «de fleste sammenslutninger får rede på hvad administrasjonen mener at der ligger i begrepet 'ordensvern' samtidig som den forhåpentligvis vil kunne få den betydning at sammenslutningene [blir] meget forsiktige med å tre offentlig frem».¹⁸²

Departementet måtte forholde seg til politilovens §21, og i henhold til den enten kreve Samfundsvernet oppløst eller sørge for at dets avdelinger ble underlagt politimestrene. Det var den siste løsningen departementet gikk for – få det ordnet «i lovlige former». I begynnelsen av oktober ble Hvoslef innkalt til et møte i JD hvor departementet la fram sitt forslag. Hvoslef ble informert om at man ønsket å underlegge verneavdelingene de lokale politimestrene slik at avdelingenes medlemmer kunne utgjøre et tilgjengelig reservepolitikorpsmannskap.¹⁸³ På møtet ble det gjort klart at hvis Samfundsvernet var villig til å gå med på den ordning departementet skisserte, ville Vernet «bli avskåret fra å virke uten etter tilkaldelse av vedkommende politimester og under hans ledelse». Ordningen forutsatte også «visse endringer i Samfundsvernets statuter, for at denne forutsetning også utvetydig kunde fremgå av statutene.»¹⁸⁴ Den viktigste statuttendringen departementet ønsket, var den som åpnet for at organisasjonen kunne aktiveres på eget initiativ. Major Hvoslef kunne ikke ta noen avgjørelse der og da, men ville forelegge saken for Samfundsvernets råd som skulle møtes få dager senere. Hvoslef returnerte til departementet med svar den 12. oktober 1928, hvor det sto at rådet enstemmig hadde vedtatt at man ønsket å få til et «samarbeid mellom verneavdelingene og landets politimestere.»¹⁸⁵

¹⁸² RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: Angående Samfundsvernet. PM «Ad 'Samfundsvernet'» JD, 16. juni 1928

¹⁸³ Borgersrud skriver at det var Hvoslef som «hadde tatt initiativ til å legge Samfundsvernet formelt under JD» (Borgersrud 2010:241). Dette ser ikke ut til å være riktig. Som det fremgår av gjennomgangen av prosessen som ledet frem til reservepolitisaken, ser det heller ut til at det var departementet som tok initiativ til dette. Hvoslef (og Samfundsvernets øvrige ledelse) kan dog sies å ha lagt til rette for dette, via tilpasning av statuttene i mai 1927, kort tid før den nye politiloven trådte i kraft, og via avisinnlegget av mai 1928 som måtte lede til handling fra myndighetene.

¹⁸⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Notat JD, ca 14. oktober 1928

¹⁸⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Fra Hvoslef til JD, 12. oktober 1928

Statuttene ble imidlertid aldri endret slik departementet ønsket, men dette ser ikke ut til å ha lagt noen demper på departementets forsøk på å få i stand den planlagte ordningen.

Strengte betingelser

I midten av november ble det holdt et nytt møte mellom departementet og Hvoslef. Til stede fra departementets side var blant annet statsråden, høyesterettsadvokat Haakon Martin Evjenth. På møtet ble Hvoslef forelagt de betingelser departementet stilte for at Samfundsvernets avdelinger ikke skulle måtte oppløses. Departementet krevde blant annet at «enhver lokal verneavdeling som politimyndighetene ikke måtte ordne sig med [...] straks må bli å oppløse». Det kom også frem at den skisserte ordningen ikke forutsatte at alle medlemmer av den lokale Samfundsvern avdeling skulle kunne inngå i det lovlige ordensvern underlagt politimesteren. Det var opp til politimesteren å velge ut de medlemmer av lokalavdelingen som han selv fant hensiktsmessig å benytte seg av. I det første utkastet til skrivet, sannsynligvis forfattet av byråsjef Lassen, var en av betingelsene som ble foreslått at «de medlemmer av 'Samfundsvernet', som ikke [...] blir innregistrert av politimesteren som medlemmer av det av ham istandbragte frivillige ordensvern, uttrer av organisasjonen». Av utkastet fremkom det at departementets ekspedisjonssjef, Platou, var uenig. I margin noterte han: «Lovlige avdelinger må kunne tillate også å ha passive medlemmer,» og i parentes: «av betydning for økonomien.» Som ekspedisjonssjef i departementet, hadde Platou det siste ordet og det er rimelig å regne med at dette kravet ble strøket. Byråkratene i departementet var klar over at deres krav til Vernet var harde og at dette ville minske sjansene for at saken ville ordne seg i henhold til deres ønsker. Lassen skrev i sine avsluttende kommentarer til utkastet, at man kunne sende politimestrene en kopi av skrivet til Samfundsvernet, men, skrev han, han var «tilbøielig til å mene, at man først bør oppebie de bemerkninger Samfundsvernet har å gjøre, før man foretar sig noget overfor politimestrene. Jeg har mine tvil, om der kan komme nogen frivillig ordning i stand». Til dette kommenterte ekspedisjonssjefen: «Jeg også!»¹⁸⁶

Skriftlig svar fra Samfundsvernet ble levert departementet den 22. november 1928 av rådsformannen Hjalmar Riiser-Larsen.¹⁸⁷ I svaret skrev han at Samfundsvernets medlemmer aldri

¹⁸⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Utkast til brev til Samfundsvernet ved Hvoslef. Fra JD. 5. november 1928.

¹⁸⁷ Riiser-Larsen var på samme tidspunkt også formann i Oslo Fedrelandslag. Norges Fremtid 5. mai 1928

hadde ønsket å fungere som et regulært reservepoliti, Vernets medlemmer var kun ment å «tre i aksjon når samfundets eksistens [sto] på spill». Riiser-Larsen begrunnet Vernets eksistensberettigelse med at politiet ikke var sterke nok i tilfelle store uroligheter, noe som betød at man var «forberedt på å innkalde militære sikringsavdelinger. Det vil imidlertid ofte ta flere dager før disse avdelinger er ferdigmobilisert og på plass. I dette interval vil S.V. ha sin hovedoppgave. Hvis troppeavdelingenes mobilisering skulle bli umulig eller vanskeliggjort ved motforholdsregler, vil S.V. [...] være den eneste organisasjon som står til myndighetenes disposisjon.» Formannen i Samfundsvernets råd ba om at departementet på nytt tok opp til vurdering hvorvidt Vernet var å definere som et ordensvern av den typen som faller inn under §21, og mente hans beskrivelse av Vernets målsetninger og planlagte funksjon burde vise at den ikke var et slikt ordensvern. Når det gjaldt de betingelser som departementet hadde lagt frem i sitt brev til Samfundsvernet, mente Riiser-Larsen at «[h]vad angår realiteten i den av Det Kgl. Departement skisserte ordning, må jeg fastholde, at det er umulig for S.V. å overgå til ordenspolitireserve (ordensvern) på de i skrivelsen nevnte vilkår.» For å redde ordningen la han fram et kompromissforslag: «Til bruk under forhold hvor politimesteren finner et reservepoliti påkrevet, uttas der blandt villige og dertil skikkede vernere et passende antall som trer i direkte forhold til politimesteren som reservepoliti (ordensvern) således som politiloven foreskriver. Disse kan da innkalles som reservepoliti uten at S.V. som sådant blir mobilisert». Brevet ble avsluttet med at Samfundsvernet kunne ta på seg å organisere reservepoliti på de steder hvor Vernet for tiden ikke hadde avdelinger, om det var behov for det.¹⁸⁸

Rundskrivet

Byråsjef Lassens reaksjon på Samfundsvernets svar var at «saken forekommer mig [...] efter det som nu foreligger mere broget enn nogensinde.»¹⁸⁹ Han anbefalte at «man til drøftelse av dette forslag og til den stilling saken nu er kommet i i det hele avholder en muntlig konferanse her i deptet». Den 11. desember ble et nytt møte holdt i departementet, her var, i tillegg til departementets faste ansatte, statsminister Johan Ludwig Mowinckel, justisministeren og vernesjefen Hvoslef.¹⁹⁰ Referat fra møtet har ikke vært mulig å oppdrive, men resultatet av møtet

¹⁸⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Fra Samfundsvernet ved Riiser-Larsen til JD, 22 november 1928

¹⁸⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Notat JD, 27. november 1928

¹⁹⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politiloven §21. Fra Samfundsvernet til JD, 29. desember 1928

ble formulert i et rundskriv som ble sendt til landets politimestere den 22. desember 1928. Her var alle hentydninger til nedleggelse av ikke-godkjente lokalavdelinger fjernet.¹⁹¹ Rundskrivet var knapp i formen og selve ordningen ble forklart med få ord:

«Forutsetningen er at det fra samfundsvernets centralledelse sendes hver enkelt politimester opgave over vernets lokale ledelse samt antall medlemmer som stilles til disposisjon efter politilovens §21. Man skal derfor henstille til hr. politimesteren, når De mottar sådan opgave fra samfundsvernet, å tre i forbindelse med vedkommende lokale avdeling av dette, jfr. Politilovens 21. | Det er som anført, en selvsagt forutsetning, at det således organiserte frivillige ordensvern alene vil kunne tre i virksomhet efter inkallelse og under ledelse av hr. politimesteren.»¹⁹²

Welhavens nei

En viss reaksjon fra arbeiderbevegelsen var muligens noe de forventet i JD, men at motstanden også skulle komme fra politimestrene, var nok en anelse uventet. Samfundsvernet hadde sin største avdeling i Oslo. På det meste skal det ha vært 3-4.000 medlemmer, om vi skal tro arbeiderpressen. I 1929 besto den av 1.300 mann fordelt på ca 16 kompanier¹⁹³ (et tall som ikke er så langt unna de ca 1500 Vernet hevdet Oslo-avdelingen besto av i 1925). Oslo hadde i 1929 en helt annen politimester enn byen hadde den gangen Samfundsvernet ble opprettet. Den tidligere politimesteren, Christian Grundt, som var en dårlig skjult tilhenger av private borgergarder, hadde i 1927 blitt erstattet av den 44-årige Kristian Welhaven som kom fra stillingen som statsadvokat i Oslo.¹⁹⁴ Welhaven var på mange vis av et annet kaliber enn Grundt, og nøt stor respekt blant landets øvrige politimestre som blant annet skal ha omtalt ham som «oslo-bispen».¹⁹⁵ Oslos nye politimester inntok en helt annen holdning til opprettholdelsen av ro og orden enn hans forgjenger hadde gjort. Opprettholdelsen av ordenen i Oslo var ene og alene Oslo-politiets ansvar, mente Welhaven, ikke private grupper eller spesialiserte opprørspolitiavdelinger (Statspoliti) som

¹⁹¹ Det er mulig man kunne stryke det punktet fordi alternativene Samfundsvernet sto over på det tidspunktet var å enten underlegges politimestrene eller erklæres ulovlige og dermed kreves oppløst. Det var derfor kanskje et unødvendig punkt å ta med.

¹⁹² RA/S-2220/O/Ob/L0125. I mappe: «Arbeidervern 1929-1936». Fra JD til politimestrene, 22. desember 1928

¹⁹³ Dagbladet 23. februar 1929

¹⁹⁴ Bonde 1994:37

¹⁹⁵ Karlsen 1979:37

ikke var underlagt ham selv.

Kort etter at rundskrivet til politimestrene var sendt ut, tok Oslo-avdelingens leder, kaptein David Thue, kontakt med Oslos politimester og ble innvilget et møte den 7. januar. Det eneste som kan sies å ligne et referat fra dette møtet, er brevet politimester Welhaven siden skrev til JD. I brevet skrev Welhaven at han sa til Thue at han «ikke antok at der her i Oslo var behov for et slikt reservepoliti»¹⁹⁶. Politimester Welhavens motvilje mot å la Samfundsvernets Oslo-avdeling underordne seg hans myndighet, ble gjenstand for interne drøftinger i departementet, og ble den 9. februar sammenfattet i et internt skriv forfattet av byråsjef Lassen. Ifølge det interne notatet hadde Welhaven forklart sin avgjørelse med at han mente tilstandene i Oslo ikke var av en slik art at de nødvendiggjorde «et så ekstraordinært skritt som opprettelsen av private reservepolitistyrker». Oslopolitiets forhold til de kommunale styresmakter synes også å spille inn. Welhaven ga uttrykk for at en ordning med Samfundsvernet ville «gjøre politiet upopulært i bystyrets øine», noe som kan ha fått ham til å frykte for politiets bevilgninger. På den tiden var politikorpset kommunenes ansvarsområde og bevilgningene til det gikk via kommunestyrene. Den nye politiloven hadde sørget for at det fantes en sikring overfor kommunestyre som bevilget uansvarlig lite penger til politiet, nemlig politilovens §16 som sa at regjeringen i unntakstilfeller kunne bevilge til lokale politikammere. At det i lovverket lå en mulighet for statlig finansiering av politiet, var ikke beroligende for Welhaven, han mente at det i lengden ikke var mulig å opprettholde politiet på den måten hvis den kommunale pengekranen ble skrudd igjen.

Welhaven var konsekvent i sin motstand mot bruk av avdelinger, private som statlige, som ikke underlagt ham selv. Flere år senere nektet han nok en gang å opprette et reservepolitikorps bestående av sivile borgere, selv om JD hadde oppfordret til det da man fryktet større uroligheter. Welhaven insisterte derimot på å kun bruke politiskoleelever og tidligere polititjenestemenn.¹⁹⁷ Også etter at politiet var blitt statlig var han skeptisk til samarbeid med private grupper.¹⁹⁸ Det

¹⁹⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «Angående samfundsvernet». Brev fra Oslo politikammer til JD, signert politimester Kristian Welhaven, datert 31. januar 1929

¹⁹⁷ RA/S-2220/O/Ob/L0347. I mappe: «Hemmelig diverse 1930-1931». Fra politimesteren i Oslo til JD, 7. april 1931

¹⁹⁸ Bergh og Eriksen skriver at Welhaven i 1939 avviste et samarbeid med den private etterretningsorganisasjonen RAMAR. Bergh og Eriksen 1998:97 Blant de personene som var involvert i RAMAR, var opptil flere med bakgrunn fra Samfundsvernet. Se kapittel 10 i Jacobsen og Mørk 1989, hvor medlemmer av RAMAR navngis, opp mot Generalfelttøymesterens våpenprotokoll RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922»

kan derfor hende argumentet om manglende bevilgninger var et vikarierende motiv, et ekstra argument for å styrke avslaget til Welhaven, og at det viktigste argumentet for ham først og fremst var at lov og orden skulle politiet ta seg av, ingen annen. Hvor sterk Welhavens motstand mot å innlede noen form for samarbeid med Samfundsvernet var, kom kanskje tydeligst frem da han skrev at han kun var villig til å bøye seg om han ble beordret til å gjøre det.

Departementets reaksjon på Welhavens brev var krass. Vel var «en politimesters popularitet ingenierte å slå vrak på. Den kan komme politiet til gode på mange måter,» men i dette tilfellet, skrev Lassen, «vilde den være erhvervet ved en illojalitet likeoverfor Justisdepetet og Regjeringen, og forsåvidt ha en litet tiltalende side.» Til Welhavens bekymringer for politiets bevilgninger, kommenterte Lassen at «denne frykt ånder av en nokså høi grad av mistillit til Justisdepetet, politiadministrasjonen». Skulle et «arbeiderbystyre» av nevnte grunner «ikke [...] bevilge til nødvendige politiformål,» er det opplagt at politilovens §16 ville bli «bragt i anvendelse», skrev han, og understreket at han ikke kunne tenke seg «at nogen borgerlig regjering vilde motsette sig en saklig innstilling fra Justisdepetet herom».

Det som bekymret departementet mest var følgene av Welhavens nektelse:

«Hele ordningen bygger på at samtlige avdelinger av Samfundsvernet skal komme inn under myndighetenes, politimestrenes, godkjennelse. Først derigjennem har man en viss garanti for, at der ikke blir nogen del av Samfundsvernet tilbake, som kan innrette sig uavhengig av myndighetene og optre på egen hånd. En enkelt politimesters nektelse av å godkjenne den avdeling, som finnes innen hans distrikt, slår et hull i ordningen. I dette tilfelle så meget mere betydningsfullt som formodentlig den største lokale verneavdeling er Oslos.»¹⁹⁹

Hele ordningen var avhengig av nettopp dette, at alle Samfundsvernets avdelinger underordnet seg den lokale politimesteren. I og med JD avgjørelse om at Samfundsvernet var å regne som et ordensvern i politilovens §21-s forstand, samt deres motvilje mot å prøve å oppløse

¹⁹⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «Angående samfundsvernet». «Politimester Welhavens skrivelse av 31. januar 1929. Angående Samfundsvernet». Datert 9. februar 1929, signert Lassen. Signert 11. februar 1929 av Platou

Samfundsvernet ved hjelp av domstolene, gjorde at departementet ville befinne seg i en kinkig situasjon overfor offentligheten om deler av Samfundsvernet fortsatte sin aktivitet utenfor politimestrenes kontroll, denne gangen under et tydelig illegalitetens skjær. Det hele ville stille departementet i et dårlig lys og svekke dets respekt.

Instruksendringer

Den 6. februar, få dager før den interne betenkningen ble skrevet, mottok Oslo politikammer et brev fra Samfundsvernets Oslo-avdeling om at det hadde foretatt statuttendringer som gjorde at det ikke lenger kunne omfattes av politilovens §21. Welhaven videresendte brevet til JD. En ukes tid senere, den 14. februar, sendte departementet et brev til Samfundsvernets Oslo-avdeling hvor de gjorde det klart at det måtte bli «instruksmessig fastslått at Osloavdelingen er gått over fra å være frivillig ordensvern (med oppgave å verne samfundsordningen) til en nødvergeavdeling (med oppgave å beskytte sig eller andre mot rettsstridige angrep),» for at arrangementet med uavhengige Samfundsvernsavdelinger skulle være holdbart.²⁰⁰ Dagen etter mottok departementet brev fra Samfundsvernets sentralkontor hvor det kom frem at slike statuttendringer var gjennomført og at Osloavdelingen nå «går over fra å være frivillig ordensvern til en nødvergeavdeling.»²⁰¹ Som vi senere skal se, var ikke denne omgåelsen av ordensvernparagrafen ved hjelp av en instruksendring en løsning man i departementet var spesielt fornøyde med. Likevel ble det ikke protestert, og departementet selv måtte mange år senere innrømme at deres manglende protester ikke kunne tolkes som noe annet enn en stilltiende godkjenning.

Politimestrenes motstand

Det var fra midten av februar og utover at de fleste negative tilbakemeldingene fra politimestere andre steder i landet begynte å komme inn til JD. Den første vi finner, er fra politimesteren i Halden, Irgens. Det spesielle med denne tilbakemeldingen, i forhold til de andre som skulle komme inn fra politimestrene, var at Haldens politimester tre år tidligere hadde gjort en avtale med den lokale Samfundsvernsavdeling om at dets medlemmer kunne benyttes som reservepoliti. Som en følge av departementets skriv hadde nå politimesteren midlertidig sagt opp avtalen i

²⁰⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «Angående samfundsvernet». Endelig konsept, fra JD til Hvoslef, 14. februar 1929

²⁰¹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe «Angående samfundsvernet» Fra SVs sentralkontor til JD. Signert Hvoslef, datert 15. februar 1929.

påvente av presiseringer fra departementet hva angikk den tenkte bruken av ordensvernet. Politimesteren understreket at avtalen som var inngått ikke innebar at Samfundsvernet skulle operere som egen avdeling, men at politimesteren med dette ville skulle få muligheten til å «benytte paalidelige folk fra denne orginasasjon [sic] til politistyrken under ekstraordinære forhold.» Hvis det var slik at man med departementets rundskriv mente at dette ordensvernet skulle settes inn ved streiker, ville han stille seg svært negativt til dette. Årsakene, skrev han, var både en omsorg for ordensvernets medlemmer – som kunne risikere «personlig molest enkeltvis itilfelle deres deltagelse i ordensvernet blev bekjent» og at det ville kunne gjøre politimesterens «stilling ovenfor arbeiderklassen vanskeligere.»²⁰²

En mer typisk innvending fra politimestrenes side var det svar som kom fra Trondheims politimester Mejlænder. Politimesteren ga uttrykk for at han var i «tvil om hvilken oppgave det ærede departement har tiltenkt det frivillige ordensvern,» og at når det gjaldt bruken av et slikt ordensvern, så var det i politimesterens mening at det ville «virke som en provokasjon, så det istedenfor å virke skremmende og dempende, kanskje kan virke hidsende.» Politimesteren avsluttet brevet lakonisk med at politiet i Trondheim, i likhet med politiet mange andre steder i Norge, ikke var «sterkt nok til å greie enhver alvorlig situasjon. Og har man heller ikke tiltro til at militærmakten øieblikkelig i ethvert tilfelle kan gjenoprette ordenen, har samfundsvernets idé sikkert sin berettigelse. Omenn det synes beklagelig at så skulde været tilfelle.»²⁰³

De videre brev som kom fra uenige politimestre inneholdt for en stor del de samme innvendingene som Trondheims politimester la fram. Dette gjaldt blant annet politimestrene i Sarpsborg, Ålesund, Bodø, Fredrikstad, Glåmdal, Telemark, Aker og Kongsberg. Byråsjef Lassen mente politimestrenes holdninger «synes tildels å bunde i en noget feilaktig opfatning av hvad meningen har vært med det hele.» Det var ikke, slik politimestrene så ut til å se det, at «departementet har gitt anvisning på denne ordning for å skaffe politiet en verdifull tilvekst, en reserve som er tenkt anvendt i alle situasjoner av ikke helt ordinær art, hvor det kan være bra at politiet forsterkes.» Dette medførte ikke riktighet, skrev Lassen, men gjorde det også klart at han, inntil de siste ukers diskusjoner og reaksjoner, hadde sett for seg at ordningen skulle

²⁰² RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe «Angående samfundsvernet». Fra Politimesteren i Halden til JD. Dater 15. februar 1929, signert Irgens

²⁰³ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe «Angående samfundsvernet». Fra Politimesteren i Trondheim til JD. Datert 19. februar 1929, signert Mejlænder.

«overflødiggjøre tilkallelse av militærmakt for å opretholde orden,» og at han hadde tenkt at «når man nu først har fått et slikt ordensvern,» kunne det bli aktuelt å bruke de i den typen arbeidskonflikter man hadde sett på Julussa og i Austmarka. Men, skrev han, «slik som denne sak har utviklet sig og navnlig efter politimestrenes holdning er jeg for mitt vedkommende kommet til det resultat, at man om mulig ikke bør gjøre bruk av S.V. i slike situasjoner.» Om selve ordningen skrev han at «[n]ogen hovedsak har det jo forøvrig aldri vært ved denne ordning å skaffe politiet en nyttig forsterkning for bruk – om man så må si i de ordinære ekstraordinære situasjoner. Hovedsaken har vært å bringe et efter politiloven ulovlig ordensvern inn i lovlige former, inn under lovens tukt – noget man vil kunne også selv om dette vern aldri skulde bli brukt.» Ordensvernets rolle burde reduseres til å «være en slags 'revolusjons-politireserve'.» Hvis man presiserte dette, mente Lassen, burde det få de politimestre med negativt syn på ordningen til å forandre syn, «selv i Oslo» – for «[når] situasjonen er blitt slik, at det virkelig truer med å bli satt op og ned på den gjeldende samfundsorden, må da vel også politimestrene som landets lovlige myndigheter være taknemmelig for alle de hender de kan få til hjelp for å hindre ulykken.» I parentes noterte han: «Hvis ikke er de jo selv revolusjonære.» Byråsjefen anbefalte at et presiserende skriv ble sendt politimestrene og at en embetsmann fikk i oppgave å dra rundt til landets politimestre for å forklare ordningen. Når det gjaldt oppstuss om saken i pressa, skrev Lassen at «[d]er behøver (og bør) ikke gjøres nogen blest hverken av en rundskrivelse som antydet eller av politimesterens forventede godkjennelse. Det er ikke noget pressen behøver å få tak i. På spørsmål fra aviser får politimestrene svare at de ikke vil uttale sig om disse ting.»²⁰⁴

Ekspedisjonssjefen i JD, Carl Platou, understreket i sin kommentar til PM-et at det ville være en stor fordel om ordningen kunne bli gjennomført. Når det gjaldt løsningen med at de frie avdelinger gikk over til å bli nødvergeorganisasjoner for ikke å omfattes av §21, mente han det ikke var en tilfredsstillende løsning da det ville føre til at man «meget vanskelig kunne skride inn mot dannelsen av mere eller mindre maskerte røde garder.» Dog anbefalte han ikke Lassens løsningsforslag, Platou mente heller at man foreløpig burde la «saken om samfundsvernet hvile så lenge», om et par måneder kunne jo sinnene «da være falt noget mere til ro.» Vi så i forrige avsnitt hvordan Lassen foreslo at ordningen burde gjennomføres uten å tiltrekke seg pressens

²⁰⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «Samfundsvernet. Politimestrenes uttalelser». PM Samfundsvernet. Datert 5. mars 1929, signert av JDs politikontors byråsjef Edvard Lassen. Kommentert og signert 6. mars 1929 av departementets ekspedisjonssjef Carl Platou

oppmerksomhet. Slik ville man sikre seg mindre negativt fokus til å påvirke politimestrene i en, for departementet, negativ retning. Ekspedisjonssjef Platou så også for seg at det snart ville komme til et juridisk oppgjør med «arbeiderpartiets og landsorganisasjonens planer om opprettelse av nødvergeforeningen av arbeiderne.» Skulle dette skje, skrev han, kunne det bli aktuelt med både en økning av politistyrken og «[e]t forbud både til den ene og den annen side mot foreninger, som mere eller mindre skjult har til formål med makt å beskytte samfundet mot endel av dets borgere eller den ene klasse av borgere mot den annen.»²⁰⁵

Ordnningen mislykkes

Det var en strek i regningen at så mange politimestre, og viktigst av disse – Welhaven, ikke var villige til å gjennomføre ordningen som, fra departementets side, var ment å nøytralisere Samfundsvernet. Fra februar av var det klart at ordningen ikke ville bli gjennomført som planlagt. Av de noen og femti politimestre som var blitt kontaktet angående ordningen, var det kun fem som hevdet de gjennomførte den. Det er dog grunn til å tro at selv ikke disse gjennomførte ordningen slik den var ment, for som vi har sett var det betydelig uklarhet og tvil hva gjaldt hvordan ordningen skulle gjennomføres i praksis. Mest sannsynlig ble resultatet, for de fem politimesterdistrikter det gjaldt, at Samfundsvernets lokalavdelinger fortsatte som før, med eneste forskjell at deres medlemmer nå også kunne brukes som reservepoliti.²⁰⁶

Nødvergeløsningen

Løsningen for de avdelinger som var utenfor politiets kontroll, det vil si de aller fleste av dem, var at de måtte foreta instruksendringer for å unngå å risikere rettslig forfølgelse. Samfundsvernets sentralkontor sendte ut skriv om dette til alle lokalavdelinger og innen kort tid var sannsynligvis de fleste av disse gått over til å bli nødvergeorganisasjoner, og ikke ordensvern. Forskjellen var ubetydelig i praksis. Med dette enkle grepet, havnet vernets avdelinger på den andre siden av paragraf 21 - utsiden. Avdelingene ble ikke lenger omfattet av paragrafen – og heller ingen andre lovparagrafer – og kunne dermed på sett og vis anses som legaliserte. Vernets

²⁰⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «Samfundsvernet. Politimestrenes uttalelser». PM Samfundsvernet. Datert 5. mars 1929, signert av JDs politikontors byråsjef Edvard Lassen. Kommentert og signert 6. mars 1929 av departementets ekspedisjonssjef Carl Platou

²⁰⁶ Det var politimestrene i Moss, Bergen, Sør-Varanger, Holmestrand og Hammerfest som angivelig gikk med på ordningen. PM Samfundsvernet, datert 5. mars 1929, signert Lassen. I legg: «Samfundsvernet. Politimestrenes uttalelser». RA/S-2220/O/Ob/L0123. Informasjonen om Hammerfest kommer fra Agøy 1997:252, note 53.

ledere oppfattet det slik og de passet på å understreke det både skriftlig og muntlig i årene som kom.²⁰⁷

Sannsynligvis var det Samfundsvernets ledelse som først tok initiativ til å foreta instruksendringer for å omgå ordensverneparagrafen, men JD bidro til å gi det en uoffisiell godkjenning. Byråsjef Lassen skrev flere år senere, at når det gjaldt departementets forhold til de Samfundsvernsavdelinger som hadde gått over til å bli nødvergeavdelinger, var saken en anelse mer komplisert. Han mente at de signaler departementet, muntlig såvel som skriftlig, hadde sendt ut til Samfundsvernet, kunne «sies å inneholde en generell godkjenning av at Samfundsvernets avdelinger [kunne] etablere sig som 'nødvergeavdelinger'.» Ikke minst var departementets «taushet,» det at man ikke hadde reagert på instruksendringene, å regne som en form for aksept av ordningen med overgang til nødvergeavdelinger.²⁰⁸

Som vi så over, var ekspedisjonssjefen i departementet, Carl Platou, skeptisk til nødvergeløsningen. Hans byråsjef Lassen likeens : «nødverge-betraktningen er og har alltid vært en fiksjon.»²⁰⁹ Det var justisminister Evjenth som skal ha trumfet igjennom at en slik nødvergeløsning var akseptabel, på tross av advarsler fra hans byråkrater. Lassen hadde «forgjøves» forsøkt å «klargjøre» for statsråden at nødvergealternativet var en dårlig løsning. Han ble ikke hørt, og skrev senere at Samfundsvernet «[p]å grunnlag av den famøse nødvergebetraktning,» hadde «opnådd akkurat hvad de vilde – ved rett og slett et navnebytte. Det er ikke noen betryggende ordning.»²¹⁰ Dagfinn Bech kom til en lignende konklusjon i en samtidig pamflett fra Arbeiderpartiets forlag. Han skrev at «Samfundsvernet var derved kommet i den ekstraordinære ønskesituasjon at det faktisk rolig *kunde velge* om det vilde stille sig til tjeneste som reservepolititi under politimesterens ledelse – eller fortsette å virke i det skjulte som før, i kraft av sin 'nødvergerett!' [sic].»²¹¹ Det var nettopp paradokset med ordningen – man hadde i utgangspunktet stilt Samfundsvernet overfor et valg mellom to alternativer, å underlegge

²⁰⁷ Se for eksempel Veiledning av 1931. RA/PA-0750/F/L0001. I mappe: «7 Frivillige verneavdelinger Landsstormen». Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger.» 1931

²⁰⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfundsvernet og politilovens §21». Utkast til svar til Riksadvokaten, JD, datert 2. desember 1932, uklar signatur. Kommentert og signert av byråsjef Lassen den 3. desember 1932. Kommentert og signert av ekspedisjonssjef Platou den 9. desember 1932. Kommentert av justisminister Lindboe, udatert.

²⁰⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: SV. Notat JD, 17. oktober 1935, påtegning av Lassen 18. oktober 1935

²¹⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: SV. Notat JD, 17. oktober 1935, påtegning av Lassen 18. oktober 1935

²¹¹ Bech 1931:37

avdelingene politimestrene eller kriminaliseres. Politimestrenes motstand hadde den ufrivillige effekten at Samfundsvernet med ett hadde et tredje, og for Vernet til dels mer ønskelig, alternativ å velge.

Statsråd Evjenth's motiver for å godta en nødvergeløsning, kan henge sammen med at han følte han sto overfor en potensiell kinkig situasjon: Samfundsvernets avdelinger var offentlig erklært for ulovlige og ordningen som var ment å få en kontroll over avdelingene mislyktes. Det er vanskelig å tenke seg at ministeren da kunne godta at de aller fleste avdelingene fortsatte å eksistere illegalt. De uavhengige avdelingenes eksistens ville så alt for tydelig symbolisere ministerens fallitt, og ville kunne bidra til å svekke tiltroen til myndighetene. Vi må regne med at Evjenth, som i det sivile liv var høyesterettsadvokat, hadde lest, eller i det minste blitt informert om, de motforestillinger som eksisterte mot å føre saken for domstolene. Nødvergealternativet kan ha blitt sett på som en enkel løsning som, rent formelt, ville sørge for at de gjenværende avdelingene havnet på riktig side av loven.

Legalisert?

Mange som har skrevet om Samfundsvernet, har oppfattet det dithen at vernet, som en følge av rundskrivet 22. desember 1928 og den påfølgende Stortingsdebatten, enten ble «godkjent»²¹² eller «anerkjent»²¹³ som reservepoliti. Historikeren Nils Ørvik omtaler det som en legalisering av vernet.²¹⁴ Borgersrud skriver at vernet med dette fikk «offisiell politistatus og kunne opptre uniformert».²¹⁵ Han skriver også at vernet hadde en fått en form for «stilltiende tillatelse» av JD «til å gjennomføre» arrestasjoner. Som vi skal se litt nærmere på under, er det trolig at dette ikke medfører riktighet – verken at vernet ble offisielt godkjent, at det fikk reservepolitistatus og langt mindre fullmakt til å arrestere.

For å vurdere hva ordningen egentlig innebar og betød, må vi gå til de skriftlige dokumenter som er etterlatt av de som sto bak ordningen, det vil si JDs byråkrater, statsministeren og statsråden. Forarbeidene til JDs rundskriv samt møtereferater og interne notater fra tiden før, under og etter

²¹² Se Adrian 1962:205, Fagertun 1983:22, Borgersrud 2010:156

²¹³ Bonde 1994:42, Lindboe 1965:133

²¹⁴ Ørvik 1960

²¹⁵ Borgersrud 2010:242

kontroversen, viser at det gjengse synet på ordningen langt i fra var riktig. Det var ikke meningen å gi Samfundsvernet politimyndighet eller en godkjenning, og dette skjedde heller ikke.

Statsminister Johan Ludwig Mowinckel avviste at ordningen var kommet i stand så Samfundsvernet kunne «kro sig med polititegn,» slik man hadde hevdet i Stortingssalen. Hele hensikten med avgjørelsen var, ifølge Mowinckel, å få kontroll på Samfundsvernet:

Det skritt som er tatt her, det er virkelig et skritt i retning av å få vekk denne slags organisasjoner. Regjeringen har nemlig det håp at når samfundsvernet nu er innordnet under politi og bare kan optre under politiet, vil samfundsvernet dø hen som selvstendig organisasjon, fordi det selv føler at det ikke lenger vil være nogen bruk for de.²¹⁶

Justisminister Evjenth forklarte i januar 1929, hva departementet mente med rundskrivet. Han sa at

«[d]et er ikke Samfundsvernet i sig selv som er tildelt politimyndighet. Det er dets enkelte medlemmer som kan uttas og tildeles polititegn og politimyndighet, hvilket bare gjelder så lenge tjenesten varer. Ved dens ophør må polititegnet leveres tilbake.»²¹⁷

Byråsjef Lassen i JD var en av dem som innad i departementet bekreftet statsministeren og justisministerens forklaringer. I et notat understreket han at «hovedsaken for departementet og regjeringen [har vært] å få S.V.s illegale eksistens bragt til ophør» og at denne ordningen i praksis ville være å la Samfundsvernet «dø hen».²¹⁸ Hvis så politiet skulle få behov for å opprette et reservepolitikorps, så innebar ikke det at hele den lokale Samfundsvernsavdelingen fikk reservepolitistatus, kun de som ble utvalgt av politimesteren.²¹⁹ At den lokale avdelingen kunne godkjennes som et ordensvern førte med andre ord ikke automatisk til at alle medlemmer av avdelingen ville bli tatt ut til polititjeneste.

²¹⁶ Stortingstidende 1929: 85

²¹⁷ Aftenposten 24. januar 1929. nr 42

²¹⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: «Samfundsvernet. Politimestrenes uttalelser». PM. Samfundsvernet, JD, 5. mars 1929

²¹⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: «Samfundsvernet. Politimestrenes uttalelser». PM. Samfundsvernet, JD, 5. mars 1929 Lassen skriver at «politilovens §21 formentlig er skjedd fyldest ved at politimesteren har samtykket i at det fra S.V. oppgitte antall medlemmer betraktes som et ordensvern.(...) Ved leilighet kan jo politimesteren (...) tildele dem han finner å kunne stole på politimyndighet».

Hvis det er slik det er påstås, at Samfundsvernet aldri ble legalisert og ei heller fikk reservepolitistatus, hvordan kan det ha seg at så mange har ment det motsatte, fra journalister og politikere til forskere i den tidligere og senere tid? For det første kan det virke som om pressen, både den borgerlige og den sosialistiske, tidlig fikk en form for definisjonsmakt når det gjaldt å definere hva ordningen innebar. Slik de så det og slik de presenterte det for publikum innebar ordningen en legalisering og godkjenning av Samfundsvernet som reservepoliti. Den påfølgende offentlige debatten, det være seg i pressen som på Stortinget, ser i stor grad ut til å ha tatt utgangspunkt i nettopp disse premissene. Dernest kommer det faktum at rundskrivet selv, som var blitt sendt til landets politimestere og dannet utgangspunktet for denne saken, var såpass vagt formulert at det åpnet for de misforståelsene som kom. Det klareste indisiet på dette er politimestrenes reaksjoner – hvorav mange gikk på nettopp hvordan man skulle tolke og effektuere instruksene i rundskrivet. I realiteten var departementets ordning et forsøk på å ta kontroll over og nøytralisere Samfundsvernet som selvstendig organisasjon, uten å måtte gå veien om en konfrontasjon via rettsvesenet. Hensikten var ikke å legalisere eller godkjenne organisasjonen på noen som helst måte. Hensikten var å fjerne en organisasjon man anså for å representere en fare for rikets ro og orden.

Vurdering av ordningen

Skal vi driste oss til en vurdering av departementets forsøk på nøytralisering av Samfundsvernet, blir den foreløpige konklusjonen, basert på de dokumenter som har vært tilgjengelige, at ordningen i første rekke var kosmetisk. Med dette menes at om ordningen hadde kommet i stand slik man så for seg i departementet, ville lite være forandret, annet enn at politimestrene ville hatt lettere tilgang på frivillige til reservepolititjeneste. Samfundsvernet som organisasjon ville ikke ha sluttet å eksistere, det var ingenting i de tilgjengelige dokumentene som tyder på at dette noen gang ble krevet.

At Samfundsvernet på begynnelsen av året 1929 ikke hadde noen planer om å legge ned organisasjonen selv om den avtalte ordningen med JD skulle inngås, kan vi utlede av blant annet det brev Fedrelandslagetets leder, Joakim Lehmkuhl sendte Fridtjof Nansen den 9. januar 1929. Her skrev han at «[d]et glæder mig at kunne meddele at det ser ut som det gaar i orden saavel med Forsvarssakens fællesraad som med en ordning hvorved Norges Samfundshjelp og

Samfundsvernet – som nu er offisielt anerkjent – samarbeider med os og bl.a. har et felles økonomi-arrangement.»²²⁰ Samfundsvernets ledere, hadde fra dets opprettelse av og gjennom dets levetid, hele tiden understreket at vernets viktigste oppgave var på det kontrarevolusjonære området. Ingenting tydet på at de var villige til å gi fra seg denne oppgaven i forbindelse med reservepolitordningen, dette ble også gjort klart i forbindelse med forhandlingene mellom vernet og departementet før jul i 1928. Da skrev formannen i Samfundsvernets råd, kaptein Hjalmar Riiser-Larsen, at «vernesaken», det å fungere som «et vern mot revolusjonen», var altfor viktig til å «være avhengig av de enkelte politimestres avgjørelse.»²²¹ Organisasjonen ville fortsatt holde på denne oppgaven og forbeholdt seg retten til å aksjonere når de mente det var nødvendig.

Ordningen ville derfor ha vært av en mer kosmetisk art siden den i praksis kun ville gitt inntrykk av at man hadde fått kontroll med Samfundsvernet. I realiteten ville Vernet mest sannsynlig ha fortsatt med sine aktiviteter og kontrarevolusjonære trening, samtidig som det kunne «kro sig» med en form for offisiell godkjenning som rekrutteringsbase for reservepolitimannskaper.

Selv om Samfundsvernet via denne ordningen aldri ble formelt godkjent, var det likevel ikke overraskende at det ble oppfattet slik av store deler av opinionen. Det at JD tilkjennega at de var åpne for at reservepolitikorps kunne bestå av utelukkende Samfundsvernsmedlemmer, er vanskelig å tolke som noe annet enn nettopp en godkjenning av organisasjonen. Etter som politimestrenes innsigelser ble mottatt i JD, endret, som vi så, byråsjef Lassen mening når det gjaldt til hvilke anledninger han så for seg at reservepolitidivisjoner basert på Samfundsvernsavdelinger skulle benyttes. Hadde ordningen gått slik de så det for seg, og ingen innvendinger hadde innkommet, er det ikke urimelig å tenke seg at Lassen ville fortsatt ha ment at slike reservepolitikorps skulle erstatte militæret. Han mente i utgangspunktet at reservepolitidivisjoner bestående av Samfundsvernere ville være mindre provoserende enn bruken av militæret. Som oftest ble reservepolitikorps hastig satt sammen rett i forkant av eventuelle konflikter, ofte kunne de også bestå av sivilister med ingen andre kvalifikasjoner enn at de ønsket å hjelpe til.

²²⁰ NB. Ms fol 1924:10b7. Folder «1929». Fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen, datert 9. januar 1929

²²¹ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: «samfundsvernet og politilovens §21» Fra Samfundsvernets råd ved formann Hjalmar Riiser-Larsen til JD, 22. november 1928.

Ved en ordning som den man ville inngå med Samfundsvernet, ville man hatt en stødig og fast tilgang på frivillige. Det kan tenkes at terskelen for å sette inn reservepolitistyrker ville ha blitt senket hvis ordningen hadde gått som planlagt. Noe som er enda mer sannsynlig er at de enkelte politimestre, uavhengig av deres sympati eller antipati mot Samfundsvernet, ville nesten ha blitt tvunget til å rekruttere fra Samfundsvernets lokalavdeling neste gang reservepolitikorps skulle oppsettes. Det ville tatt seg ut om en lokal politimestere lette andre steder enn hos sin lokale Samfundsvernsavdeling når han trengte reserver, det er å anta at det ikke ville blitt møtt med forståelse fra departementets side.

Det praktiske resultatet, om ordningen hadde gått som planlagt, ville ha vært at Samfundsvernet fortsatte som før, dog med den forskjell at dets medlemmer også ville kunne tjenestegjøre som reservepoliti. Selv om det ikke var organisasjonen selv som skulle operere som reservepoliti, og selv om ordensvernet skulle operere under kommando av politimesteren, kommer vi ikke unna at resultatet hadde blitt Samfundsvernere med politimyndighet. Det kan kanskje virke søkt å pirke på hvorvidt vernet var offisielt eller ikke offisielt anerkjent og godkjent, når det i praksis ville ha innebåret Vernere med politimyndighet. Resultatet er dog en ting, mens intensjon er noe annet. Intensjonen med ordningen var å nøytralisere vernet for å unngå at frontene mellom klassene ble skjerpert. Resultatet ble noe helt annet, både i forhold til den mottakelse ordningen fikk og i forhold til det vi nettopp har sett på, de mulige praktiske følgene om ordningen hadde blitt gjennomført.

Ordningsen, slik den ble skissert og forsøkt gjennomført i praksis, var altså uholdbar om målet var en faktisk nøytralisering av Samfundsvernet. De erfarne byråkratene og juristene Platou og Lassen bør ha forutsett de konsekvensene, at de likevel gikk inn for ordningen kan komme av noe så enkelt som at de ikke så andre reelle alternativer. Hvorvidt Samfundsvernet faktisk var under myndighetenes kontroll eller ikke, var kanskje ikke så viktig så lenge opinionen hadde det inntrykket. Det var muligens et visst håp om at en generell oppfatning om at vernet var nøytralisert og ikke representerte en fare lenger, i sin tur kan ha hatt ønsket innvirkning på arbeiderbevegelsens planer om opprettelse av forsvarsorganisasjoner.

Det er mulig ordningen kunne ha blitt reddet, i betydningen gjennomført slik man opprinnelig

hadde planer om – at politimestrene fulgte instruksene. Som vi har sett og skal se nærmere på, var uklarhet rundt hvordan ordningen skulle foregå i praksis, en viktig årsak til motstanden. Hadde man fulgt Lassens råd om å sende rundt en embetsmann som kunne forklare ville kanskje resultatet sett annerledes ut. Det er vel likevel tvilsomt om man ville fått alle politimestrene med på laget, det var ikke alle som brukte uklarhet i instruksene som avslagsgrunn. Karsrud skriver at «[m]ye av fallitten [sic] for regjeringen skyldtes utvilsomt dårlig oppfølging av saken gjennom kontroll med Hvoslef.»²²² Det er riktig at ikke alle lokalavdelinger som kontaktet sin politimester var villige til å navngi medlemmene, noe som var en forutsetning for ordningen, men hovedsakelig var det politimestrenes motstand som bidro til fallitten, fremfor dårlig kontroll med Hvoslef.

For Samfundsvernets del er det, ut fra hvordan Samfundsvernet i de påfølgende år omtalte denne ordningen, ikke usannsynlig at de ikke så på ordningen som et forsøk fra staten på å overta Vernet.

Det er som nevnt ingenting som tyder på at det ble vurdert å legge ned Samfundsvernets sentralkontor eller andre tiltak som ville ha medført en oppløsning av sentralorganisasjonen. Det kan være grunn til å tro at Hvoslef så for seg en løsning som i praksis ga ham i både pose og sekk, det vil si på den ene siden at hans avdelinger skulle fungere som reservepoliti, og på den annen at Samfundsvernets lokalavdelinger i det skjulte skulle fortsette som før. Ordningen, hvor negativ den enn var ment å være for Samfundsvernet, kunne også fungert som en form for renvasking av organisasjonen i opinionen, om ikke presse og politimestre hadde reagert som de gjorde.

²²² Karsrud 1985:84

5 SLUTTEN

De harde 30-åra

Mens 1920-tallet ble avsluttet relativt rolig uten de store konflikter mellom staten og arbeidere, skulle første halvdel av 1930-tallet bli betraktelig hardere.²²³ Arbeiderpartiets «revolusjonære blaff»²²⁴ i 1930, med dets nye radikale program og vedtak om opprettelse av Arbeidervern, pustet liv i revolusjonsspøkelset atter en gang, noe som kom til å prege valgkampen det året. Debatten om Samfundsvernet fortsatte i både avisenes spalter og på Stortingets talerstol når det nye tiåret startet. David Thue, Osloavdelingens leder, hadde blitt forbigått ved de siste forfremmelser, noe hans støttespillere tolket som en straff for hans engasjement i Samfundsvernet.²²⁵ Saken ble første gang tatt opp i Aftenposten,²²⁶ og ble senere gjenstand for en Stortingsdebatt²²⁷ og en rekke debattartikler i hovedsakelig Tidens Tegn.²²⁸ Til samme tid som Thue-saken ble tatt opp i Stortinget, ble en annen Samfundsvernsrelatert sak tatt opp, nemlig hvorvidt det skulle være adgang for befal å være medlem av private verneorganisasjoner av Samfundsvernets type. Saken ble diskutert i Stortinget 26. mars 1930, derfra ble saken sendt til Forsvarsdepartementet (FD), som igjen sendte det til Justisdepartementet (JD). Departementet fant det vanskelig å forby slikt medlemskap, men anbefalte likevel at offiserer ikke måtte bli medlemmer av private vern. Departementets konklusjon skulle sendes den nye regjeringen Kolstad, hvor Quisling var forsvarsminister, men ble aldri etterspurt og kom dermed aldri til Stortinget.²²⁹

Arbeiderpartiet hadde siden 1918 hatt en jevn fremgang ved Stortingsvalgene. Det foreløpige høydepunktet kom ved valget i 1927. Dette året slo Arbeiderpartiet og Norges

²²³ Fagertun 1983:33

²²⁴ Fagertun 1983:33

²²⁵ Den manglende forfremmelsen hadde nok sammenheng med Thues engasjement i Samfundsvernet, men ikke på den måten de fleste av datidens kritikere hevdet. Heller enn Thues engasjement i vernet per se som årsak til manglende forfremmelse, var det nok heller Thues lite diplomatiske innlegg i Aftenposten 30. oktober 1928, i forbindelse med avsløringen av Samfundsvernets bruk av Krigsskolens ordresal til øvelser, som var årsaken. Se Agøy 1997:300

²²⁶ Aftenposten 18. mars 1930

²²⁷ Thue ble i desember året etter, 1931, forfremmet til major. Se blant annet Aftenposten 18 des 1931 nr 637

²²⁸ Hovedsakelig i perioden 18. mars til 5. april 1930

²²⁹ Agøy 1997:303

Socialdemokratiske Arbeiderparti seg sammen og fikk ved valget hele 41% av stemmene.²³⁰ Dette var mer enn begge partiene hadde fått totalt ved forrige valg.²³¹ Statsviter Stein Ugelvik Larsen skriver at det i perioden 1918 til 1945 var en generell nedgang i konservative stemmer ved valgene.²³² At Arbeiderpartiet lå an til å få enda flere representanter til Stortinget syntes klart. Det vil si inntil Aps landsmøte i 1930 hvor et nytt revolusjonært program og opprettelsen av et permanent Arbeidervern ble vedtatt. Ikke uventet kom Arbeiderpartiets «nye» revolusjonære linje til å dominere i valgkampen i 1930,²³³ og ryktene om partiets våpensmugling til angivelige røde garder, ble kringkastet i aviser og fra talerstoler.

Våpensmugling

Formannen i Oslo Fedrelandslag og Samfundsvernets råd, Hjalmar Riiser-Larsen var, sammen med general Gulbranson, en av de mest aktive når det gjaldt å formidle ryktene om utstrakt våpensmugling.²³⁴ Det skulle senere vise seg at ryktene kom fra anonyme informanter og var blitt videreformidlet til blant annet general Gulbranson av sjefen for Samfundsvernet i Bergen, major Wehn.²³⁵ Hvorvidt våpensmuglingsryktene påvirket utfallet av Sttingsvalget for Arbeiderpartiet er uvisst, sannsynligvis ville partiet uansett ha merket et tilbakeslag basert på den nye revolusjonære linjen og vedtaket om opprettelsen av Arbeidervernet. Det var i første omgang disse vedtakene som bragte til live revolusjonstrusselen igjen, våpensmuglingsryktene kunne spres og fikk mer troverdighet mot denne bakgrunnen. For Arbeiderpartiet ble Sttingsvalget et «katastrofevalg», mens de borgerlige «vant en overbevisende seier.»²³⁶

Senere samme høst, etter at Sttingsvalget var over, fikk Kristiansund-avisen «Tidens Krav» tak i et konfidensielt sirkulære utsendt av Samfundsvernet.²³⁷ I sirkulæret, som var et tiggerbrev ment for enkelte næringslivsbedrifter, ble det lagt fram «de mest hårreisende historier» om våpensmuglingen til Arbeiderpartiet og organiseringen av de røde gardene.²³⁸ Historiene var i

²³⁰ Norland 1973:171

²³¹ Stugu 2012:85

²³² Larsen 1990:245

²³³ Johansen 1981:165

²³⁴ Samfundet 21. august 1930

²³⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0122. I mappe: «Bilag 2. Ekspeditionschefen personlig. 1930-1932» Fra Generalmajor Gulbranson til Generalstabens etterretningskontor, 21. juni 1930

²³⁶ Norland 1973:170

²³⁷ Tidens Krav 13. november 1930

²³⁸ Bech 1931:42

mange henseender identiske med de våpensmuglingspåstander Riiser-Larsen og general Gulbranson hadde kommet med tidligere på året. Ikke overraskende, vil noen si, da kildene til Riiser-Larsen og Gulbranson var nettopp Samfundsvernskretser.

JD iverksatte i slutten av november en granskning av påstandene om våpensmugling som hadde kommet frem den høsten, og engasjerte i den anledning løytnant Atle Angell for å undersøke holdbarheten i smuglerpåstandene. Angell var tidligere leiesoldat²³⁹ og medlem av såvel Samfundsvernet²⁴⁰ som Fedrelandslaget.²⁴¹ Undersøkelsene hans var resultatløse og i departementet konkluderte man med at det ikke fantes et eneste bevis,²⁴² løytnantens arbeid karakteriserte de som «vrøvl.»²⁴³

Et norsk Skyddskår

I et avisinnlegg i mai 1930 gikk Samfundsvernets sjef, major Hvoslef, selv offentlig ut med sine synspunkter om hvilken rolle Samfundsvernet burde ha. Dette kom som et svar på et innlegg av høyesterettsdommer Thomas Bonnevie, hvor han hadde tatt til orde for en omlegging av militærvesenet i den hensikt å gjøre det «skikket til å verne folket mot de fiender som det har nærret ved sin egen barm.» Bonnevie tenkte her på den revolusjonære arbeiderbevegelsen, og i første omgang Arbeiderpartiet som nylig hadde stemt for et revolusjonært program på sitt landsmøte – eller en «krigserklæring,» som han kalte det. Følgen av Arbeiderpartiets «krigserklæring,» skrev Bonnevie, var at man måtte «regne med at de revolter, som vi i de senere år har oplevd under forskjellige arbeidskonflikter, er den rene barnelek mot hvad vi har i vente i de nærmeste år.» Dette, mente han, kunne staten best beskytte seg mot ved å legge om militærvesenet slik at fokus ble indre, og ikke ytre, fiender samt sørge for at det ved indre uro kun ble brukt frivillige mannskaper.²⁴⁴

I og med at det lå an til at man skulle revidere forsvarsordningen,²⁴⁵ var utspillet til Bonnevie en

²³⁹ Emberland og Roughvedt 2005:200

²⁴⁰ Borgersrud 2012:61

²⁴¹ Adrian 1962:90

²⁴² Borgersrud 2010:61

²⁴³ Johansen 1982:41

²⁴⁴ «Foran folkefrihetens 'to be or not to be'» av Høyesterettsdommer Thomas Bonnevie. Tidens Tegn 20. mai 1930.

²⁴⁵ Borgersrud 2012:198

glimrende anledning for Hvoslef til å prøve å legge forholdene til rette så Samfundsvernet kunne få en rolle. I motsetning til Bonnevie ga Hvoslef uttrykk for mer skepsis i forhold til bruken av militære styrker ved indre uro. For ham var det innlysende hva slags løsning som var den beste: en organisering av frivillige tropper som var ment å brukes både mot indre fiender i fredstid og mot ytre fiender i krigstid. «Organiser frivillige tropper i by og bygd i likhet med Finnlands Skyddskår og underlegg dem kommanderende general. Disse kan da anvendes mot indre fiender og i krigstid,» skrev han. «Grunnlaget for en slik organisasjon, har man allerede nu i Samfundsvernet. Utgiftene kunde – som i Finland – dels posteres på hærbudgettet og dels bestrides ved frivillige bidrag.»²⁴⁶ Et år senere skrev han til en finsk venn, minister Elfing, og fortalte at han mest av alt ønsket at Samfundsvernet skulle få den status som i Finland var Skyddskårene til del.²⁴⁷ Samfundsvernet var langt unna dette. Det nærmeste de hadde kommet var den mislykkede ordningen med JD. Samfundsvernet skulle ikke være «et politikorps,» skrev Hvoslef. Samfundsvernet var «militært,» det var et frivillig militært vern mot indre og ytre fiender. Hvoslef skrev at «[v]i arbeider energisk for den linje, som om den fører frem, sikkert vil kunde gi det indre forsvar stor styrke. Hemskoen er de mange borgere og myndigheter ... som ikke ser eller vil se den revolusjonære fare.»²⁴⁸

Fortsatt motstand fra politimestrene

I 1931 kom den største arbeidskonflikten i hele mellomkrigstiden.²⁴⁹ Storlockouten omfattet 85.000 arbeidere,²⁵⁰ og inkludert de streikende, var 100.000 arbeidere involvert i enten lockout eller streik i løpet av det halve året konflikten varte.²⁵¹ Totalt kostet konflikten samfunnet over 7 millioner arbeidsdager.²⁵² Lockouten begynte i mars og i JD fryktet man økt uro som en følge av

²⁴⁶ «Hæren. Indre og ytre fiender. Svar til høiesterettsdommer Bonnevie». Av major Ragnvald Hvoslef. Tidens Tegn 21. ma 1930

²⁴⁷ Datidens finske Skyddskårene oppsto etter den russiske revolusjonen i 1917, ifølge Reveljen som et forsvar mot «de disiplinløse russiske soldaters og de med dem forbundne rødes plyndringer og voldshandlinger». Under borgerkrigen ble de anerkjent som en del av Mannerheims armé for å bekjempe «de røde». Etter borgerkrigen fortsatte det sin eksistens som en privat del av den finske hæren, støttet økonomisk av staten og private givere. Skyddskårene var ment bruk mot både indre som ytre fiender. Medlemsskapet var frivillig og bare ledelsen var lønnet. (Myklebust 1929) Den stadige sammenligningen med Skyddskårene må ha virket urovekkende på arbeiderbevegelsen. Finske skyddskår var et annet navn for hvite garder, og arbeiderpressen ble ikke lei av å fortelle om hvilket blodbad borgerkrigen var og hvor mange røde som døde i de hvites konsentrasjonsleire.

²⁴⁸ Gabrielsen 1967:119

²⁴⁹ Stugu 2012:89

²⁵⁰ Agøy 1997:327

²⁵¹ Stugu 2012:89

²⁵² Lindboe 1965:105 og Johansen 1967:5

dette. Departementet sendte derfor den 4. april 1931 ut et sirkulære til politimestrene i de aktuelle distrikter, der de ble bedt om forberede å seg på ekstraordinære foranstaltninger, blant annet ved å søke å organisere et reservepoliti.²⁵³ Politimester Welhaven i Oslo, som gjorde seg relativt upopulær i JD da han bidro til å få departementets «ordning» med Samfundsvernet til å strande, sendte raskt svar tilbake om at han ikke fant «å kunne anbefale at der søkes dannet et reservepoliti bestående av byens borgere.» Derimot sa han seg villig til å opprette et reservepolitikorps på 100 mann bestående av politiskoleelever, tidligere polititjenestemenn «og andre som politikammeret måtte finne skikket.»²⁵⁴ Samme dag mottok departementet også svar fra politimester Løchstøer i Trondheim. I likhet med Welhaven var han også skeptisk til å rekruttere reservepoliti fra de miljøene som tilbød seg det: «At faa organisert noget reservepoliti bl f eks Fedrelandslagets medlemmer eller samfundsvernet antar jeg er mindre heldig, og dette kan bla virke 'utfordrende' – byen er jo ikke stor og forholdene gjennemsiktige.» Løsningen Trondheims politimester foreslo var at departementet sørget for at militæret ytet den nødvendige assistanse hvis han fikk bruk for det.²⁵⁵ En annen som hadde lignende tanker og som svarte like raskt som Welhaven og Løchstøer, var Per M. Anderssen, politimesteren i Skien. Andreassen medgikk at det ville bli mange arbeidsledige i Skien hvis det ble arbeidsstans, og «mange vanskelige situasjoner vil kunne tenkes,» men likevel var han ikke villig til å rekruttere et reservepoliti av lokale krefter. Han fryktet at det i så fall ville «kunde gjøre adskillig større skade enn gagn.» I likhet med Løchstøer foretrakk han også at man heller satte inn militære styrker om det skulle bli nødvendig.²⁵⁶ Halvannen måned senere mottok departementet tilbakemelding fra politimesteren i Stavanger. Selv om han også forutså problemer med å takle «langvarige og større uroligheter» i byen med den politistyrken som sto ham til rådighet, ville han på tross av dette ikke benytte seg av de sivile frivillige, men heller engasjere tidligere polititjenestemenn. «Samfunnhjelpen,» skrev han, «vil jeg ikke benytte uten i ytterste nødsfall.»²⁵⁷

²⁵³ RA/S-2220/O/Ob/L0347. Fra politimesteren i Skien til JD, 7. april 1931. Viser til departementets skriv av 4. april 1931.

²⁵⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0347. Mappe: «Hemmelig diverse 1930-1931» Fra politimesteren i Oslo til JD. Signert Kristian Welhaven, datert 7. april 1931

²⁵⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0347. Mappe: «Hemmelig diverse 1930-1931» Fra politimesteren i Trondheim til JD. Signert Løchstøer, datert 7. april 1931

²⁵⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0347. Mappe: «Hemmelig diverse 1930-1931» Fra politimesteren i Skien til JD. Signert Per M. Anderssen, datert 7. april 1931

²⁵⁷ RA/S-2220/O/Ob/L0111 Mappe «Menstad-saken». Fra Stavanger politikammer til JD. Signert Ola Kvalsrud, datert 21. mai 1931. At politimesteren her skrev feil, var noe departementet kommenterte i marginen: ««Det er ikke politiet som skal benytte Samfundshjelpen, snarere omvendt. D.v.s. politiet skal beskytte S.hjelpen. Men her menes vel Samfundsvernet».

Politimestrenes skepsis til Samfundsvernet så altså ikke ut til å ha avtatt med årene, og selv ikke med en potensiell stor konflikt og mye uro som et sannsynlig scenario i nær fremtid, var de fristet til å rekruttere de mest ivrige, kampklare og de lettest tilgjengelige reservepolitikandidatene.

I JD var man ikke videre begeistret over tilbakemeldingene fra politimestrene. I et departementsnotat datert få dager etter tilbakemeldingene fra politimestrene i Oslo, Trondheim og Skien, ble det skrevet, om politimesteren i Trondheim, at det var «utrolig at man ikke skulle kunne få en 20-30 brukbare folk utenom samfundsvern m.v.». Politimesterens vanskeligheter med å rekruttere dyktige folk, kunne få en til å tro, skrev departementet, at «pmen er prinsipielt imot slike reservefolk.»²⁵⁸ Departementet ga etter, ihvertfall overfor Trondheims politimester, og i slutten av mai fikk han beskjed fra departementet om at han kunne kontakte general L'orange i Trondheim for «samvirke mellom politi og militær.»²⁵⁹ Politimesteren fikk det nesten som han ville, politikorpset fikk tilsendt forsterkninger fra militæret og politimesteren slapp å opprette reservepolitikorps basert på Samfundsvernet. Dette betyr imidlertid ikke at Samfundsvernet i Trondheim ikke ble engasjert i løpet av sommeren. I januar 1933 avslørte avisen Den 17de Mai at ikke bare hadde Samfundsvernet blitt engasjert av militæret som vaktmannskaper i Trondheim den sommeren i 1931, men mange av dem hadde vært bevæpnet, behandlet våpnene skjødesløst og minst en av dem hadde endog avfyrt et vådeskudd.²⁶⁰ Saken vakte naturlig nok oppsikt, men i henhold til Generalstabens (GS) behandling av saken, var det mest alvorlige at noen hadde avslørt forholdet, da det var hemmelig at sivile vakter hadde blitt benyttet.²⁶¹ At man i det hele tatt hadde benyttet seg av Samfundsvernet så det ut som om GS mente kom i annen rekke.

Det var ikke bare militæret i Trondheim som benyttet seg av Samfundsvernet under arbeidskonfliktene den sommeren. Borgersrud skriver at flere distriktskommandoer i hemmelighet hadde organisert vaktlag med folk fra Samfundsvernet.²⁶² Arbeidet med dette hadde i enkelte tilfeller blitt planlagt i lang tid. General Gulbranson, sjefen for 4. distriktskommando, og

²⁵⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0347. Mappe: «Hemmelig diverse 1930-1931» Notat JD, jnr 1883-31p. Datert 11. april 1931, usignert.

²⁵⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0347. Mappe: «Hemmelig diverse 1930-1931» Fra JD til politimesteren i Trondheim. Datert 28. mai 1931, usignert.

²⁶⁰ Den 17de Mai 28. januar 1933

²⁶¹ Agøy 1997:329

²⁶² Borgersrud 2012:95

mannen som gikk ut med våpensmuglingsryktene under valgkampen i 1930, hadde rundt samme tid som valgkampen, kontaktet Kommanderende General og informert om at han så seg nødt til å samarbeide med Samfundsvernet for å ha tilstrekkelig styrke om større uroligheter skulle inntreffe.²⁶³ Han var kun villig til å gi avkall på planene, skrev han, om han fikk uttrykkelig forbud mot dette. «Noe slikt forbud kom ikke, så vidt kildene kan fortelle,» skriver Agøy om den saken.²⁶⁴ Når arbeidskonfliktene kom i 1931 var derfor en del distriktskommandoer forberedte. Vaktlag bestående av folk fra Samfundsvernet ble organisert på Ski, Graatenmoen, Trandum, Starum, Baggermoen, Svelvik, Kristiansand, Kongsberg og Raufoss, og Borgersrud omtaler om denne perioden som Samfundsvernets «store tid.»²⁶⁵

Historikeren Nils Ivar Agøy skriver at Samfundsvernet, Fedrelandslaget eller Norges Forsvarsforening (NF) samme år hadde et omfattende samarbeid med hærens 5. Divisjon om innhenting av «personlige opplysninger om tusenvis av vernepliktige fra Sogn og Fjordane til Nord-Trøndelag».²⁶⁶ Opplysningene var ment å skulle hjelpe distriktskommandoen med å innkalle vernepliktige med de rette politiske holdningene. Agøy antyder at det var Samfundsvernet som deltok i dette arbeidet, men konkluderer ikke kategorisk med dette.²⁶⁷

Munthes PM-er

Nestkommanderende i Generalstabens operative avdeling, kaptein A. F. Munthe, utredet på nyåret 1931 hvordan den indre beredskapsordningen burde se ut i fremtiden. Dette arbeidet resulterte i det såkalte Januar-PMet.²⁶⁸ Munthe var del av kretsen rundt Quisling og kom samme vår til å delta i dannelsen av Nordiske Folkereisning.²⁶⁹ Borgersrud omtaler utredningen som «den mest helhetlige sammenfatningen av hvordan kretsen rundt Prytz og Quisling tenkte seg bruken

²⁶³ Agøy 1997:251

²⁶⁴ Agøy 1997:256

²⁶⁵ Borgersrud 2012:95

²⁶⁶ Agøy 1997:255

²⁶⁷ Sannsynligvis har han rett. Samfundsvernet hadde et etterretningsapparat spredt over hele landet, og dro sannsynligvis veksler på nettverkene til Samfundshjelpen, Fedrelandslaget og Vort Land, som alle på et tidspunkt også drev med egen etterretning (se hhv Johansen 1967:41, Norland 1973:147 og Danielsen 1984:179). I tillegg skal Samfundsvernet ha hatt erfaring med slikt arbeide fra før, skriver Agøy (1997:129).

²⁶⁸ Dette for å skille det fra senere og lignende PMer. Betegnelse Januar- og Oktober-PMet er opprinnelige Fagertuns. Fagertun 1983:35

²⁶⁹ Agøy 1997:257

av militærapparatet i den indre klassekampen i tiden før Quisling ble forsvarsminister.»²⁷⁰ Fagertun skriver at Januar-PMet trolig ikke representerte hele Generalstabens syn, men heller «uttrykte personlige meninger til en eller få personer i operativ avdeling i generalstabene.»²⁷¹ Agøy er enig i dette, men mener at det på den annen side heller ikke kan «avvises som et feilskjær fra en uansvarlig fanatiker».²⁷² Han skriver at synet i Januar-PMet ble delt av flere enn kun Munthe og hans umiddelbare krets.²⁷³ For vårt formål er dokumentet interessant da ble skrevet av en person som var en del av kretsen til Quisling, som også Hvoslef var en del av. De forslagene om Samfundsvernet som fremkommer i utredningen har derfor sannsynligvis kommet til gjennom samtaler med blant annet Hvoslef, for – som vi vil se – var det en del likheter mellom det syn på Samfundsvernets rolle som ble formidlet av PMet og det som Vernets leder selv hadde formidlet til Tidens Tegn et halvt år før.

I korte trekk så Munthe for seg at Samfundsvernet fikk en tettere tilknytning til forsvarsmakten og en mer sentral rolle i undertrykkelsen av indre uroligheter. Samfundsvernet skulle fungere som en norsk variant av de finske Skyddskårene, skrev han. Dets oppgaver skulle være å ta seg av de oppgavene ved indre uro som militæret frem til da hadde hatt ansvaret for. Forsvaret var ikke udelt begeistret for å bli brukt under arbeidskonflikter, det tæret på mannskapene og det tæret på Forsvarets forhold til befolkningen. Å få et eget organ til å ta seg av dette ville sørget for at «Hæren og Marinen som etater betraktet kan fritas for denne oppgave.»²⁷⁴ Munthe foreslo at Samfundsvernet også skulle «overta etterretningstjenesten overfor de revolusjonære krefter,» dette ville være fordelaktig når det gjaldt den indre beredskapens effektivitet og det ville bidra til at «de egentlige offisielle statsmyndigheter kunde si sig helt fri for befatning med saken (hvad der i mange henseender vil være en fordel).»²⁷⁵ Offisielt, skrev han, kunne det nye beskyttelseskorpset som Samfundsvernet tenktes omdannet til, ha to oppgaver: I fredstid å «drive en forberedende militærutdannelse for ungdom samt av vernepliktige som Hæren ikke makter å utdanne,» og i

²⁷⁰ Borgersrud 2012:63

²⁷¹ Fagertun 1983:40

²⁷² Agøy 1997:259

²⁷³ Munthe hadde lang fartstid i Generalstabene, skriver Agøy, og hans offiserskarriere for øvrig gjorde at få var «bedre informert enn ham når det gjaldt hva som rørte seg i offiserskorpset.» Blant annet derfor, skriver han, må man «anta at tiltakene ikke gikk helt på tvers av holdningene i offiserskorpset.» Agøy 1997:259-260

²⁷⁴ Fagertun 1983:38

²⁷⁵ Fagertun 1983:38

krig å «avlaste Hæren ved å overta oppgaver i grense- og kystbevoktningen.»²⁷⁶

For å unngå å risikere at samme person ble innkalt av både Forsvaret og Samfundsvernet, foreslo Munthe at informasjon over hvem som var innkalt til sikkerhetsavdelingene i Forsvaret, hvert år skulle sendes Samfundsvernet.²⁷⁷ PMets forslag kunne være kontroversielle, det visste Munthe, han lanserte derfor en mellomløsning hvor en komité bestående av Kommanderende General (KG), JD og Samfundsvernet skulle overta «etterretningstjenesten overfor de samfundsnedbrytende elementer.»²⁷⁸

I løpet av sommeren 1931 ble PMet endret og den endelige utgaven, det såkalte Oktober-PMet,²⁷⁹ «fikk et klart mer moderat innhold enn forgjengeren fra januar.»²⁸⁰ Avsnittet om Samfundsvernet som et beskyttelseskorps var utelatt i det nye PMet og Vernet ble konsekvent omtalt som «reservepoliti.» Fagertun mener dette ble gjort for å «tone ned Samfundsvernets tilknytning til militærapparatet.»²⁸¹ I henhold til vanlig praksis skulle et slikt PM ha blitt sendt ut på høring til Distriktskommandoene. Dette skjedde imidlertid aldri og Agøy mener årsaken til dette var at FD, hvor Quisling var blitt forsvarsminister, selv hadde begynt «å tukle med sikkerhetsoppsetningene uten å avvente KGs revisjonsforslag.»²⁸²

Frivillig militæravdeling

Hvoslefs muligheter for å realisere sine planer for Samfundsvernet fikk med Quislings inntreden i Forsvarsministerstillingen, større sjanser for å gjennomføres. I Quisling hadde Hvoslef en mann som delte mange av hans egne ideer om holdningen til frivillige garder og faren fra de revolusjonære.

I begynnelsen av januar 1932 mottok FD en søknad fra Samfundsvernet hvor det ble bedt om at

²⁷⁶ RA/PA-1308/G/Gc/L0012. I mappe: «Kupp-planer». P.M. angående foranstaltninger under særskilte forhold. «Januar-PMet» 1931

²⁷⁷ Agøy 1997:258

²⁷⁸ Borgersrud 2010:68

²⁷⁹ Fagertun mente PMet ble revidert i oktober, derav betegnelsen Oktober-PMet. Fagertun 1983:42. Agøy mener derimot at PMet ble revidert på sommeren og at Fagertun forholdt seg til den endelige reviderte utgaven som var ferdig i oktober. Agøy 1997:262-263 samt note 85 og 86 s 263.

²⁸⁰ Fagertun 1983:43

²⁸¹ Fagertun 1983:43

²⁸² Agøy 1997:263

den ble anerkjent som en «frivillig organisation til støtte for Hæren i krigstid.»²⁸³ I søknaden kom det frem at det «inden Vernet er et utbredt ønske om å få utvidet grundlaget for Vernets virksomhet samt å få omlagt denne virksomhet i en mere forsvarsmessig retning.» Hvoslef skrev at Samfundsvernet av JD var «anerkjent som et reservepoliti,» men at man innen «Vernet» var av den oppfatning at «de forsvarsmessige oppgaver muligens bør settes i første rekke med de politimessige oppgaver på anden plass.» Samfundsvernet ble beskrevet å bestå av 15.000 mann og være i «sterk vekst.»²⁸⁴ Vedlagt søknaden var det en skisse til organisasjonsplan for en mulig organisering av Samfundsvernet som frivillig militæravdeling. Denne viste tydelig hva slags organisasjon Hvoslef så for seg at Samfundsvernet skulle være, den viste også den klare inspirasjonen fra de finske Skyddskårene hva gjelder organisasjonens forhold til myndighetene samt dets hovedoppgaver. Av forslaget kan vi lese at Samfundsvernet var ment å fungere som «et lett mobiliserbart lokalvern,» til bruk for å sikre viktig infrastruktur og knutepunkter eller «brukes som forsterkning av felthærens avdelinger.» Organisasjonen skulle være privat og i fredstid operere uavhengig og ufinansiert av hæren, samtidig som det ble åpnet for at den skulle få låne utstyr og våpen av forsvaret. Det er tydelig at det også la til rette for en betydelig utvidelse av Samfundsvernet. Det ble foreslått at avdelingene i utgangspunktet skulle fungere som infanteriavdelinger, men at det også «skal kunne organiseres forskjellige specialavdelinger som hjulrytterkompanier, bilkorps, ingeniørkompanier, sanitetsavdelinger, intendanturavdelinger, gassvern avdelinger, o.s.v.-». Ikke minst skulle opplæring av både menige og befal i fredstid være en viktig oppgave for det nye Samfundsvernet.²⁸⁵ Likhetene mellom det Samfundsvern som skisseres i ovennevnte søknad og det som ble skissert i Januar-PMet er påfallende. I begge tilfeller er det et norsk Skyddskår som beskrives. Vernet skulle fortsatt være privat, men tilknyttet Forsvaret som også skulle stå for utlån av materiell. Virksomhetsområdene skulle utvides med nye avdelinger og Vernet skulle ikke bare være et «vern mot revolusjonen,» men også kunne mobiliseres mot ytre fiender sammen med den regulære hæren.

²⁸³ Agøy 1997:304

²⁸⁴ RA/PA-0750/F/L0001. mappe 7 Frivillige verneavdelinger Landsstormen. Brev fra Samfundsvernet til FD (udatert og usignert), men er med stor sannsynlighet det samme brevet som blir vist til hos Borgersrud 2010:156. Brevet Borgersrud viser til et datert 6. januar 1932 og signert av Ragnvald Hvoslef.

²⁸⁵ Befalsgrader i Samfundsvernet skulle bare brukes på de som fra før av var utdannet i militæret. De uten militær utdanning som ble opplært til å lede Samfundsvernstrupper og -kompanier, skulle det brukes andre betegnelser på: lagfører, troppsjef, kompanisjef osv. I henhold til søknaden, tilsvarte disse henholdsvis de militære gradene korporal, fenrik og kaptein. RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: Frivillige avdelinger landsstormen. Udatert, usignert og korrigeret utkast til søknad om «autorisation som frivillig organisation til støtte for landforsvaret i krigstid». Meget taler for at den korrigererte versjonen var den som ble lagt ved søknaden som ble sendt 6. januar 1932.

Forsvarsminister Quisling sendte den 3. mars takkebrev til Samfundsvernet og et brev til Kommanderende General om saken. Til Samfundsvernet skrev Quisling at «Departementet verdsetter den forsvarsinteresse og forsvarsvilje som dette andragende er uttrykk for, og vil ta spørsmålet op til behandling.» Dog var det viktig, skrev han, at «siden vernet disponerer over en så betydelig styrke, anser departementet det [...] påkrevet, at departementet gis rett til iallfall å approbere Rådets valg av landsvernechef som lederen av avdelingens samlede virksomhet og øverste ansvarlige chef.»²⁸⁶ På dette vis ville Quisling kunne få økt kontroll over Vernet ved at han hadde fått vetorett over hvem som skulle lede Samfundsvernet. Hadde Quisling planer om å gjøre Samfundsvernet «sitt»? Ikke nødvendigvis, hvis vi tenker oss det i betydningen politisk militær av typen SA²⁸⁷, men en form for kontroll over det, er det liten tvil om at han ønsket. Quisling var en av dem som så nytten i en slik organisasjon, og det var nettopp på denne tiden at han og kretsen hans arbeidet med «detaljerte planer for å begå statskupp ved hjelp av det militære ordensvernet og de frivillige avdelingene.»²⁸⁸ Borgersrud kaller derfor Samfundsvernets søknad for et tilbud som «kom som bestilt»,²⁸⁹ noe det mest sannsynlig nettopp var.

I brevet Quisling sendte til KG sto det intet om søknaden fra Samfundsvernet, derimot sto det at i og med at «samfundets vebnede makt bør ligge i samfundets egne hender gjennom dets ansvarlige myndigheter» og det har innkommet opplysninger om at det i landet «eksisterer private frivillige avdelinger på tusenvis av medlemmer,» var det påkrevet, «som en sikkerhetsgaranti for mobiliseringstilfelle og andre kritiske situasjoner,» at distriktskommandosjefene i hvert distrikt hadde kontakt med de lokale frivillige avdelingene i «den utstrekning det er nødvendig av hensyn til det distriktskommandocheferne påhvilende ansvar som øverste militære politimyndighet i distriktet og som ansvarlige for krigsberedskapen.» At Quisling ikke nevnte Samfundsvernet i brevet, betyr ikke at ikke KG forsto at det var det som ble tenkt på når han viste til «private frivillige avdelinger på tusenvis av medlemmer.»²⁹⁰

²⁸⁶ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: Frivillige avdelinger landsstormen. Fra Quisling til Samfundsvernet. Udatert, men med stor sannsynlighet det samme brev Borgersrud viser til og som han daterer til 3. mars 1932, se Borgersrud 2010:156

²⁸⁷ Sturm Abteilung. Paramilitær organisasjon som fungerte som nazistenes private hær. Se for eksempel: Fest, Joachim C (2007): Hitler. Gyldendal: Oslo eller von Oven, Wilfred (2010): Hitler's Storm Troopers: A History of the SA. Frontline Books: London

²⁸⁸ Agøy 1997:311

²⁸⁹ Borgersrud 2012:156

²⁹⁰ RA/RAFA-3021/D22/L0304/0022. I mappe: «Frivillige avdelinger». PM Frivillige avdelinger (FD's skriv av 3/3

Samfundsvernets overlevelse

For Samfundsvernet dreide ikke dette seg bare om å få den godkjenningen de ønsket, det dreide seg også om overlevelse. Det er mulig organisasjonen var i «sterk vekst» medlemsmessig, men det samme kunne ikke sies om økonomien. Både Samfundshjelpen og Samfundsvernet hadde i lang tid slitt med at det kom inn lite donasjoner fra næringslivet. Gjennom årene hadde finansutvalg nedsatt av næringslivsorganisasjonene i Samfundshjelpens råd, arbeidet med å både skaffe til veie midler, men også sett på hvilke utgifter som kunne kuttes.²⁹¹ Det var blitt kuttet ned på lønninger, stillinger og administrasjonsutgifter, likevel slet organisasjonene økonomisk.

Samfundsvernets økonomiske situasjonen var angivelig så kritisk på nyåret i 1932 at Vernets sjef følte seg tvunget til å gå offentlig ut med en advarsel om hva som kunne skje. Under overskriften «Samfundsvernet foran sin oppløsning» innrømmet Hvoslef til Dagbladet at det var en mulighet for at «vernet kommer til at stoppe av sig selv fordi man ikke har økonomiske midler.» Dette var selvsagt uheldig, sa han, all den tid Samfundsvernet både var billig i drift og, ikke minst, fungerte som «motvekt mot det revolusjonære parti.»²⁹² Hvorvidt Hvoslefs klaging over pengeneødet medførte en økning i donasjonene, er uvisst. Derimot vet vi at man på Samfundshjelpens Landstyremøte en måned senere, vedtok å øke overføringene til Samfundsvernet. Den tidligere ordningen hadde innebåret en 50/50-fordeling av midlene mellom Samfundsvernet og Samfundshjelpen. Den nye ordningen innebar at Samfundsvernet fikk to tredjedeler og Samfundshjelpen en tredjedel.²⁹³

En godkjenning av Samfundsvernet som frivillig avdeling, på de premisser Hvoslef hadde lagt frem i søknaden, ville innebåret en sterkt trengt vitamininnsprøytning til organisasjonen. Ikke bare ville en godkjenning fra forsvarsmyndighetene innebære en sårt trengt ansiktsløftning for Samfundsvernet, i den betydning at det sannsynligvis ville føre til mindre skepsis fra mulige økonomiske bidragsgivere, men samtidig ville avtalen også innebære en utvidelse av vernets

1932).

²⁹¹ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: «Samfunnshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». P.M. Ordningen av N.S.'s økonomi, 21. juni 1932, signert Fougner

²⁹² Dagbladet 13. februar 1932

²⁹³ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: «Samfunnshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». Referat fra møte i Samfundshjelpens og Samfundsvernets finansutvalg, 25. mai 1932

virksomhetsområder og det åpnet for lån av nødvendig utstyr og våpen.

Forsvarstilknytning

KG var uenig med Quisling i bruken av frivillige avdelinger, men 16. januar 1933 mottok han et nytt brev fra statsråd Quisling hvor han ble pålagt å «innpasse frivillige avdelinger i mobiliseringssystemet.»²⁹⁴ I og med pålegget fra FD, hadde dermed KGs innsigelser liten verdi og Hvoslef hadde med dette endelig «fått sin militære tilknytning,» skriver Agøy.²⁹⁵ Samfundsvernet ble ikke et norsk Skyddskår. Hvoslef fikk det ikke helt som han ville, selv om han fikk sin militære tilknytning. Godkjennelsen som frivillig militæravdeling var likevel et skritt i riktig retning.

Godkjent på feil premisser?

Det kan stilles spørsmål ved om FDs godkjenning av Samfundsvernet som frivillig militæravdeling var gyldig. Bakgrunnen for dette ligger for det første i det vi tidligere har vært inne på, nemlig hvorvidt Samfundsvernet ble godkjent som reservepoliti av JD i 1929. I brevet fra FD til KG hvor det ble spesifisert hvilke frivillige avdelinger ordningen omfattet, ble det i forbindelse med Samfundsvernet skrevet at det var «autorisert av Justisdepartementet.»²⁹⁶ Som vi har sett var det ikke det som skjedde. Samfundsvernet ble ikke godkjent eller «autorisert» som reservepoliti. Ei heller ble organisasjonen som sådan legalisert. Den eneste legaliseringen vi kan snakke om er den Samfundsvernets avdelinger selv sørget for, gjennom instruksendringen, ved å gå fra å være frivillige ordensvern til å bli nødvergeorganisasjoner. For det andre la ordningen med de frivillige avdelingene opp til at disse «skulle opptre som selvstendige avdelinger *ved siden av hæren.*»²⁹⁷ Som vi husker var tanken på et Samfundsvern som opererte som en selvstendig avdeling, et skrekkens scenario for embetsmennene i JD, og det ble kraftig understreket, gjentatte ganger, at det ikke måtte skje. Vi ser altså at Quisling tok utgangspunkt i en ikke-eksisterende godkjenning for å godkjenne Samfundsvernets tilknytning til Forsvaret, og forutsatte en bruk av organisasjonen som gikk helt på tvers av det JD hadde gitt klart uttrykk for.

²⁹⁴ Borgersrud 2010:189

²⁹⁵ Agøy 1997:307

²⁹⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Fra FD til KG, merket «Hemmelig», datert 17. oktober 1932, signert Quisling og Fr. Abel.

²⁹⁷ Agøy 1997:307

I JD var man også av den mening at det muligens hadde gått litt fort i svingene for FD: «Det ser nærmest ut som om Forsvarsdeptet har gått ut fra at S.V. kunde 'autoriseres' av J.deptet som ordensvern el. lign. frivillig avdeling med politimessige oppgaver, og at militærvesenet ved mobilisering kunde disponere over det 'til støtte for landforsvaret'.»²⁹⁸ Når disse ord ble skrevet hadde Quisling for lengst gått av og landet hadde fått en Arbeiderparti-regjering som var i full gang med å utarbeide en ny politilov for blant annet å bli kvitt Samfundsvernet. Denne historien viser, i tillegg til den støtte Samfundsvernet hadde innen deler av Forsvaret, også hvordan feiloppfatninger kan forplante seg videre i et system og fungere som grunnlag for nye vedtak, vedtak som på sin side blir oppfattet som gyldige og legitime. Selv om Quislings godkjenning kan sies å være gjort på sviktende grunnlag og dermed ikke gyldig, ble det sannsynligvis oppfattet som gyldig av mottakerne, og resultatet – hvis det hadde blitt mobilisering – ville vært at instruksene hadde blitt fulgt med den følgen at Samfundsvernet for første gang ville ha fått operere som selvstendig avdeling med (militær)myndighetenes velsignelse. I henhold til ordningen med de frivillige avdelingene, skulle avdelingene kunne brukes «for mobiliseringstilfelle og andre kritiske situasjoner.» Vi kan anta at man med «andre kritiske situasjoner» hadde arbeidskonflikter og andre typer interne uroligheter i tankene. Heldigvis gikk man mot roligere tider, ellers kunne Justisembetsmenneskes skrekkscenario ha materialisert seg: Selvstendige Samfundsvernsavdelinger i aksjon under opprør og arbeidskonflikter.

Leidangen

I mars 1933 ble det nærmeste vi kommer et norsk Skyddskår konstituert, Leidangen. Den offisielle bakgrunnen for opprettelsen var behovet for frivillig militæropplæring. Arbeidet med dette hadde blitt påbegynt på midten av 1920-tallet, da Foreningen til Gjenreisning av Norges Forsvar (FNF) ble opprettet og Vernepliktige Officerers Forbund (VOF) opprettet sitt øvelseskompani.²⁹⁹ I 1931 begynte også Norges Forsvarsforening (NFF) med frivillig militæropplæring, VOF opprettet Ledingen som hadde samme målsetning og regjeringen Kolstad erklærte i juni samme år at den ønsket å satse mer på frivillighet i forsvaret enn før.³⁰⁰ Opprettelsen av Leidangen i 1933 var ment å samle alle de de grupper som drev med frivillig

²⁹⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: Samfundsvernet og politilovens §21. PM «Samfundsvernet», 17. oktober 1935

²⁹⁹ Begge ble opprettet i 1926. Agøy 1997:288

³⁰⁰ Agøy 1997:289

militæropplæring, og dets oppgave skulle være å utdanne spesialister og befal samt gi opplæring i militære ferdigheter til dem som ønsket det.³⁰¹ Arbeiderbevegelsen stemplet Leidangen umiddelbart som en hvit garde hvis hensikt var å slå ned arbeiderklassen. Historikeren Bjørn Vidar Gabrielsen skriver om Leidangen at den i sin offentlige virksomhet ikke agerte som en hvit garde, dog utelukker han ikke at Quislings hensikt med ordningen nettopp var å opprette en slik garde eller «korps».³⁰² Agøy er langt på vei enig med Gabrielsen, men understreker at Leidangens offentlige oppførsel ikke nødvendigvis betyr at det ikke skulle ha indrepolitiske funksjoner. Som vi husker foreslo Munthe i Januar-PMet at det foreslåtte beskyttelseskorpset skulle bedrive sine aktiviteter kamuflert som frivillig militæropplæring. Dette kan ha vært tilfellet med Leidangen, og en slik kamuflering av Leidangens egentlige hensikter og funksjon kunne også ha blitt gjort overfor organisasjonens egne medlemmer, skriver Agøy. Det geniale, om hensikten var at Leidangen skulle være et skjult Skyddskår, skriver han, «var at øvelsesavdelingene - slik rekrutteringen virket – ville kunne gis skyddskårfunksjoner *selv om* man aldri informerte om at dette hadde vært hensikten.»³⁰³ Det er derfor fullt mulig det var hensikten at Leidangen skulle fungere som et norsk Skyddskår, mener han.³⁰⁴

Koblingen til Samfundsvernet var der, selv om Quisling benektet dette.³⁰⁵ Både Vernere og befal med erfaring fra Samfundsvernet meldte seg inn i Leidangen, skriver Borgersrud,³⁰⁶ og flere av den nye organisasjonens ledere hadde enten bakgrunn fra eller tett kontakt med Nordiske Folkereisning, Nasjonal Samling og Samfundsvernet.³⁰⁷ En av Samfundsvernets (og Leidangens) ledere i Trondheim, fortalte historikeren Sverre Bergh Johansen at det «i ikke liten utstrekning [var] de samme personer som gikk igjen i Samfundshjelpen og Samfundsvernet og for den saks skyld også i Leidangen. Det er vel naturlig. Grunntanken var felles.»³⁰⁸ Den overlappingen av medlemmer og ledere som eksisterte³⁰⁹ samt det store innslaget av Samfundsvernssympatiserende

³⁰¹ Agøy 1997:290

³⁰² Gabrielsen 1967 :151

³⁰³ Agøy 1997:294 En avdeling med hovedsakelig borgerlige ungdommer med sterk forsvarsinteresse, ville være pålitelig, skriver han. Et slikt system ville heller ikke være like sårbart overfor infiltrasjon, og «[e]ventuelle spioner fra arbeiderbevegelsen ville neppe være mange nok til å ødelegge avdelingen, og når de ikke fant noe kompromitterende ville de sannsynligvis forsvinne etter en tid.»

³⁰⁴ Agøy 1997:293

³⁰⁵ Borgersrud 2010:204

³⁰⁶ Borgersrud 2010:197

³⁰⁷ Borgersrud 2010:224

³⁰⁸ Johansen 1967:163, note 92

³⁰⁹ Denne overlappingen bekreftes også av det innsamlede materialet. For de mest engasjerte medlemmene var ikke dobbelt- og trippelmedlemsskap uvanlig. En person kunne gjerne være medlem av Samfundsvernet, Leidangen

ledere,³¹⁰ gjorde sitt til at det ikke fantes noen vanntette skott mellom organisasjonene. Fagertun er av den oppfatning at rekrutteringen til Leidangen kom fra «de samme miljøer som gjaldt for Samfundsvernet og lignende organisasjoner.» Derfor, skriver han, var det også «grunn til å tro at Leidangen gjennom sin nasjonale oppdragerideologi og vekt på tysk orden og disiplin, kunne fungere som rekrutteringsorgan for de private halv-militære organisasjonene.»³¹¹

Hans Fredrik Dahl skriver at Samfundsvernets rolle i Leidangen hadde bestått i at Hvoslef hadde gått «med på å oppløse Samfundsvernet for å gi plass for det nye tiltaket.» Han skal også, skriver Dahl, ha gitt «pressen beskjed om at Samfundsvernet aktet å innstille av mangel på midler, han sa ingenting om Leidangen.»³¹² Det er lite som tyder på at Dahl har rett i dette. Verken dokumentasjonen eller etterfølgende historikere som har skrevet om emnet, antyder noe i den retningen. Det er riktig at Hvoslef hadde gått ut i pressen med Samfundsvernets økonomiske bekymringer, men han foreslo ikke å oppløse organisasjonen.³¹³ At Samfundsvernet sto «foran sin oppløsning» om ikke økonomien bedret seg, det var hva Hvoslef ville advare mot.³¹⁴ Gabrielsen derimot, er inne på en mer sannsynlig kobling mellom Leidangen og Hvoslef, når han påpeker at «major Hvoslefs forslag fra 1930 er identisk med det som blir Leidangen i Quislings proposisjon.»³¹⁵ Som vi har vært inne på var tanken om et norsk Skyddskår noe som opptok Hvoslef, og det er ikke usannsynlig at han så på Leidangen som et godt alternativ organisasjonen hans kunne ha nytte av eller at han endog kan ha hatt en tilbaketrasket rolle i arbeidet frem mot opprettelsen av den. Historikerne Jørgen Olsen og Lars Borgersrud antyder hver for seg en sterkere kobling, Olsen når han skriver at Leidangen var en «avlegger av [...] Samfundsvernet,»³¹⁶ og Borgersrud når han skriver at Quisling gjennom Leidangen ønsket å «skape en landsomfattende mangedobling av Samfundsvernet under sin kommando» og at «han ønsket å skaffe organisasjonen befal på statens regning.»³¹⁷ En avlegger av Samfundsvernet, slik Olsen hevder, var nok ikke Leidangen. Derimot er det riktigere å si at den var FNFs «etterfølger,»³¹⁸ slik

og Fedrelandslaget samtidig.

³¹⁰ Borgersrud 2010:224

³¹¹ Fagertun 1983:20

³¹² Dahl 1991:183

³¹³ Dagbladet 13. februar 1932

³¹⁴ At Leidangen ikke ble nevnt av Hvoslef i den anledning er bare naturlig all den tid hovedsaken med utspillet var å fokusere på Samfundsvernets økonomi, ikke Leidangens.

³¹⁵ Gabrielsen 1967:130

³¹⁶ Olsen 2007:30

³¹⁷ Borgersrud 2010:205

³¹⁸ FNF fortsatte som en selvstendig organisasjon selv etter at Leidangen var opprettet. Leidangen kan sies å være

historikeren Edvard Bull skriver.³¹⁹

Det er sannsynligvis riktig som Borgersrud skriver at en av baktankene med Leidangen var at det skulle fungere som en rekrutteringsbase for Samfundsvernet, men det betyr ikke at dette var den *opprinnelige hensikten* med den. Vi vet at Quisling og Hvoslef var nære medarbeidere og at begge ønsket et norsk Skyddskår bestående av pålitelige personer. Samfundsvernet led under dårlig økonomi og tvilsomt rykte, og det er ikke umulig at man så for seg Leidangen som en form for støtteorganisasjon som kunne sørge for at Vernet fikk ferdig trente mannskaper og befal. Borgersrud har regnet seg fram til at Samfundsvernet i 1935 hadde minst 9000 medlemmer, noe som ville ha medført «et befalsbehov» på 100 kapteiner, «300 løytnanter og 900 fenriker, altså en vesentlig del av landets befal.»³²⁰

For Leidangens del kan vi altså konkludere med at det er fullt mulig organisasjonen hadde en skjult agenda, både i forhold til indrepolitiske forhold og i forhold til Samfundsvernet. En ting er intensjonene og noe helt annet er hva det konkrete resultatet ble. Leidangen ble ikke den suksessen dets bakmenn hadde håpet på. Statsstøtten den fikk var nesten symbolsk – 15.000 kroner, og antallet medlemmer oversteg aldri 1000 personer.³²¹ Statsstøtten og muligheten for lån av våpen fra Forsvaret ble stanset i 1936, omtrent samtidig som Samfundsvernet ble forbudt i henhold til den nye politiloven. Leidangen ble ikke lagt ned, men fortsatte sin eksistens som skytterlag.³²²

Kupplanene

Rundt samme periode som Quisling jobbet med å innpasse frivillige avdelinger i Forsvaret og arbeidet med Leidangen foregikk, skal han også ha lagt planer for et kupp som var ment å styrte regjeringen og sette ham selv i førersetet.³²³ Da Quislings kupplaner er utførlig behandlet hos

FNFs etterfølger i den forstand at Leidangen videreførte de tanker om frivillig militær opplæring som hadde vært bakgrunnen for FNFs opprettelse.

³¹⁹ Bull 1979:248

³²⁰ Borgersrud 2010:197

³²¹ Agøy 1997:290-291

³²² Muligens fortsatte enkelte Samfundsvernsmedlemmer sine aktiviteter i det nye Leidangen Skytterlag, for vi finner igjen en del av disse som medlemmer der etter 1936. Blant annet var Osloavdelingens siste leder, Lars Dannevig, aktiv i Leidangens skytterlag etter Samfundsvernets offisielle oppløsning.. Se bladet «Leidangen» fra den perioden.

³²³ Agøy 1997:310 Agøy skriver at Quisling skal ha jobbet med kupplanene «i et tidsrom som minst strakte seg fra

Borgersrud (2012) og Agøy (1997), kommer vi ikke til å bruke mye plass på det her. For vår del er disse planene interessante fordi de involverte Samfundsvernet og fordi de antyder en annen grunn til at Quisling var så opptatt av å inkludere frivillige avdelinger i mobiliseringsforsvaret. I henhold til kupplanene var Samfundsvernet en av de organisasjonene Quisling hadde regnet med for aksjonen. Vernet skulle opptre som en del av «Oslo ordensvern», en samling av alle ordensvern i Oslo - militære som frivillige.³²⁴ Agøy skriver at kupplanene viser hva Quislings egentlige hensikt med innordningen av de frivillige avdelingene var. Ifølge planene skulle ikke medlemmene av de frivillige avdelingene innkalles av militæret ved en mobilisering. Dette, skriver Agøy, viste at «ikke bare skulle de frivillige avdelingene settes opp for seg, de skulle også ha første krav på folkene, foran det offentlige militærvesenet!»³²⁵ Det ble ikke noe av kuppet, men Vernets tiltenkte rolle viser at organisasjonen hadde utviklet seg til å bli noe mer enn et nabolags- og revolusjonsvern. Ikke minst viste det også at JDs bekymring over at Vernet kunne bli «et redskap for en enkelt ytterliggående retning,» var riktig.³²⁶ En annen viktig lærdom av dette er at denne historien viser hvor lett det kan være å misbruke hemmelige militæravdelinger.³²⁷ Hemmelighetskremmeriet rundt slike organisasjoner og ikke minst den militære kommandostruktur som krever blind lydighet til overordnede, er et godt utgangspunkt for misbruk. Vi må nesten forutsette at Samfundsvernets rolle i Quislings kupplaner ikke var klarert på forhånd med medlemmene, men at man heller satset på at gitte ordre ville bli oppfattet som legitime og dermed utført uten at for mange spørsmål ble stilt.

«Klørne skulde klippes ...»

Etter alt rabalderet med reservepolitiskaken i 1929, Thue-saken og debatten om offiserers medlemskap i 1930, hadde debatten rundt Samfundsvernet tilsynelatende roet seg ned endel i pressen. Dette varte til ut på høsten 1932. Samfundsvernet hadde i 1931 gitt ut et 8-siders hefte med informasjon om organisasjonen, våpen og øvelser samt instruksjoner for hvordan det skulle handles «under aktiv optreden.»³²⁸ Heftet var kun ment for organisasjonens medlemmer, men den

25. januar 1932 til 17. oktober samme år.»

³²⁴ Agøy 1997:268

³²⁵ Agøy 1997:314

³²⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0122. I mappe: Samfundshjelp. Utredning JD, 4. desember 1933

³²⁷ I romanen «Spillet», skisserer Ronald Bye hvordan en hemmelig paramilitær avdeling kan misbrukes som en følge av dets hemmelighet og kommandostruktur. Bye, Ronald (1995): Spillet. Tiden Norsk Forlag:Oslo

³²⁸ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe: «Frivillige verneavdelinger Landsstormen». «1931. Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger».

31. oktober slo Arbeiderbladet saken stort opp under overskriften «Samfundsvernet i militær opsetning». Over to sider kunne avisen presentere utdrag fra Samfundsvernets veiledning. Oslos politimester Welhaven var intervjuet og bekreftet at det ikke hadde «skjedd noen endring i den tidligere fattede beslutning: Samfundsvernet er ikke godkjent som reservepoliti eller frivillig ordensvern i Oslo.» Veiledningen viste tydelig, skrev avisen, at det foregikk et samarbeid med forsvaret, og avsluttet artikkelen med at «[u]nder den nuværende ledelse i forsvarsdepartementet er det tenkelig at disse fascistiske organisasjoner nu utbygges for større aktivitet.»³²⁹

Dagen etter fulgte Dagbladet opp med en leder som i krasse ordelag kritiserte myndighetenes manglende evne til å ta et klart standpunkt overfor både røde og hvite garder. At vernet ble «legalisert» av myndighetene i 1929, på tross av «advarende røster,» viste seg nå å være en stor feiltakelse, skrev avisen. Hensikten med ordningen var, ifølge myndighetene, at man slik skulle «få klippet klørne på Samfundsvernet.» Dette skjedde ikke og Samfundsvernet fortsatte sine aktiviteter. «Klørne skulde klippes,» skrev Dagbladet, men det «later til at de kvesses».³³⁰

I JD kjente man til denne veiledningen fra før av og fant den lite oppsiktsvekkende. Dog krevde Arbeiderbladet og Dagbladets oppslag at departementet tok tak i saken. I departementet var man av den oppfatning at det nå ville være «politisk klokt» å sende saken til påtalemyndigheten for å vise at regjeringen sto uavhengig, at den slo «til begge sider.» Samfundsvernets leder, major Hvoslef, ble innkalt til et møte i departementet for å legge fram sitt syn på saken. For Hvoslef var Arbeiderbladets oppslag en måte for Arbeiderpartiet å «stramme op sine egne, skremme dem.» Han antok videre at det ikke «fantas noen virkelige våbenlagre for kommunistene eller at de hadde røde garder i større utstrekning, bortsett fra ordensvernene, som neppe [var] besynderlig farlige.» Dette var en helt annen holdning enn få år før, da Samfundsvernet, i tillegg til general Gulbranson og kaptein Riiser-Larsen, skrev og talte om hvor godt organisert og bevæpnet de røde gardene angivelig var. Myndighetene trengte ikke uroe seg for Samfundsvernet, forsikret Hvoslef, det ville kun trå «i virksomhet efter anmodning fra myndighetene.» Samfundsvernet «vilde ikke innlate sig på eventyr,» selv om de både hadde blitt utsatt for trusler og hadde blitt oppfordret til å aksjonere. Det siste hadde de «mange ganger» avslått, kunne han fortelle. Når det gjaldt Samfundsvernets eksistensberettigelse, understreket han at «de vilde avvikle straks de fikk

³²⁹ «Samfundsvernet i militær opsetning». Arbeiderbladet 31. oktober 1932

³³⁰ «Samfundsvernet». Leder, Dagbladet 1. november 1932.

garantier for at den motsatte fløi ikke vilde drive revolusjonær propaganda eller (og) tre i bresjen for revolusjon.»³³¹

Samfundsvernet ikke legalisert

Den 30. november sendte Riksadvokaten JD et brev hvor han ba om få nærmere opplysninger om hvordan ordningen med politimestrene hadde gått, hvorvidt departementet hadde «utferdiget almindelige direktiver for salg av våben utenfor de i lovtidende kunngjorte» samt om det stemte, slik Samfundsvernet skrev, at ordningen av 1929 innebar en offisiell anerkjennelse av organisasjonen. Til Riksadvokatens første spørsmål, kunne departementet informere om at kun fire politimestre hadde satt seg i kontakt med Samfundsvernet og sørget for å få forholdet «bragt i orden». Fire andre hadde sagt seg villige til å ta kontakt med SV slik departementet ønsket.³³² Til det andre spørsmålet kunne departementet svare avkreftende, det var ikke fra departementets side «gitt noen almindelige instruksjoner» utover de rundskriv som hadde blitt sendt ut.

Når det gjaldt hvorvidt departementet hadde anerkjent Samfundsvernet, skrev byråsjef Lassen i sin kommentar til utkastet, at organisasjonen «ikke er 'offisielt anerkjent'» i og med at ordningen krevde at «hver enkelt lokal verneavdeling måtte godkjennes av den stedlige politimester som ordensvern efter politilovens §21.» «At hele regjeringen billiget denne linje,» skrev Lassen, «og at Stortingets flertall sluttet sig til den, har ikke i videre ustrekning 'legalisert' Samfundsvernet.» Dog måtte han innrømme at når det gjaldt departementets forhold til de Samfundsvernsavdelinger som hadde gått over til å bli nødvergeavdelinger, var saken en anelse mer komplisert. Det burde ikke være urimelig å si at de signaler departementet, muntlig såvel som skriftlig, hadde sendt ut til Samfundsvernet, kunne «sies å inneholde en generell godkjennelse av at Samfundsvernets avdelinger [kunne] etablere sig som 'nødvergeavdelinger'.» Ikke minst var departementets «taushet,» det at man ikke hadde reagert på instruksendringene, å regne som en form for aksept. Dermed, skrev Lassen, burde man i svaret til Riksadvokaten si at «S.V. med rette kan hevde at det

³³¹ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfundsvernet og politilovens §21». Møtereferat JD, datert 3. november 1932, signatur utydelig.

³³² Disse 8 var politimestrene i Moss, Holmestrand, Sandefjord, Kristiansund, Namdal, Helgeland, Sør-Varanger og Bergen (hvis verneavdeling «ikke synes å være nogen underavdeling av Oslo»). Det var egentlig 9 politimestre som var positive til å følge ordningen, dog er det ikke sikkert JD var klar over alle. Politimesteren i Hammerfest hadde inngått et samarbeid med Samfundsvernet, men hans brev har ikke vært å finne i JDs arkiver, derimot har Agøy funnet det i Generalstabens arkiv. Agøy 1997:252, note 53.

har generell godkjennelse til å bestå som nødvergeavdelinger.» Ordningen med at avdelinger av Samfundsvernet gikk over til å bli nødvergeavdelinger kan ha virket som en god ide den gangen det ble gjennomført. I ettertid stilte saken seg i et litt annet lys. Skepsisen i departementet ble tydeligere. I forbindelse med referering av nødvergeavdelingenes instruks, hvor det sto at Samfundsvernet opptrer som nødvergeavdeling «når det må mobilisere på eget initiativ, f.eks. fordi de lovlige myndigheter er satt ut av spillet,» kommenterte Lassen at den nevnte instruksen representerte selve «hovedtanken med Samfundsvernet.» Denne var, slik han så det, «opprettelsen av en privat borgergarde sterk nokk [sic] til i farens stund å kunne ta skjeen i sin egen hånd – som selvbestaltet organ for statsmakten utenfor de lovlige myndigheter.» Det var nettopp dette man i sin tid «fant ikke gikk an» og som la grunnlaget for den ordningen som i 1929 ble forsøkt gjennomført. Verken ordningen eller løsningen med å la avdelingene gå over til å bli nødvergeavdelinger, viste seg å fungere slik man hadde ønsket. Samfundsvernet besto i like stor grad som før, det drev sine aktiviteter som før, den eneste forskjellen var at «[p]å grunnlag av den famøse nødvergebetraktning, har de nu opnådd akkurat hvad de vilde – ved rett og slett et navnebytte. Det er ikke noen betryggende ordning.»³³³

Ekspedisjonssjef Platou sa seg enig i vurderingene til Lassen, og la til at han mente man i skrevet til Riksadvokaten burde gi «uttrykk for, at deptet er kommet i tvil om riktigheten av den tidligere hevdede betraktning, at S.V. ved å omdannes til nødvergeavdelinger [ble] lovlige.» Om dette, skrev han, burde man konferere med lovavdelingen. Det siste var også justisminister Lindboe enig i, og la til: «At 5000 mann med karabiner og stålhjelmer er en nødvergeinst er vanskelig å forstå.»³³⁴

Nødvergeavdelingene som «humbug»

I et senere notat, av 13. januar 1933, skrevet av departementets lovavdeling, var skepsisen til nødvergeløsningen enda tydeligere: «Deptet finner nu at ordningen med 'nødvergeavdelinger' er

³³³ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfundsvernet og politilovens §21». Utkast til svar til Riksadvokaten, JD, datert 2. desember 1932, uklar signatur. Kommentert og signert av byråsjef Lassen den 3. desember 1932. Kommentert og signert av ekspedisjonssjef Platou den 9. desember 1932. Kommentert av justisminister Lindboe, udatert.

³³⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfundsvernet og politilovens §21». Utkast til svar til Riksadvokaten, JD, datert 2. desember 1932, uklar signatur. Kommentert og signert av byråsjef Lassen den 3. desember 1932. Kommentert og signert av ekspedisjonssjef Platou den 9. desember 1932. Kommentert av justisminister Lindboe, udatert.

meget uheldig og vil gjerne i en eller annen form komme vekk fra sin godkjenning.» Saken hadde fått fornyet aktualitet, skrev departementet, i forbindelse med straffesaken mot lederne av Arbeidervernet i Oslo, en avdeling som etter sine instruksjoner var å regne som en nødvergeinstitusjon. Notatskriveren skrev at han for det første «[anså] det for humbug at nødvergeavdelinger ikke har til formål å forsvare samfundsordningen.» I Samfundsvernets tilfelle, skrev han, var organisasjonens grunnregler, slik de kom frem i veiledningen, «direkte i strid med nødvergeavdelingenes instruks» Dette viste, skrev han, at «nødvergeavdelingene er organisert med sikte på borgerkrig, på situasjoner hvor kampen står om selve samfundsmakten.» For det andre mente han at om «forsvaret skal bestå i masseoptreden av militært organiserte og væbnede garder, kan det etter mitt skjønn ikke henføres under nødverge.»³³⁵ Dette syn ble støttet av Lassen i et senere utkast til Riksadvokaten. Her skrev han at Samfundsvernets instruksjoner for sine nødvergeavdelinger ser ut til å gå «langt utover hvad man efter gjeldende lov kan innpasse under private personers nødvergehandling. Private organisasjoner som innretter sig på en sådan virksomhet, vil formentlig kunne rammes av forbudet mot frivillige ordensvern.» For øvrig, skrev han, hørte dette spørsmålet hjemme «under domstolene.»³³⁶ Byråsjefen konkluderte med at han mente innholdet i «Veiledning ...» viste at Samfundsverket ikke var en nødvergeorganisasjon, og ba derfor Riksadvokaten se nærmere på lovligheten av det.

På nettopp denne tiden foregikk rettssaken mot Arbeidervernet. Ledelsen i Arbeidervernet mente det var en nødvergeorganisasjon og dermed lovlig. Myndighetene derimot mente det var et ordensvern som falt inn under § 21 og derfor måtte oppløses.³³⁷ Stor spenning var derfor knyttet til dette, for Samfundsverket hadde hevdet det samme og fått lov til å fortsette med sine aktiviteter. Ble Arbeidervernet dømt for å være et ordensvern og ikke en nødvergeorganisasjon, ville det føre til at man måtte reagere mot Samfundsverket også. Over sommeren var resultatet klart og selv om Statsadvokat Haakon Sund ikke var begeistret over frifinnelsen av Oscar Torp, var han desto mer fornøyd da det man «i første rekke tilsiktet å opnå» ble oppnådd, nemlig «å få

³³⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfundsverket og politilovens §21». Notat JD. «Ad jnr. 1548-32 E». Datert 13. januar 1933, uklar signatur.

³³⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0122. Mappe: «Samfundsverket og politilovens §21». Utkast datert 21. januar 1933, signer Lassen. Kommentert 4. mars 1933 av Platou.

³³⁷ Man kan vel ane en viss dobbeltmoral her, Samfundsverket måtte innordnes politimestrene, mens Arbeidervernet ble krevet oppløst. Forskjellen i behandlingen trenger ikke være forårsaket av politisk syn. Arbeidervernet var betraktelig mindre truende, mindre organisert, færre mannskaper, ingen våpen, ingen ressurssterke samfunnsstøtter som sto bak dem. Arbeidervernet var enklere å ta.

fastslått at et ordensvern opprettet uten politimesterens samtykke er ulovlig også om det gjøres gjeldende at det dreier sig om forberedelse til nødverge.» Med grunnlag i den ferske Høyesterettsdommen, ba han statsadvokatene informere Samfundsvernets ledelse om at de avdelinger som ikke var underlagt den lokale politimesteren, måtte bli «helt å oppløse».³³⁸

Samfundsvernets respons på Riksadvokatens oppløsningskrav var å overlevere et P.M. til JD hvor alternative løsninger var skissert. Totalt seks ulike alternativer ble presentert, og ingen av disse innebar å følge Riksadvokatens pålegg om oppløsning.³³⁹ Edvard Lassen skrev at det første forslaget, å forsøke med en ny henstilling til politimestrene, var uaktuelt basert på erfaringene fra forrige gang og det faktum at man nå hadde et statspoliti. Det andre gikk ut på at Samfundsvernet skulle «stilles som statspolitiets reserve,» noe Lassen i utgangspunktet var positivt innstilt til, inntil han hørte motforestillingene fra statspolitiet selv, Statspolitikomiteen. De «var avgjort imot enhver organisasjonsmessig forbindelse» med Samfundsvernet. Ved «nærmere overveielse» kom Lassen til at det var en fornuftig innstilling, og at statspolitiet burde holdes «klar av alle slags private vern og organisasjoner.» Neste alternativ, mente byråsjefen, var «så langt utenfor hvad man kan tenke på, at det formentlig er unødvendig å diskutere spørsmålet.» Samfundsvernet hadde nemlig foreslått at det skulle få rollen som «polititropper» direkte underlagt Justisdepartementet. De resterende tre forslagene gikk på militær tilknytning, to innebar status som frivillig militæravdeling tilknyttet Forsvaret og var så like at verken Lassen eller denne avhandlingens forfatter har kunnet forstå forskjell på dem,³⁴⁰ mens det siste alternativet gjaldt en innmelding i Leidangen. Lassen forkastet Leidangen-alternativet, og støttet forsvarstilknytningen.³⁴¹ «Det er jo en sterkt militært preget organisasjon med officerer som ledere,» skrev han. Å oppløse organisasjonen, slik Riksadvokaten hadde beordret, mente han derimot ikke ville «være ønskelig». De eksisterende Samfundsvernsavdelingene, skrev han, burde «kunne nyttiggjøres av militærvesenet som en frivillig forsvarsorganisasjon.» Ved en slik instruksendring ville også

³³⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0122. I mappe: «S.V.». Avskrift fra Riksadvokaten til Statsadvokatene i Oslo, 13. september 1933

³³⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: «Samfundsvernet». P.M. Spørsmålet: S.V.s fortsatte beståen. Udatert, men den første skriftlige responsen fra JD er fra 5. desember 1933, ergo er det fra perioden mellom Riksadvokatens pålegg, den 13. september (som det vises til i PMet), og 5. desember.

³⁴⁰ Det kan hende forskjellen ligger i hvilket lovverk som gjelder, men i praksis ville sannsynligvis begge forslagene innebære det samme: status som mobiliserbar frivillig militæravdeling tilknyttet Forsvaret.

³⁴¹ Som vi har sett tidligere i kapittelet fikk Samfundsvernet en militær godkjenning som frivillig militæravdeling, dette ble vist til i PMet, antakelig fordi det i skrevet fra Quisling sto «autorisert av Justisdepartementet». Alternativ D i PMet: «S.V.s autorisasjon som frivillige militæravdelinger av FD, skrivelse av 13.10.1933». Datoen på skrevet fra FD er feil, noe Lassen også kommenterte: «skal formentlig være 17/10-1932.»

organisasjonen være lovlig og verken et ordensvern eller en nødvergeorganisasjon, mente byråsjefen.³⁴²

Etterforskning og forbud

Sannsynligvis fortsatte Samfundsvernet etter dette sin diskrete eksistens i lovens grenseland. Tiden for voldsomme arbeidskonflikter så ut til å være forbi og verken arbeidsgiver- eller arbeidstakersiden var interessert i uroligheter. Arbeiderpartiet hadde mer å tjene på den parlamentariske vei og næringslivets menn så at samarbeid ga bedre frukter enn motarbeid. Om tidene holdt på å forandres og eksistensberettigelsen til Samfundsvernet sank i takt med forandringene, holdt likevel deler av organisasjonen fortsatt på med sin borgerkrigstrening. I Oslo var aktiviteten i gang, men organisasjonen var preget av de nye tidene og at motivasjonen, eller – den rette motivasjonen – ikke var der lenger. På høsten 1935, etter at Arbeiderpartiet hadde tatt over regjeringmakten, avslørte Arbeiderbladet at Samfundsvernet drev med «regulære våbenøvelser» med blant annet bombekastere og maskingeværer. Dokumentene Arbeiderbladet hadde fått tak i omfattet en håndbok og et skriv. I skrevet kom det frem at motivasjonen innad hadde dalt og at mange var uvillig til å «optre aktivt» så lenge det «fra den annen side vises respekt for lov og orden.» Men medlemmene måtte ikke la seg lure. «Arbeiderpartiets program er fortsatt revolusjonært,» ble det advart om, og man måtte derfor oppfordre «alle vernere [...] til å holde øinene åpne og kruttet tørt.»³⁴³ Saken ble slått stort opp og avisen kontaktet politimester Welhaven for å høre om han hadde godkjent våpensalg til Samfundsvernet, noe han benektet. Generalfelttøymester Engelstad ble deretter oppsøkt og som vanlig visste han ikke noe som helst om noen våpen til Samfundsvernet.³⁴⁴ Hvoslef benektet at våpen var blitt smuglet inn til Samfundsvernet, og mente Vernets våpen var lovlige, men medga at våpenanskaffelsene var blitt vanskelige da «våre medlemmer får ikke attester lenger».³⁴⁵ Flere aviser krevde at det ble undersøkt om Samfundsvernet fikk smuglet inn våpen og i JD ble det holdt møte dagen etter med statsminister Nygaardsvold, forsvarsminister Monsen, Riksadvokaten, politimester Welhaven, byråsjef Lassen og en til fra departementet. Resultatet av møtet, skrev justisminister Trygve Lie, var at departementet skulle «søke å sette fart i forundersøkelsene mot S.V. således at

³⁴² RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: «Samfundsvernet og politiloven §21». P.M. . 5. desember 1933.

³⁴³ Arbeiderbladet 16. oktober 1935

³⁴⁴ Sekapittel 3 hvor han i 1924 nektet ethvert kjennskap til våpensalg til Samfundsvernet samtidig som hundrevis av våpen, relativt åpenlyst, ble formidlet gjennom ham til Vernet.

³⁴⁵ Dagbladet 17. oktober 1935

rettsrapporten kan foreligge stortinget» så snart som mulig.³⁴⁶

Våpensmuglingsrykter florerte i mellomkrigstiden, men som oftest gjaldt det sosialistenes angivelige smugling. Nå ble etterforskning igangsatt og Samfundsvernet var den mistenkte. Bare to år før hadde man i Sverige oppdaget våpensmugling til en organisasjon som i mye lignet Samfundsvernet, Munckska Kåren. Denne ble opprettet i 1928 og oppløst i 1931 etter avsløringer om våpensmugling.³⁴⁷ Mannen som sørget for våpensmuglingen til organisasjonen var kaptein Horst von Pflugk-Harttung, en tysk tidligere frikorpsoffiser mistenkt for drapene på sosialistlederne Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht i 1918. Grunnet våpenavsløringene ble Pflugk-Harttung utvist og dro til Norge, hvor han først og fremst skulle treffe Hvoslef og Vernets kontorsjef, Skaar.³⁴⁸

Allerede i november samme år ble således Hvoslef innkalt av forhørsretten for å vitne. Han nektet dette og krevde seg heller siktet. Den rettslige etterforskningen for å finne ut om Samfundsvernet «eller nogen på dets vegne» hadde «våben eller ammunisjon i oplag eller om sådanne ting er innsmuglet hit til landet,» åpnet i januar 1936 og Hvoslef ble «å anse som siktet» under sakens gang.³⁴⁹ Siktelsen var et tegn på at tiden hadde løpt fra Samfundsvernet. Uavhengig av siktelsen var Samfundsvernets oppløsning i syne, det siste halve året var det klart at en ny politilov ville komme, med et totalforbud mot frivillige ordensvern. Den 21. februar 1936 ble den nye ordensvernsparagrafen vedtatt med øyeblikkelig virkning, resten av den nye politiloven skulle først tre i kraft fra 1. januar året etter, 1937.³⁵⁰

Hvoslef var naturlig nok ingen tilhenger av å måtte oppløse, og skrev en uke senere et innlegg i Aftenposten med tittelen «Samfundsvernets oppløsning. Borgerlig selvoppgivelse». Nå var det eneste maktmiddelet mot marxismen amputert, skrev han. Skulle Arbeiderpartiregjeringen følge sitt «prinsipielle revolusjonære program,» ville ikke det borgerlige samfunn ha noe å stille opp med. «Armé – nei, politi – nei, - begge deler er nu statsorganer i hendene på den sittende regjering». Han avsluttet med: «Vi skal nok få se hestefoten, men da er det muligens forsent.»³⁵¹

³⁴⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: «SV». Påskrift på utredning «Samfundsvernet», 18. oktober 1935

³⁴⁷ Lundberg 2007

³⁴⁸ Borgersrud 2012: 19

³⁴⁹ Aftenposten 3. januar 1936

³⁵⁰ Aftenposten 22. februar 1936

³⁵¹ Aftenposten 29. februar 1936

Ble det oppløst?

Ble Samfundvernet oppløst i 1936? Et svar det virker som om mange historikere er enige om er: Ikke med en gang.³⁵² «Vi legger ikke organisasjonen S.V. ned,» skal Hvoslef ha sagt til Christopher Fougner i mars 1936.³⁵³ Sannsynligvis dabbet aktivitetene av enda raskere etter innføringen av forbudet. At Arbeiderpartiet ikke så ut til å ville sette i gang en revolusjon og innføre det kommunistiske samfunn, kan også ha bidratt i så måte. Vi så over at selv Vernets ledere innrømmet at motivasjonen var dårlig innad i organisasjonen. Dette kom også fram i «Orientering for vernere» av 1934, hvor det sto at man i Oslo særs hadde strevd med at «en stor del av vernerne kun ønsker å gå inn, for selve faremomentet og mener ikke å behøve å delta i noe av Vernets arbeide under fredssituasjon,» mens andre deltok hovedsakelig på grunn av «adgangen til å skyte eller delta i annen instruksjon».³⁵⁴ Selv om motivasjonen var dalende, er det lite sannsynlig at alle nettverkene ble oppløst og forsvant. Hvoslef var fortsatt aktiv i Nasjonal Samling og fikk i 1936 ansvaret for å bygge opp dets etterretningstjeneste. I forbindelse med dette dro han landet rundt og trakk sannsynligvis veksler på deler av det nettverket han hadde fra Samfundsvernstiden.³⁵⁵ Hvorvidt Samfundsvernet fortsatt eksisterte så lenge som til 1939 og 1940 er uklart. Borgersrud hevder Hvoslef på forsommeren i 1940 skal ha fortalt den tyske etterretningsagenten Scheidt at han var «fører for det hemmelige og forbudte borgervern og den norske tekniske nødhjelp.»³⁵⁶ Historikeren Looock skriver at Scheidt hadde fortalt om Hvoslef at han «i hemmelighet ledet et forbudt 'borgervern'».³⁵⁷ Det er derfor mulig at ikke Hvoslef fortalte Scheidt dette, men at Scheidt fortalte om det han hevdet å vite om Hvoslef. Det er likevel langt fra umulig at deler av nettverket besto så sent som i 1940, men i så fall betraktelig redusert. Rettssosiolog Wilhelm Aubert har skrevet om hemmelige organisasjoner med utgangspunkt i egne erfaringer under annen verdenskrig. Han skriver at da freden kom viste det seg å være

³⁵² Blant annet Borgersrud 2010, Agøy 1997, Fagertun 1983

³⁵³ Johansen 1967: 108, note 122

³⁵⁴ FMU 116. Dankert Krohn Holm. «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del.» Jan-feb 1934

³⁵⁵ Borgersrud 2010: 268-269 Vi har vært inne på hvordan Samfundshjelpen og Samfundsvernet sannsynligvis delte deler av det samme nettverket. Noen av navnene i Hvoslefs notatbok fra turen hans i 1936 er å finne igjen på en liste Samfundshjelpens leder, Fougner, sendte en fransk kontakt i 1928. En del av navnene på listen er å finne igjen som medlemmer av Samfundshjelpen og Samfundsvernet, og det er derfor rimelig å anta at listen viser noe av dette nettverket. Hvoslefs notatbok: RA/PA-0743/Fb/L0001. Sakarkiv. Notatbok. Fougners navneliste: RA/PA-0664/D/L0002. I mappe Professor H. de Vries de Heekelingen. Fra Fougner til de Heekelingen, 11. februar 1928

³⁵⁶ Borgersrud 2010:265

³⁵⁷ Looock 1972:152

vanskelig å oppløse den hemmelige organisasjonen. Forklaringen på dette, mente han, var at «organisasjonens medlemmer [var] psykologisk uforberedt på freden.»³⁵⁸ Den synkende tilslutningen til Samfundsvernet tok til lenge før forbudet, det var en prosess som kom som en konsekvens av de øvrige prosesser i samfunnet som ledet fram mot færre arbeidskonflikter og mer samarbeid. Det var nok få Vernere som var «psykologisk uforberedt» på en nedleggelse av Samfundsvernet.

³⁵⁸ Aubert 1972: 190

6 ORGANISASJONEN

En «defensiv, samfundsbevarende institusjon»

Økonomiske krisetider, revolusjonstrusselen og mistillit til statens sikkerhetsstyrker var de viktigste årsakene til Samfundsvernets opprettelse. Dette hevdet Samfundsvernets ledere selv, som i første omgang forklarte behovet for en slik organisasjon med at de «moskvakommunistiske fraksjoner» hadde «søkt at fiske i rørt vande,»³⁵⁹ noe som hadde ført til at det ble satt «fart i arbeidet med oppbygning av en fast borgerlig organisasjon til forsvar for samfund og hjem.»³⁶⁰

De norske kommunister ble i Vernets publikasjoner og artikler omtalt som nyttige idioter for makthaverne i Russland. Kommunistenes mål var å «[o]mstyrte hele den bestaaende samfundsorden» for deretter gjennom «proletariatets diktatur» legge «os under magthaverne i Moskva.» Man skulle tvinge seg til makten «ved vold og revolution» for å arbeide «for utenlandsk overhøiher over os.»³⁶¹ Det var, skrev Vernets ledere, ingen forskjell mellom Tranmælkkommunistene og Scheflokommunistene, både sosialdemokratene og kommunistene forberedte revolusjonen ved at det ble oppsatt røde garder med utgangspunkt i arbeideridrettsforeninger og -skytterlag. Våpen ble angivelig smuglet inn fra Tyskland og Russland.³⁶² Vernets ledere mente å ha gjennomskuet kommunistene, i motsetning til mange andre borgere som i kommunistenes agitasjon kun så «ørkesløst skrig og teoretisk virksomhet». Blåøyde og virkelighetsfjerne som de var, så de ikke at den kommunistiske agitasjonen sakte forgiftet både voksne og barn.³⁶³

Vernets oppgave skulle være å fungere som et «aktivt værn for vor bestaaende samfundsordning

³⁵⁹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

³⁶⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfundsvernet og politilovens §21». Fra SV til JD. Datert 22. november 1928, signert Formann i SVs råd, Hjalmar Riiser-Larsen.

³⁶¹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». 4-siders XXXX, hvorav første side er oppropet og de tre neste utdrag fra Moskvatesene. Datert Kristiania, mai 1923. Signert Albert Balchen, Herman Lunde, Emil Frøen, Finn Blakstad og Bredo Berntsen.

³⁶² RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

³⁶³ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

og mot samfunnsnedbrytende kræfter i vort land.»³⁶⁴ Organisasjonen ble hevdet å være en «[f]rivillig sammenslutning av loyale samfunnsborgere som skal verne samfunnet mot samfunnsnedbrytende elementer.»³⁶⁵ Samfunnsvernet skulle være en «defensiv, samfunnsbevarende institusjon»³⁶⁶ hvis «eneste formål er å slå ned en revolusjon hvis mål er å styrte det på grunnloven byggede samfund.»³⁶⁷ Man regnet ikke bare med Vernets aktive opptreden, men også «dettes preventive betydning: kommunisterne betænker sig vel paa at gaa til væbnet aktion, naar det vet, at de blir møtt med effektivt forsvar.»³⁶⁸

På eget initiativ

Vernets ledere var fra dets opprettelse av opptatt av å presisere at Samfunnsvernet ikke var en organisasjon som ville aksjonere på eget initiativ. Organisasjonen skulle kun tre «i virksomhet efter anmodning av og i overensstemmelse med de lovlige myndigheter.»³⁶⁹ Samfunnsvernet var «at regne for et tilæg til de officielle makt-midler – politi og militær – om disse skulde vise sig at være utilstrækkelige,»³⁷⁰ og Vernet kunne tre i aksjon i «tilfelle av revolusjon eller oprør.»³⁷¹ Den eneste situasjonen som åpnet opp for selvstendig initiativ fra Vernet, var hvis «de lovlige myndigheter [lå] under for revolusjonære krefters overmakt og således kaos var skapt.»³⁷² Nettopp dette kom det til å bli strid om mellom myndighetene og Samfunnsvernet. Organisasjonens forbehold om å kunne aktiveres på eget initiativ når det selv vurderte situasjonen prekær nok, var en kilde til bry for byråkratene i Justisdepartementet (JD). Et bevæpnet Samfunnsvern som aksjonerte på eget forgodtbefinnende var, om ikke byråkratenes verste

³⁶⁴ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfunnsvernet 1923-32» Fra NSH til Kredsene, datert 4. mars 1924, signert C. Fougner og (Jon Rieck?)

³⁶⁵ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Presentasjon av Samfunnsvernet» «Samfunnsvernet. Statutter vedtat på Landsmøte 27. mai 1927».

³⁶⁶ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfunnsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

³⁶⁷ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfunnsvernet og politilovens §21». «Efterforskningen mot Samfunnsvernet i anledning av Arbeiderbladets offentliggjørelse av vernets 'instruks'». JD. Datert 2. desember 1932, uklar signatur. Kommentert og signert av Lassen den 3. desember 1932. Kommentert og signert av Platou den 9. desember 1932, kommentert og signert av justisminister Lindboe, udatert.

³⁶⁸ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfunnsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

³⁶⁹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfunnsvernet 1923-32» Fra NSH til Kredsene, datert 4. mars 1924, signert C. Fougner og (Jacob Rieck?)

³⁷⁰ Aftenposten morgen 6. desember 1927

³⁷¹ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfunnsvernet og politilovens §21». Fra SV til JD. Datert 22. november 1928, signert Formann i SVs rpd, Hjalmar Riiser-Larsen.

³⁷² RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «'Samfunnsvernet' Politiloven §21.» Håndskrevet referat fra møte i JD med Hvoslef den 11. januar 1926. Udatert, signert Paal Berg, sannsynligvis skrevet av byråsjef Lassen.

mareritt, så et ytterst uønsket scenario.³⁷³

Selv om fokus alltid lå på det kontrarevolusjonære, var Vernet også ment å fungere som reservepoliti under tilstander som ikke var revolusjonære (jamfør «i tilfelle av revolusjon *eller* opprør», min kursivering).³⁷⁴ De var minst to scenarioer man da så for seg: enten at Vernet trådte støttende til for politiet under arbeideruroligheter³⁷⁵ eller at det ble aktivert for å beskytte Samfundshjelpens arbeidere.³⁷⁶ Mot slutten av 20-årene og inn på 30-tallet ble fokuset rettet mindre mot Vernets rolle som reservepoliti, og mer mot dets rolle som militæravdeling.³⁷⁷

Når Vernet i sine statutter og publikasjoner for øvrig, viste til de «lovlige myndigheter,»³⁷⁸ var det både sivile og militære myndigheter de siktet til.³⁷⁹ Det var ikke kun til støtte for de sivile myndighetene at Samfundsvernet kunne aksjonere. Mistilliten til statens effektivitet i å forsvare det bestående samfunn og dets borgere gjaldt både i forhold til politiet som det gjaldt i forhold til militæret. I Vernets interne dokumenter heter det blant annet at både politiet og militæret ville være utilstrekkelige om et større kommunistisk opprør ble innledet.³⁸⁰ Militæret, sto det, hadde et både tungvint og gammeldags innkallingssystem, noe som ville føre til at samfunnet ville stå forsvarsløst inntil mobiliseringen var gjennomført.³⁸¹ «I dette interval,» hevdet Vernets ledere, ville «S.V. ha sin hovedoppgave.»³⁸² En formell tilknytning til forsvaret hadde Samfundsvernet aldri. Det nærmeste de kom var under Quislings tid som forsvarsminister.³⁸³ Som vi så i kapittel 5, var det sannsynligvis ingen gyldig offisiell godkjenning Samfundsvernet ble til del den gangen heller. I praksis kunne SV-avdelinger ha blitt mobilisert i henhold til Quislings instruksjoner,

³⁷³ Som vi så i kapittel 4 fikk eksistensen av denne statutten og Vernets uvilje mot å fjerne den, konsekvenser – om enn uventede sådanne for begge parter.

³⁷⁴ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

³⁷⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfundsvernet og politilovens §21». Fra SV til JD. Datert 22. november 1928, signert Formann i SVs rpd, Hjalmar Riiser-Larsen.

³⁷⁶ Arbeiderbladet 20. august 1925

³⁷⁷ Jamfør kapittel 5

³⁷⁸ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» Fra NSH til Kredsene, datert 4. mars 1924, signert C. Fougner og (Jacob Rieck?)

³⁷⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «'Samfundsvernet' Politiloven §21.» Håndskrevet referat fra møte i JD med Hvoslef den 11. januar 1926. Udatert, signert Paal Berg, sannsynligvis skrevet av byråsjef Lassen.

³⁸⁰ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

³⁸¹ Ms 1727.2 a-d. UiB «Vor sak», manuskript 1925 av John N. L. Blytt

³⁸² RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: «Samfundsvernet og politilovens §21». Fra SV til JD. Datert 22. november 1928, signert Formann i SVs råd, Hjalmar Riiser-Larsen.

³⁸³ mai 1931- mars 1933

og det er vel for så vidt det viktigste her, uavhengig av hvor gyldig godkjennelsen var. Men som vi så mente JD at Forsvarsdepartementets instruks var basert på den allmenne feilaktige tolkningen av reservepolitiskaken i 1929.

Krigsplanlegging

Samfundsvernets ledere satt ikke med hendene i fanget mens de ventet på revolusjonen. Planer ble utarbeidet for hvilke scenarioer som var sannsynlige, hvilke punkter og områder som skulle besettes, sikres og forsvares. Planene strakk seg fra hvordan forsvare eller erobre gater og nabolag, til hvordan forsvare eller erobre hele landsdeler.³⁸⁴ I sine instruksjoner ble banker, «samfundsnødvendige bedrifter», jernbane, matlagre, kaier, broer og militære depoter identifisert som viktige sikringsobjekter.³⁸⁵ For Oslos vedkommende ble det spesifisert at «erhvervslivets en stilling på Akerselvens vestre bredd er av største viktighet.»³⁸⁶ A. D. Dahl fortalte Karsrud på 1980-tallet, at det «mandatgiverne opprinnelig hadde tenkt» med opprettelsen av Samfundsvernet, var en organisasjon som kunne «sperre av hele vestkanten.»³⁸⁷ Hensikten var å «danne et vern for å sikre mot plyndringer og eventuelt overskridelser av alminnelig lov og orden her på vestkanten i Oslo.»³⁸⁸ «Og det kunne vi gjøre,» fortalte Dahl, «for da hadde vi en styrke på 3000 mann.» Sperresonen gikk over høydedraget «Vestbanestasjonen, Victoria Terrasse, Slottet, Parkveien, Ullevål haveby.»³⁸⁹ Fokus lå på forsvar av vestkanten, men Samfundsvernet hadde også kompanier på Oslos østkant. Mellom 3 og 5 kompanier ble opprettet der.³⁹⁰ Disse oppgave var i fredstid å bedrive en viss form for overvåking av viktige sosialistledere og, ved en mobilisering, sikre seg disse i en så tidlig fase av revolusjonsforsøket som mulig.³⁹¹

³⁸⁴ I henhold til Januar-PMet hadde Samfundsvernet, i tilfelle «de røde» skulle klare å erobre de rødeste områdene i landet i forbindelse med et kuppforsøk, sett seg ut Trøndelag som et hvitt baseområde hvorfra føre krig mot de røde.

³⁸⁵ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

³⁸⁶ FMU 116. Dankert Krohn Holm. «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del.» Jan-feb 1934

³⁸⁷ Karsrud 1985:100

³⁸⁸ Karsrud 1985:99

³⁸⁹ Karsrud 1985:100

³⁹⁰ Tallene varierer. I Karsrud 1985:101 blir det hevdet at det var 5 kompanier på østkanten, mens det i Karsrud 1982:108 påstås at det var 3.

³⁹¹ Karsrud 1982:105

Kampavdelingene

De enkelte avdelinger i Samfundsvernet var organisert i lag eller tropper og kompanier, alt ettersom hvor stor den lokale avdelingen var. I Oslo, som hadde den største lokalavdelingen, ble det operert med regiment, tre i antallet. Hvert regiment besto av 2 eller 3 bataljoner a 3 kompanier samt et kompani utenfor bataljonsforband. Hvert kompani besto av 80 til 100 mann. Den minste enheten var troppen og laget.³⁹² Hver enkelt enhet (lag, tropp, kompani, bataljon eller regiment) hadde sin gruppeleder. Lokallagslederen var den som styrte over alle enhetene i den aktuelle byen eller distriktet. Disse stillingene ble vanligvis bekledd av offiserer.

Kompaniene i større byer var organisert etter bosted for å sikre raskest mulig mobilisering, noe som foregikk ved at hver enkelt Verner ble oppsøkt personlig. Den enkelte Verner skulle møte opp på forhåndsavtalt sted i full utrustning. Avhengig av hva det aktuelle kompaniet/laget var satt opp med, skulle Vernerne møte i vindjakke og «alminnelig skyggelue»³⁹³, ha med seg «stålhjelm, brødpose, armbind, enkeltmannspakke»³⁹⁴ og de våpen de var oppsatt med: pistol, gevær, maskinpistol og/eller totenschläger samt eventuell ammunisjon.³⁹⁵

De første årene var fokuset for treningen å erverve gode skyteegenskaper samt trening i nærforsvar.³⁹⁶ Senere ble treningen utvidet til også å omfatte lageksersis, sambandstjeneste og den enkelte manns oppgaver under strid.³⁹⁷ En gang i blant ble det også holdt større øvelser, hvor fokus var militære operasjoner i felt.³⁹⁸ Det ble holdt kurs «av større omfang», såvel teoretiske som praktiske, og befalsmøter ble holdt jevnlig.³⁹⁹ Samfundsvernet bedrev sin trening vekk fra utenforståendes granskende og muligens bekymrede blikk. Treningen foregikk på skytebaner stengt for allmennheten og innendørs. Samfundsvernets medlemmer opptrådte aldri uniformerte i offentligheten og de marsjerte heller aldri gjennom gatene..

³⁹² FMU 116. Dankert Krohn Holm. «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del.» Jan-feb 1934

³⁹³ Karsrud 1985:100

³⁹⁴ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

³⁹⁵ De med pistol skulle ha med seg minst 100 patroner og de med gevær minst 30 patroner. RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

³⁹⁶ FMU 116. Dankert Krohn Holm. «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del.» Jan-feb 1934

³⁹⁷ «Øvelser i April». Øvelsesinnkalling SV. Fra Osloavdelingen til Vernere av årsklassen 1931-1934. Datert 11. april 1934, signert L. Dannevig og F. Skaar. I forfatterens besittelse.

³⁹⁸ FMU 116. Dankert Krohn Holm. «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del.» Jan-feb 1934

³⁹⁹ FMU 116. Dankert Krohn Holm. «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del.» Jan-feb 1934

«Meld heller for ofte enn for sjelden»

Det var Generalstabens etterretningskontor som hadde ansvaret for koordineringen av statens overvåkning, men dette betød ikke det at de var de eneste som bedrev slik virksomhet. Det fantes et bredt nett av samarbeidspartnere og «hjelpesmenn» for etterretningen. Per Ole Johansen skriver at Generalstabens e-kontor, i tillegg til sitt omfattende og tette samarbeid med andre offentlige institusjoner, også samarbeidet med «enkeltpersoner og private organisasjoner.»⁴⁰⁰ En av disse organisasjonene var det heromhandlede Samfundsvernet.

Samfundsvernet som organisasjon ble aldri aktivert under dets levetid. Enkeltmedlemmer ble noen ganger brukt som reservepoliti eller vaktmannskaper, men aldri i stor utstrekning. Det meste av Vernets aktiviteter dreide seg stort sett om trening og å holde en viss beredskap. Det var dog én aktivitet Vernet bedrev fra begynnelsen av og som ikke var avhengig av at revolusjonære tilstander hadde brutt ut: Etterretning. Enhver aksjonsplan krever en viss kunnskap om fienden – dets identitet, lokalisering, trening, ressurser, disposisjoner, hensikter med mer. Etterretning i fredstid var en viktig del av Vernets kampforberedelser. Kompaniene på østkanten hadde som en av sine oppgaver å bedrive overvåkning av ledende sosialister og kommunister. Det ble fra Samfundsvernets Sentralkontor understreket at etterretning var av stor betydning og at dette derfor burde «søkes ordnet så effektivt som mulig»⁴⁰¹ ved de ulike avdelingene.

Den lokale etterretningssjefen skulle sørge for å skaffe seg «dertil skikkede folk som rapportører» som måtte være «pålitelige», kunne «holde tett» og ha «interesse for saken.»⁴⁰² All henvendelse til og fra rapportører skulle være «muntlig og [...] konfidensiell» og de enkelte rapportører måtte ikke vite om hverandre. Hver enkelt rapportør skulle tro at det bare var til ham det var «rettet henvendelse.»⁴⁰³ Det var av «overordentlig stor betydning» at man klarte å «skaffe rapportører som har eller kan få forbindelse med stedlige kommunistledere».⁴⁰⁴ Når det gjaldt bruk av

⁴⁰⁰ Johansen1982:11

⁴⁰¹ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

⁴⁰² RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

⁴⁰³ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

⁴⁰⁴ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning,

rapportører som ikke tilhørte Samfundsvernet, var det viktig at organisasjonen aldri ble nevnt og at disse ikke fikk kunnskap om hvilken organisasjon de rapporterte til.⁴⁰⁵ Den enkelte Verner ble også oppmuntret til å alltid rapportere alt som kunne være av interesse.

Samfundsvernets bruk av det myndighetene kalte «tvilsomme» informanter svekket påliteligheten til informasjonen som kom fra den kanten. De «mest fantastiske rykter om våpensmugling» i 30-årene kom fra folk tilknyttet Samfundsvernet og Samfundshjelpen, skriver Johansen.⁴⁰⁶ Det samme gjaldt ryktene om de angivelige røde gardene og deres våpenbeholdninger og planer.⁴⁰⁷ Samfundsvernets bruk av det myndighetene kalte «tvilsomme» informanter svekket påliteligheten til informasjonen som kom fra den kanten. De «mest fantastiske rykter om våpensmugling» i 30-årene kom fra folk tilknyttet Samfundsvernet og Samfundshjelpen, skriver Johansen.⁴⁰⁸ Det samme gjaldt ryktene om de angivelige røde gardene og deres våpenbeholdninger og planer.⁴⁰⁹ Opdagelsessjefen i Bergen skal ha hatt inntrykk av «at medlemmer av Samfundshjelpen gjerne vil gi inntrykk av at det vet mere enn de i virkeligheten gjør, og gjerne fremstiller gjetting som viten.»⁴¹⁰

For at Samfundsvernet skulle være en troverdig kontrarevolusjonær kamporganisasjon, var det viktig at medlemmene besto av pålitelige personer man visste ikke hadde kommunist sympatier. Forsvaret var ikke i en slik situasjon og der hadde man igangsatt siling av mannskapene som skulle innkalles slik at man unngikk for mange med arbeidersympatier.⁴¹¹ Sosialistenes antimilitære agitasjon var en kilde til bekymring da det kunne gå utover disiplinen og moralen til soldatene. Forestillingen om at man en dag kunne risikere at soldatene nektet å utføre ordre når de sto overfor opprørske menneskemasser, var et skummelt scenario. Selv Garden, som ble regnet som den sikreste avdelingen,⁴¹² ble beskyldt for å være utsatt for sosialistisk infiltrasjon.⁴¹³ All rekruttering av nye medlemmer til Samfundsvernet ble foretatt via bekjentskapsmetoden. Et hvert

administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

⁴⁰⁵ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

⁴⁰⁶ Johansen 1982:19

⁴⁰⁷ Se kapittel 5

⁴⁰⁸ Johansen 1982:19

⁴⁰⁹ Se kapittel 5

⁴¹⁰ Johansen 1982:40

⁴¹¹ Se blant annet Fagertun 1983, Agøy 1997 og Borgersrud 200 for grundigere behandling av dette.

⁴¹² Arbeiderbladet 23. juni 1924

⁴¹³ Blant annet skal Hambro ha hevdet dette. Johansen 1981:136

nye potensielle medlem måtte, for i det hele tatt å komme med i vurderingen, bli anbefalt av to eldre medlemmer.⁴¹⁴ Forespørsel om medlemskap skulle først skje etter at avdelingens ansvarlige for organiseringen, hadde vurdert saken. I den anledning ble etterretningsapparatet brukt for å sjekke potensielle nye medlemmers bakgrunn og politiske holdninger før verver fikk klarsignal om å spørre kandidaten.⁴¹⁵

Hvor den innhentede informasjonen havnet og hva den ble brukt til, var selvfølgelig avhengig av hva slags informasjon det var snakk om. Kontroll av potensielle kandidater var ment for at de lokale ledere kunne vurdere eventuelle nye medlemmer, mens informasjon om sentrale kommunister og sosialisters forehavender samt streike- og revolusjonsplaner sannsynligvis gikk til politiet og eventuelt arbeidsplassene selv. Informasjon om de rødes revolusjonsforberedelser ble sendt Generalstaben og til tider brukt i propagandaøyemed. Dette så vi et eksempel på under valgkampen i 1930.⁴¹⁶

Privat etterretning

Samfundsvernet var ikke den eneste organisasjonen som drev med privat eller halvprivat etterretning på den tiden. Som vi så over skrev Johansen at det foregikk et samarbeid også med «enkelt personer og private organisasjoner».⁴¹⁷ Vi vet det var flere organisasjoner på høyresiden som drev en eller annen form for etterretningsvirksomhet i det skjulte. At det kan ha foregått en utveksling av informasjon mellom Samfundsvernet og noen av disse organisasjonene er sannsynlig. Det sterkeste samarbeidet foregikk nok mellom Vernet og Samfundshjelpen, som også hadde eget etterretningsapparat. Årsakene til at vi regner med var et tett etterretningssamarbeid mellom Samfundsvernet og Samfundshjelpen ligger i den overlapping av medlemmer og ledere som stort sett alltid hadde eksistert. Rieck, som liaison-offiser mellom organisasjonene og høyt oppe i Samfundshjelpens etterretningsapparat, var et naturlig bindeledd mellom sentralorganisasjonenes etterretningsvesen. Samfundshjelpen og Samfundsvernet var to relativt klar adskilte organisasjoner kun i Oslo, utenfor Oslo var de ofte en og samme

⁴¹⁴ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

⁴¹⁵ Karsrud 1982:107

⁴¹⁶ Omtalt i kapittel 5

⁴¹⁷ Johansen 1982:11

organisasjon med de samme ledere. Vi kan dermed regne med at store deler av nettverket organisasjonene rådde over utenfor Oslo, ofte var mye av det samme. Av andre organisasjoner som drev med etterretning og hadde en form for tilknytning til Samfundsvernet, var blant annet Fedrelandslaget⁴¹⁸ og Vort Land.⁴¹⁹ Hvorvidt det fantes et etterretningssamarbeide med disse organisasjonen er uvisst, men ikke usannsynlig.

Økonomi

Samfundsvernets aktiviteter ble finansiert på grunnlag av donasjoner fra næringslivet som igjen ble kanalisert via Samfundshjelpen. Disse to organisasjonene inngikk tidlig et økonomisk samarbeid, hvor man ble enige om at Vernet fokuserte på vernearbeidet, mens Samfundshjelpen skulle ta seg av innsamlingen av økonomiske midler. Det første vedtaket om økonomisk samarbeide tok til å gjelde fra 6. mars 1924,⁴²⁰ men spesifiserte ikke hvor mye som skulle tilfalle Samfundsvernet. Det ble senere enighet om at midlene som ble samlet inn skulle fordeles med en tredjedel til Samfundsvernet og to tredjedeler til Samfundshjelpen, ordningen tok til å gjelde fra 9. september 1924.⁴²¹ I løpet av 1926 ga Samfundsvernets ledelse beskjed til Samfundshjelpen om at Vernet var i behov for mer økonomisk støtte, og det ble vedtatt at alle bidrag nå skulle fordeles likt mellom organisasjonene.⁴²² Denne fordelingen holdt seg til kort tid etter at Hvoslef hadde stått frem i Dagbladet med Samfundsvernets økonomiske problemer i februar 1932. Samfundshjelpen hadde fått anmodning fra Samfundsvernet om flere midler⁴²³ og Finansutvalget som var satt ned av begge organisasjoner, og ledet av representanter for næringslivsorganisasjonene, anerkjente nødvendigheten av å ha en slik organisasjon. Norges

⁴¹⁸ Norland 1973:147

⁴¹⁹ Danielsen 1984:179 Vort Land, opprettet i 1923, var navnet på en gruppe næringsdrivende som skulle samle penger til de borgerlige partiene og de syslet også med planer om å opprette et landsomfattende etterretningsapparat. Hovedhensikten med dette var å «skaffe informasjon om statstjenestemenns holdninger til kommunismen». Av de 12 næringsdrivende som utgjorde gruppen, var minst halvparten tilknyttet enten Samfundsvernet, Samfundshjelpen og/eller Fedrelandslaget: Generalkonsul Arthur H. Mathiesen var tilknyttet Samfundsvernet og Samfundshjelpen, konsul Wilh. Willumsen Samfundsvernet, grosserer Hartvig Johansson Fedrelandslaget, direktør Gustav Henriksen Samfundshjelpen, direktør Harald Bjerke Samfundsvernet og direktør Johan Throne Holst Fedrelandslaget og Samfundsvernet.

⁴²⁰ Samfundsvernets styremøte 1. mars 1924 (Kilde)

⁴²¹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-1932» PM Sammenslutning mellom N.S. og S.V. 19. april 1929

⁴²² RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-1932» P.M. Ordningen av N.S.'s økonomi, 21. juni 1932, signerT Fougner

⁴²³ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-1932» Referat fra Samfundshjelpens Landsstyremøte 2. mars 1932.

Industriforbund, Bankforeningen og Norges Handelsstands Forbund var enstemmige i sin støtte til Samfundsvernet og mente det «vilde være en ulykke om S.V. skulde slutte.»⁴²⁴ Resultatet ble en ny fordelingsnøkkel, 2/3 til Samfundsvernet og 1/3 til Samfundshjelpen.⁴²⁵

Samarbeid

I mellomkrigsårene dukket det opp mange ulike borgerlige reaksjoner på det man oppfattet som en kommunisttrussel og en stor og truende arbeiderbevegelse. Felles for dem var nettopp frykten for samfunnsstormerne. Samfundsvernet var et resultat av en sammenslutning av mindre grupper og organisasjoner. Den drømmen mange hadde om en borgerlig samling gjaldt ikke kun for partipolitikken, det gjaldt i like stor grad organisasjonslivet. Av de mange ulike grupper og organisasjoner som befant seg ute på høyresiden, var det mange som samarbeidet eller søkte å samarbeide. Samfundsvernet var en av disse.

Vi vil ikke bruke mye plass på de ulike samarbeidsforsøk Samfundsvernet var involvert i da vi for det første sannsynligvis ikke vet om alle, og for det andre var de vi vet om, alle mislykkede. Det eneste vi kommer til å gå litt nærmere inn på er sammenslutningsforsøket med Samfundshjelpen.

Unge Høyre i Stavanger ble rundt tidlig mars 1924 kontaktet av en representant fra Samfundsvernet med ønske om å innlede et samarbeid. Styret i Stavanger Unge Høyre avviste forslaget med begrunnelsen at «Unge Høire ikke finder at kunne interessere sig foreningsmæssigt for det arbeidet 'Samfundsvernet' agter at opta.»⁴²⁶ På høstparten i 1928 tok Samfundsvernet, Samfundshjelpen og fem andre organisasjoner kontakt med Kommanderende general for å foreslå opprettelsen av et «Forsvarssakens fellestråd». Rådets hensikt skulle være å «styrke landets forsvar indad og udad». Rådet ble opprettet, men uten Samfundsvernet og Samfundshjelpens deltakelse, da «de ideelt arbeidende forsvarsorganisationer» var redde for at et samarbeid med disse organisasjonene «vilde skade deres ideelt rettede arbeide og derigjennem forsvarssaken.»⁴²⁷

⁴²⁴ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-1932» Referat fra Samfundshjelpens Landsstyremøte 2. mars 1932.

⁴²⁵ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: «Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32». Referat fra møte i Samfundshjelpens og Samfundsvernets finansutvalg, 25. mai 1932

⁴²⁶ SAST/A-100618 Pa 0423. Unge Høyre møteprotokoll 1892-1933, 6. mars 1924

⁴²⁷ Johansen 1967:107

Senere samme år ble det, i regi av Fedrelandslaget,⁴²⁸ lagt planer for et samarbeid mellom laget, Samfundsvernet, Samfundshjelpen, Norges Forsvarsforening, Skattebetalernes Forening og Foreningen til gjenreisning av Norges forsvar (FNF)⁴²⁹ samt Norges Ungdomslag og skytterlagene. Med tiden var det også meningen at et lignende samarbeid skulle inngås med Norges Ungdomslag og skytterlagene.⁴³⁰ Det ble ikke noe av samarbeidsplanene og det var kun Skattebetalernes Forening som en periode gikk inn i Fedrelandslaget.⁴³¹ Historikeren Hans Fredrik Dahl hevder forfatteren av Januar-PM-et, kaptein Munthe, og Quislings nære medarbeider, Prytz, i 1932 innkalte Samfundsvernet, Samfundshjelpen, Arbeidets frihet og Bygdefolkets Krisehjelp til et møte for å danne «en midlertidig felles komité til gjensidig orientering.»⁴³² Borgersrud hevder Dahl tar feil og at hensikten med møtet var kupplanene Quisling og kretsen han var i ferd med å utarbeide.⁴³³

Samfundshjelpen

Selv om Samfundsvernet og Samfundshjelpen hadde et økonomisk samarbeid og organisasjonene utenfor Oslo i praksis var en og samme,⁴³⁴ ble det gjentatte ganger diskutert en full (og formell) sammenslutning av organisasjonene. De gangene dette ble diskutert var det i hovedsak de respektive organisasjonenes Oslo-avdelinger det ble siktet til. Første gangen det ble foreslått og diskutert var på vårparten i 1929, da det var blitt klart at reservepolitioordningen med JD ikke så ut til å bli gjennomført. Forslaget gikk ut på at Samfundsvernet skulle opptas i Samfundshjelpen og at Samfundshjelpen utvidet sine retninglinjer til også å omfatte «nødverge». Dette ble sendt JD da man innad i Samfundshjelpen og Samfundsvernet ville «være takknemlig for å erfare Departementets standpunkt» til forslaget.⁴³⁵ Svaret fra departementet kom den 4. mai: «Deptet

⁴²⁸ NB ms fol 1924:10b7. Fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen, 16. april 1928

⁴²⁹ Fedrelandslagets ungdomsfylking og forretningsføreren for lagets avis sto som initiativtakere til FNF, som organiserte frivillig militær opplæring. FNF ble fort stemplet som en hvit garde av arbeiderpressen, en avis mente endog at opprettelsen av FNF indikerte at Fedrelandslaget forberedte statskupp. Norland:94

⁴³⁰ Norland 1973:116 el 117

⁴³¹ Samarbeidet med Skattebetalernes Forening varte i omtrent 1 år. Norland 1973:117

⁴³² Dahl 1991:235

⁴³³ Borgersrud 2012:152-153 «Men hvis det var saken, virker det litt søkt også å ha invitert personer som ikke hadde noe med disse fire organisasjonene å gjøre,» skriver Borgersrud. Til dette kan innvendes at de andre personene ikke var hvem som helst, de var alle folk som hadde en eller annen tilknytning til de fire organisasjonene, om ikke formelt, så uformelt. At for eksempel Lehmkuhl var til stede betyr ikke at ikke et samarbeid var temaet, Lehmkuhl jobbet iherdig for nettopp slike samarbeid og samling av høyresiden, så han ville vært en selvskreven gjest om et samarbeid som skissert av Dahl skulle diskuteres.

⁴³⁴ Johansen 1967:49

⁴³⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe «'Samfundsvernet' Politiloven §21». Fra John N. L. Blytt til JD. Datert 12. april

finner [...] å burde uttale at man ikke vil anse en sådan sammenslutning ønskelig.»⁴³⁶ Dagen etter hadde Samfundshjelpen rådsmøte hvor nettopp sammenslutningsplanene sto på dagsorden. Her kom det frem at lederne i begge organisasjoner var enige om en sammenslutning, men ikke om hvordan sammenslutningen skulle se ut. Næringslivsorganisasjonene og Samfundshjelpens øvrige ledelse ønsket at Samfundsvernet skulle gå inn i Samfundshjelpen som en væpnet gren av organisasjonen. Vernets ledere ønsket på sin side at navnet ble beholdt da det sto «en viss blæst om Samfundsvernet» og gjorde det samtidig klart at de «i tilfelle av en sammenslutning gjør krav på å få lederen, m.a.o. at Samfundsvernets leder blir den kommende forenings leder.» Vernets krav gjorde stillingen vanskelig for næringslivsrepresentantene. Deres støtte til Samfundsvernet hadde vært relativt uproblematisk så lenge det kunne kamufleres som et bidrag til det mindre kontroversielle Samfundshjelpen. Dette ville bli desto vanskeligere om det kom åpent frem at man også støttet Samfundsvernet. Uenighetene samt det negative svaret man dagen før hadde fått fra JD,⁴³⁷ gjorde at det ikke ble vedtatt noen sammenslutning. Samfundshjelpen vedtok nye vedtekter som inkluderte vergeavdelinger under forutsetning av at Samfundsvernet ble tvunget til å nedlegge sin organisasjon som en følge av politilovens paragraf om private ordensvern.⁴³⁸ Saken stoppet der og «[v]idere forhandlinger ble ikke ført».⁴³⁹

Kontakter i utlandet

Samfundsvernet hadde et visst samarbeid og kontakt med utenlandske organisasjoner og privatpersoner. Gjennom sine tjenesteforhold hadde både major Sverre og major Hvoslef et stort kontaktnett innenfor våre nabolands militærvesen. Begge hadde også kontakt med åpenlyse fascistiske grupperinger, for eksempel var det Sverre og Hvoslef som fungerte som velkomstkomite da en fascistdelegasjon fra Italia kom på besøk til Norge i juli 1926.⁴⁴⁰ Samfundsvernet var, sammen med Samfundshjelpen, medlem av en internasjonal antikommunistisk organisasjon, Entente internationale contre le IIIe Internationale. Hensikten

1929, signert J. N. L. Blytt

⁴³⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0123. «Samfundsvernet, uttalelser fra politimestrene. Div. Avisutklipp m.v.» Fra JD til Komiteen for sammenslutning av Norges Samfundshjelp og Samfundsvernet, ved J. N. L. Blytt. Datert 4. mai 1929, sign ?

⁴³⁷ RA/S-2220/O/Ob/L0123. «Samfundsvernet, uttalelser fra politimestrene. Div. Avisutklipp m.v.» Fra JD til Komiteen for sammenslutning av Norges Samfundshjelp og Samfundsvernet, ved J. N. L. Blytt. Datert 4. mai 1929, sign ?

⁴³⁸ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Referat fra møte 5 juni 1929»

⁴³⁹ Sitat Blytt, Bergens-representanten og en av initiativtakerne til sammenslutningen. Johansen 1967:94

⁴⁴⁰ Tidens Tegn 1. juli 1926

med organisasjonen var å samle alle «patriotiske» organisasjoner spredt verden over for slik å kunne avsløre revolusjonære aktiviteter innenfor alle samfunnsområder.⁴⁴¹ Organisasjonen ble opprettet i 1925 og både Samfundsvernet og Samfundshjelpen sto som medstifere.⁴⁴²

⁴⁴¹ Johansen 1967: 121

⁴⁴² Johansen 1967: 123

7 LEDERE OG VERNERE

Vi vet at Samfundsvernet var en borgerlig basert privat paramilitær organisasjon med brodd mot arbeiderbevegelsen. Vi vet også at den ble finansiert av deler av næringslivet, men hvem var det som sto for den daglige ledelsen og treningen og, ikke minst, hvem var det som utgjorde Verneerne, fotsoldatene i organisasjonen? Vi vil i det følgende forsøke å svare på disse spørsmålene, dog med de forbehold som er nødvendige.

Den øverste ledelsen

Den øverste sjefen for Vernets avdelinger var landsvernesjefen. Han⁴⁴³ hadde ansvaret for den daglige ledelse av organisasjonen. Over landsvernesjefen igjen var Samfundsvernets Råd, som besto av fire faste medlemmer og to vara. Rådets oppgave var å fungere som en rådgivningsinstitusjon innad og utad samt ha ansvar for kontakt med myndigheter og andre organisasjoner. Rådets medlemmer ble valgt av Landsstyret som besto av en representant for hvert fylke, landsvernesjefen og Rådets medlemmer.⁴⁴⁴

Samfundsvernets første styre⁴⁴⁵ besto av doktor Harald Natvig, en mann med erfaring fra den første Balkankrigen og som var sjef for Norges Røde Kors' ambulanselag under den finske borgerkrigen. Han satt i Samfundsvernets styre fra Vernets opprettelse til dets oppløsning. Natvig representerte Norge i to OL hvor han innen jaktskyting vant til sammen 3 gullmedaljer, 1 sølv og 1 bronse.⁴⁴⁶ Han var også aktiv skytter i Oslo Sportsskyttere – en klubb vi kommer tilbake til lenger ned. Et annet medlem av styret var arkitekten Bredo Berntsen,⁴⁴⁷ som hadde vært med i Samfundsvernet fra begynnelsen av, og før det var tilknyttet Borgernes Samfund.⁴⁴⁸ Andre

⁴⁴³ For det var bare menn i denne organisasjonen.

⁴⁴⁴ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Presentasjon av Samfundsvernet» «Samfundsvernet. Statutter vedtatt på Landsmøte 27. mai 1927».

⁴⁴⁵ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

⁴⁴⁶ Kobro 1944: 423

⁴⁴⁷ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». Opprop for Samfundsværnet, mai 1923

⁴⁴⁸ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». Opprop for Samfundsværnet, mai 1923 Berntsen var en av de som signerte oppropet om opprettelsen av «Samfundsværnet» som ble sendt ut fra Borgernes Samfunds kontor i mai 1923.

medlemmer av styret var skolebestyrer Julius Schie og gårdbruker og tidligere stortingsmann Finn Blakstad.⁴⁴⁹

I 1927 ble styret erstattet av et råd og et landsstyre. Rådet hadde ansvaret for kontakten med myndigheter og andre organisasjoner, samt fungere som en rådgivende institusjon. Rådets formann var fra 1927 major Hjalmar Riiser-Larsen.⁴⁵⁰ Riiser-Larsen var flittig brukt av Fedrelandslaget som foredragsholder, og han var blant dem som ved valgkamptider i 1930 fortalte dramatiske historier om organiseringen til de angivelige røde garder.⁴⁵¹ Andre medlemmer av rådet var Bredo Berntsen, Harald Natvig, Julius Schie, Trygve Young og O. Wesmann Kjær.⁴⁵² Grosserer Trygve Young var et viktig medlem av Rådet. Han deltok også i den felles budsjettkomiteen til Samfundsvernet og Samfundshjelpen på 30-tallet.⁴⁵³ Young ble senere president i Norges Sportsskytterforbund,⁴⁵⁴ en stilling han tok over etter et annet medlem av rådet, tannlegen O. Wesmann Kjær. Han hadde på 1920-tallet vært formann for Sportsskytternes Landsforbund og Norges Sportsskytterforbund⁴⁵⁵. Kjær og Youngs rolle i Norges Sportsskytterforbund, som ble stiftet i 1925, er interessant i denne anledning. Forbundet hadde, samme året som opprettelsen, totalt tre avdelinger: i Oslo, Trondheim og Drammen. Vi vet at Oslo Sportsskyttere hadde Vernere som medlemmer. Når det gjelder sportsskytteravdelingene i Drammen og Trondheim, ble begge disse av arbeiderpressen identifisert som skalkeskjul-klubber for Samfundsvernsaktivitet.⁴⁵⁶ Et annet medlem av rådet skal ha vært direktør Ole Jacob Smith Housken.⁴⁵⁷ Han ble medlem av Samfundsvernet i 1923⁴⁵⁸ og var i perioden 1931-42 Handelsforeningens representant i Samfundshjelpens råd.⁴⁵⁹ Ifølge A. D. Dahl⁴⁶⁰ skal andre

⁴⁴⁹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». Opprop for Samfundsværet, mai 1923

⁴⁵⁰ I samtiden mest kjent som polarflyver. Etter annen verdenskrig ble han Luftforsvarets første sjef. Store Norske Leksikon

⁴⁵¹ Samfundet 21. august 1930

⁴⁵² NB ms fol 4096 VI 2: Telegram fra Samfundsvernets råd til Vidkun Quisling. Datert 5.7.32 og signert «Samfundsvernets raad» ved Hj. Riiser-Larsen, Bredo Berntsen, Harald Natvig, Julius Schie, Trygve Young og O. Wesmann Kjær.

⁴⁵³ RA/PA-0636/D/Db/Dbb/Dbbd/L0757/002. PM Norges Samfundshjelp, Samfundsvernet. 22. mai 1934

⁴⁵⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0007. Fra Trygve Young til justisminister Asbjørn Lindboe, 29. august 1932

⁴⁵⁵ Arbeiderbladet 21. august 1925

⁴⁵⁶ For Trondheimsavdelingens vedkommende se blant annet Arbeider-avisen fra 23. oktober 1929. For Drammensavdelingens vedkommende se blant annet Arbeiderbladet fra 21. august 1925.

⁴⁵⁷ Informasjonen om Smith Houskens verv i Samfundsvernet er omtalt, men ikke datert, i: Næringslivets menn i Norden : biografisk håndbok over ledere av skandinaviske firmaer = The Commercial who is who in Scandinavia biographical manual of leaders of Scandinavian firms, Norway : Norge:661

⁴⁵⁸ I henhold til Generalfelttøymesterens våpenprotokoll RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922»

⁴⁵⁹ Johansen 1967:156

⁴⁶⁰ Referert til hos Borgersrud 2010:195

medlemmer av rådet ha vært major Rieck, professor Johan Holst⁴⁶¹, generaldirektør i Hydro Axel Aubert, skipsreder Thomas Olsen⁴⁶² (Samfundsvernets «grå eminense»⁴⁶³) og ingeniør Joakim Lehmkuhl⁴⁶⁴.

Den daglige ledelse

Samfundsvernets første sjef var major Johan Tidemann Sverre, en offiser som på det tidspunktet hadde hatt en over 30 år lang karriere i militæret og like lenge hadde innehatt sentrale verv i idrettslivet.⁴⁶⁵ Hans stabssjef var daværende premierløytnant Arne D. Dahl, en offiser som ble regnet som en spesialist i gatekamper, og derfor ideell for Samfundsvernets formål.⁴⁶⁶

Organisasjonens første sekretær var kaptein Jan Kielland, en offiser med lang militær erfaring, blant annet 6 år i Kongo.⁴⁶⁷ I 1925 tok major Ragnvald Hvoslef, tidligere sjef for Garden i Oslo og militærattache i USA, over ledelsen av Samfundsvernet og ble landsvernesjef. Hvoslef hadde ved siden av sin militære karriere også økonomiske interesser i trelastbransjen og eide Tanberg gård i Norderhov.⁴⁶⁸ Han var del av kretsen rundt Quisling og var med i oppstarten av Nordiske Folkereising og Nasjonal Samling.⁴⁶⁹

⁴⁶¹ Johan Holst var nevø av Freia-direktør og Samfundsvernsmedlem Johan Throne Holst. Holst satt i 1931 i styret til Oslo Fedrelandslag og var fra 1927 medlem av Fedrelandslagets råd. Dahl 1991:159 Opplysningen om Throne Holsts Samfundsvernsmedlemskap stammer fra Generalfelttøyimesterens våpenprotokoll RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922» Opplysningen om Throne Holsts verv i Fedrelandslagets råd stammer fra ABC nr 2, 1964.

⁴⁶² Skipsreder Thomas Olsen var angivelig den som i sin tid rekrutterte A. D. Dahl til hans virke i Samfundsvernet. Borgersrud 2010:195 Han var også tilknyttet Fedrelandslaget og satt fra 1927 i dets råd. ABC nr 2 1964

⁴⁶³ Borgersrud 2010:64

⁴⁶⁴ Joakim Lehmkuhl var sønn av statsråd Kristofer Lehmkuhl og sønnesønn av statsminister Christian Michelsen. Han var initiativtager til og leder av Fedrelandslaget, og selverklært Samfundsvernsmedlem. Det er mulig han også var involvert i opprettelsen av væpnede verneavdelinger i Bergen i 1920. Generalfelttøyimesterens våpenprotokoll viser at han fikk bestilt og kjøpt 24 revolvere i desember 1920. Generalfelttøyimesterens våpenprotokoll RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922». Opplysningen om Lehmkuhls Samfundsvernstillknytning stammer fra Norland 1973:117

⁴⁶⁵ Johan Tidemann Sverre ble født inn i en bondeslekt. Uteksaminert fra krigsskolen i 1891. Mangeårig medlem av den Internasjonale Olympiske Komite og andre verv innen idrettslivet. Død 1934. Studentene fra 1888 (1913):179.

⁴⁶⁶ Arne Dagfinn Dahl ble født i Oslo, inn i en presteslekt (faren var sogneprest). Hadde en mangslungen militær karriere. Var i 1924-1931 adm.dir i Norges Automobilforbund (NAF). Hadde en rekke verv, blant annet i Oslo Militære Samfund, Norsk Aeroklub, Gardeoffiserenes Forening og Oslo Forsvarsforening. Besøkte fronten i Italia og Belgia flere ganger under første verdenskrig. Var sjef for Krigsskolen i 1935-1938. Ledet Altabataljonen under kampene i og rundt Narvik i 1940 og hadde siden en rekke militære kommandoer under og etter krigen. Studentene fra 1912 (1937):58 og Studentene fra 1912 (1962):31

⁴⁶⁷ Jan Theodor Kielland var sønn av sogneprest Paul Gabriel Theodor Kielland. Han gikk ut av krigsskolen i 1897. Hadde mange militære, sivile og politiske verv. Innen det sivile liv arbeidet han blant annet med forsikring og aksjemegling. Aktivt medlem av Høyre. Studentene fra 1894 (1919): 147 og Studentene fra 1894 (1934):97

⁴⁶⁸ Borgersrud 2010:58

⁴⁶⁹ Borgersrud 2012

Kaptein – senere oberstløytnant – Jacob Rieck⁴⁷⁰ var en av de mest sentrale personene i Samfundsvernet. Allerede kort tid etter Samfundsvernets opprettelse, høsten 1923, ble Rieck engasjert som midlertidig fungerende sjef mens major Tidemann Sverre var på utenlandstur. Rieck var på den tiden også ansatt i Samfundshjelpen. Året etter ble han fast ansatt som Samfundsvernets generalsekretær.⁴⁷¹ Senere fikk han også en sentral rolle i den gule fagforeningen «Arbeidets Frihet» som ble opprettet av Samfundshjelpen i 1931.⁴⁷² Rieck kan sies å ha vært bindeleddet mellom Samfundsvernet og Samfundshjelpen. Gjennom hele 20-tallet og deler av 30-tallet var Rieck involvert i begge organisasjonenes virke, og han var blant annet ansvarlig for innsamling av økonomiske midler og hadde en naturlig sentral rolle når formell sammenslutning mellom organisasjonene ble diskutert. Rieck var sentral i utbygningen av Samfundshjelpen og besøkte i den anledning samtlige byer i landet i perioden 1924-25. Han fungerte også som Samfundshjelpens leder på 30-tallet i de periodene Christopher Fougner var bortreist på grunn av sitt engasjement som regimentssjef på Hamar.⁴⁷³ Rieck skal også ha sittet i Samfundsvernets råd.⁴⁷⁴

Samfundshjelpens leder, Christopher Fougner⁴⁷⁵ var ikke formelt i Samfundsvernets ledelse, men som vi så i kapittel 3 hadde han sannsynligvis en finger eller mer med i opprettelsen av Vernet og i den videre finansieringen og driften av dette. Historikeren Lars Borgersrud identifiserer ham som både Samfundsvernet og Samfundshjelpens første operative sjef,⁴⁷⁶ og omtaler ham som Samfundsvernets sjef på 30-tallet.⁴⁷⁷ Fougner var, i likhet med major Hvoslef, del av kretsen

⁴⁷⁰ Oskar Jacob Nikolai Rieck ble født i Oslo inn i en militærfamilie, faren var kommandør og innrulleringssjef i Bergen. Rieck gikk ut av krigsskolen i 1898. Hadde etter dette mange militære stillinger. Jobbet også som avdelingssjef i Industriforsyningsdepartementet og Handelsdepartementet, og som ekspedisjonssjef i Provisianeringsdepartementets avdeling for import- og eksportregulering. Han deltok i felttoget i Østfold i 1940 og ble senere internert i Filipstad i Sverige. Gikk av med pensjon i 1941. Studentene fra 1891 (1916):148 og Studentene fra 1891 (1941):105

⁴⁷¹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

⁴⁷² RA/RAFA-3258/Y51/L0333/0001. Referat av møte i Landsbrukssalen, 20. april 1931

⁴⁷³ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfunshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». «P.M. Ordningen av N:S.'s økonomi». Datert 21. juni 1932, signert C. Fougner.

⁴⁷⁴ Borgersrud 2010:195

⁴⁷⁵ Fougner ble født på Ringerike og kom fra en bondeslekt. Han tok krigsskoleeksamen i 1895 og bekledte en rekke militære verv frem til annen verdenskrig. Han hadde også mange sivile verv, i blant annet Norges Skøiteforbund, Norges Cykleforbund, Norges Riksforbund for Idræt, Akershus Skyttersamlag og Norsk Kennelklubb. Studentene fra 1892 (1917): 52 og Studentene fra 1892 (1942):23

⁴⁷⁶ Borgersrud 2010:194-195

⁴⁷⁷ Borgersrud 2010:214 Det er mulig dette er en skrivefeil fra Borgersruds side og at han egentlig mener

rundt Quisling og deltaker på de herremiddager hvor Norges fremtid ble forsøkt utpenslet.⁴⁷⁸

Fougner ble også involvert i Leidangen når det ble opprettet i 1932⁴⁷⁹. Rittmesteren var utenom sine hel- og halvmilitære engasjementer, bonde og medlem av arbeidsutvalget til Bondelaget.⁴⁸⁰

Vi ser altså at det i Samfundsvernets daglige ledelse var engasjert utelukkende krigsskoleutdannede offiserer. Utdannelsesmessig og yrkesmessig kan den daglige ledelsen omtales som en homogen gruppe. Vi ser også at en stor andel av vernets daglige ledelse senere havnet i NS eller i kretsen rundt Quisling, dette gjaldt blant annet Hvoslef, Fougner og Kielland.

481

Kompani-, tropps- og lagledelsen

På troppsnivå var det ikke nødvendigvis karriereoffiserer som var ledere, dog hadde de fleste enten militær verneplikt bak seg eller offisersutdanning. Det samme gjaldt på kompani- eller avdelingsnivå. Av 24 identifiserte lokallagsledere i 1929, var minst halvparten offiserer. Tallet er muligens høyere, da enkelte personer med offisersutdanning ikke ble omtalt som dette, men etter deres sivile virke. Ser vi på de sivile yrkene til denne gruppen, kan alle sies å tilhøre den øvre middelklasse: der er jurister, kjøpmenn, ingeniører og tannleger.

Når det gjelder ledelsen av større avdelinger, slik som Osloavdelingen og de i Trondheim og Bergen, var det alltid offiserer som ledet disse. I Oslo var det kaptein David Thue⁴⁸² som var avdelingens leder, deretter oberstløytnant og våpenekspert Lars Dannevig,⁴⁸³ i Trondheim ble den

Samfundshjelpen. Ut fra det innsamlede materialet, så er det ingen dokumenter som tilkjenner at Fougner noen sinne hadde noen formelle lederstillinger i Samfundsvernet, om vi ser bort fra hans deltakelse i Samfundsvernets næringsutvalg på 30-tallet. RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfunnhjelpen, Samfundsvernet 1923-32» PM. Ordningen av N.S.'s økonomi. 21. juni 1932

⁴⁷⁸ Borgersrud 2010:152

⁴⁷⁹ Borgersrud 2010:193

⁴⁸⁰ Borgersrud 2010:214

⁴⁸¹ Borgersrud 2012

⁴⁸² Ernst David Thue ble født i Tromsø, sønn av redaktør Oskar Thue. Uteksaminert fra krigsskolen i 1903, utdannet gymmlærer i 1911. Ved siden av sine militære plikter, var Thue engasjert i hovedstadens idrettsliv og var i flere år gymnastikklærer for sivile og militære skoler. Døde i 1943 etter å ha blitt løslatt fra Falstad hvor han siden september 1942 hadde sittet fengslet av den tyske sikkerhetstjenesten. Studentene fra 1900 (1925):329 og Studentene fra 1900 (1950):157

⁴⁸³ Lars Dannevig fra Tønsberg, kom fra en familie med bønder og skipsredere på farsiden og embetsmenn på morsiden. Dannevig var hyppig brukt som instruktør i forsvaret, med engasjementer ved blant annet Krigsskolen og Infanteriets skyteskole. Under annen verdenskrig fikk han under felttoget ansvar for en krigsfangeleir med tyskere. Etter kapitulasjonen var han involvert i motstandsarbeid på østlandet. Han ble arrestert av tyskerne i

lokale avdelingen ledet av kaptein (senere major) Nils Bøckman⁴⁸⁴ og major Hans Hjort⁴⁸⁵.

Bergen hadde også Samfundsvernsavdelinger, men disse var tilknyttet, og opprettet av, Bergens Samfundshjelp. Også i Bergen var det offiserer som ledet verneavdelingene, verneavdelingens leder var infanterikaptein og direktør Dermot Mack.⁴⁸⁶

Vernerne

Hvem var det som meldte seg inn i Samfundsvernet, hva slags personer besto det meste av Samfundsvernets tropper og lag av? Vi har sett på hvem som satt i ledelsen, hvordan så bildet ut lenger ned i organisasjonen, blant de det var forventet ville rykke ut med våpen om det kommunistiske kuppforsøket kom? Samfundsvernet skal på det meste ha hatt opptil 15.000 medlemmer. Det sier seg selv at det ville ha vært lite forskningsøkonomisk gunstig i dette tilfellet å søke å undersøke alle disse. Noen medlemmer har dog blitt identifisert via våpenprotokoller, interne dokumenter, avisoppslag og biografiske oppslagsverk m.m. Til sammen har i overkant av 2.500 medlemmer blitt identifisert med navn (endel av disse også med bosted, alder og yrke). Av de nevnte forskningsøkonomiske grunner vil jeg i det følgende avgrense meg til å se nærmere på Osloavdelingens medlemmer.

Yrke

Tar vi utgangspunkt i Generalfelttøymesterens våpenprotokoll for årene 1923 til 1925,⁴⁸⁷ finner vi totalt 935 personer som blir oppgitt å tilhøre Oslo-avdelingen av Samfundsvernet. Av disse er i overkant av halvparten identifisert med yrke (totalt 506 personer). Årsaken til at ikke alle er oppført med yrke i våpenprotokollen kan ha med at praksisen ikke var lik hos de ulike personene som førte inn opplysningene i protokollen eller det kan være fordi våpensøkerne ikke hadde oppgitt det. Uansett hva årsaken var, gjør mangelen på slik informasjon på halvparten av utvalget,

1942 og drept, sannsynligvis under tysk forhør. Studentene fra 1893 (1918):54 og Treider 1950:180

⁴⁸⁴ Nils Christoffer Bøckmann kom fra en gammel embetssekt på både mors- og farssiden. Faren var lege. Bøckmann fullførte krigsskolen i 1901 og jobbet i militæret frem til annen verdenskrig. Han var involvert i Samfundshjelpen og senere Leidangen (Borgersrud 2010:173). Bøckmann deltok også på konstitueringsmøtet til Nordiske Folkereising (Borgersrud 2010:82). Han deltok som oberstløytnant under kampene om Narvik i 1940 og ble senere leder for Milorg i Trøndelag frem til hans arrestasjon i mars 1943. Studentene fra 1898 (1948):37

⁴⁸⁵ Borgersrud 2010:173

⁴⁸⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0007. I mappe: «Angående Samfundsvernet». Fra Bergens Samfundshjelp til politimesteren i Bergen, 16. juni 1928. Dermot Mack var født i Kristiania, sønn av byretsassessor Henrik M. F. Mack. (Folketelling 1900, Kristiania)

⁴⁸⁷ RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922»

at man ikke uten videre kan generalisere funnene. En undersøkelse av de som hadde oppgitt yrke er likevel interessant da det kan gi oss en viss pekepinn på avdelingens sosiale sammensetning.

Tab.1: Yrkesgrupper Oslo 1923-1925	Antall
Student	85
Grosserer	51
Agent/forretningsmann	42
Ingeniør	40
Kontor-/avdelingssjef	36
Disponent	34
Direktør	28
Kjøpmann	22
Kontoransatt	18
Jurist	16
Total i % av utvalg (506)	73,50%

Vi ser av tabell 1 at de 10 mest representerte yrkesgruppene i utvalget, står for nærmere $\frac{3}{4}$ av det totale utvalget. De resterende yrkesgruppene i utvalget består også for en stor del av det vi kan kalle middelklasseyrker, disse er blant annet arkitekt, bankansatt, lege, korrespondent, offiser og lektor.

Av det vi kan definere som arbeiderklasseyrker er det få i utvalget, vi har blant annet en murer, en mekaniker, en slakter og to elektrikere. De tradisjonelle arbeiderklasseyrkene er i et klart mindretall i utvalget.

Vi har noe data på 5. kompani i Oslo fra 1934⁴⁸⁸. Totalt er det 109 navn på listen. Av disse er 54 identifisert med yrke. Tabell 2 viser en oversikt over de hyppigst forekommende yrkene i utvalget.

⁴⁸⁸ FMU 116. Dankert Krohn Holm.

Tab.2: Yrkesgrupper Oslo 1934	Antall
Ingeniør	12
Grosserer	8
Agent	4
Student	4
Disponent	2
Amanuensis	2
Skipsmegler	2

Bildet ser tilnærmet likt ut fra 1923-25 til 1934. Funnene i tabellene over er ikke generaliserbare på grunn av det begrensede utvalget de er basert på, men bekrefter vårt inntrykk av Samfundsvernet som en borgerlig organisasjon som hovedsakelig rekrutterte fra middelklassen og oppover.

Av tabell 1 kom det frem at en stor andel var studenter. I tabell 3 under har vi ført opp hva slags studenter disse var. Som det kommer frem av tabellen er nesten halvparten av utvalget ikke-spesifiserte studenter, hvilket svekker generaliserbarheten av materialet.

Tabell 3: Studenter	Antall
Ikke-spesifiserte studenter	40
Stud.jur	22
Stud.art	11
Stud.med	7
Handelsgymnasiast	3
Stud.odont	2
Sum	85

Den overveiende største studentgruppen, om vi ser bort fra ikke-spesifiserte studenter, er jusstudentene. Disse utgjør halvparten av de spesifiserte studentene. Vi ser at hoveddelen av de spesifiserte studentene er akademikere, noe som på den tiden plasserte dem i middelklassen og oppover.

Alder

Tabell 4: Fødselsår (1923-1925)	Antall
1870-1874	1
1875-1879	2
1880-1884	3
1885-1889	3
1890-1894	4
1895-1899	8
1900-1904	9
1905-1909	5
Sum	35

Tabell 4 viser aldersfordelingen på det utvalget vi har denne informasjonen på, totalt 35 av et totalutvalg på 935. Mulighetene for generalisering er heller ikke mulig her, men tabellen kan gi oss en viss indikasjon på hvilke aldersgrupper som var med i Samfundsvernets Oslo-avdeling i perioden 1923 til 1925. Vi ser at 65% av utvalget var 35 år eller yngre i årene 1923 til 1925. Medianen i utvalget (den enheten som ligger midt i fordelingen) finner vi i aldersgruppen 30-35 år.

Formannen i Samfundsvernets råd overleverte Justisdepartementet i desember 1928, en aldersoversikt over medlemmene i to Oslo-kompanier, et på vestkanten og et på østkanten.⁴⁸⁹ Vi har slått sammen tallene for begge kompaniene og presentert dem i tabell 5 under.

⁴⁸⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: «Samfundsvernet og politilovens §21». Fra Samfundsvernet til JD, 22. november 1928. Vedlegg.

Tabell 5: Alder (1928)	Antall
19-24	18
25-29	61
30-34	42
35-39	42
40-44	25
45-49	24
50-54	16
55-60	11
Totalt	239

Tabell 5 viser at 50% av utvalget var under 35 år i 1928. Medianen finner vi i aldersgruppen 30-34 år.

Tabell 6: Fødselsår (1934)	Antall
1870-1874	2
1875-1879	3
1880-1884	7
1885-1889	7
1890-1894	7
1895-1899	11
1900-1904	9
1905-1909	19
Sum	65

Av tabell 6 ser vi at 43% av utvalget var 35 år eller yngre. Medianen i tabell 6 finner vi i aldersgruppen 35 – 40 år.

Vi har gjort oppmerksom på at tallene i tabellen over ikke er generaliserbare, likevel ser vi at de kan tyde på en forgubbing av avdelingene. Vi kan ikke komme med noen bastante konklusjoner, men vi anser det ikke urimelig at vi ville ha sett en lignende utvikling i tallene om vi hadde hatt et

representativt utvalg, nettopp på grunn av den utviklingen Samfundsvernet gjennomgikk, hvor det startet med relativt stor pågang og endte med færre og mindre motiverte medlemmer. Vi skulle i et slikt tilfelle forventet å se det vi ser over, nemlig at gjennomsnittalderen øker etter som årene går og nyrekruttering blir vanskeligere.

Rekruttering

Rekrutteringen foregikk, som vi har sett, via bekjentskapsmetoden. Et hvert nytt medlem måtte gås god for av to andre medlemmer. Vi har sett at en del av Vernets ledere også var sterkt involvert i hovedstadens og landets idrettsliv. Det er ikke usannsynlig å tenke seg at noe av rekrutteringen kan ha foregått nettopp i idrettsforeninger. Oslo Fekteklub var en forening hvor rekruttering kan ha foregått, vi har ihvertfall funnet at flere av dets medlemmer også var medlemmer av Samfundsvernet.⁴⁹⁰ Bergens Gymnastik og Fegteforening ble av Bergens Samfundshjelp oppgitt til å bestå av kun «vernets medlemmer.»⁴⁹¹ Styret i Ski- og fotballklubben Lyn ble av arbeiderpressen i 1920 beskyldt for å ha «henstillet sine medlemmer at melde sig ind i streikebrytergarden,»⁴⁹² og det kan godt tenkes at Lyn og lignende borgerlige idrettsklubber var med på å forsyne også Samfundsvernet med nye medlemmer. Arbeiderbladet hevdet i 1924 at Garden var et viktig rekrutteringssted for Samfundsvernet. Ifølge avisen gikk Gardens offiserer «rundt til mannskapene umiddelbart før de [skulle] reise hjem» for å søke «å hverve proselyter til 'Samfundsvernet'.» Dette ville de aldri ha gjort på eksersisplassene, skrev avisen, for der fantes det «klassebevisste arbeidere,» men «i det 'sikre' kompani garden kan offiserene uten risiko drive propaganda for sin private klassehær. Og de kan uten risiko ta gardistene med i pistolklubbene, fordi gardistenes stilling til arbeiderbevegelsen allerede på forhånd er bragt på det rene.»⁴⁹³

⁴⁹⁰ Se blant annet Aftenposten 30. november 1927 opp mot bekreftede Samfundsvernsmedlemmer i våpenprotokollen. RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922»

⁴⁹¹ RA/S-2220/O/Ob/L0007. I mappe: «Angående Samfundsvernet». Fra Bergens Samfundshjelp til politimesteren i Bergen, 16. juni 1928.

⁴⁹² Social-Demokraten 12. august 1920

⁴⁹³ Arbeiderbladet 23. juni 1924

8 HVA VAR SAMFUNDSVERNET?

Slagkraftig

Vi har nå sett litt på hvordan og hvorfor Samfundsvernet ble opprettet, dets organisasjon, trening, bevæpning, ledelse og medlemmer. Før vi går over til å se på hvordan justismyndighetene, representert ved Justisdepartementet (JD) og politimestrene, forholdt seg til organisasjonen, må vi først vurdere hva slags organisasjon, eller fenomen, Samfundsvernet egentlig var.

Som vi så i kapittel 3 var opprettelsen og organiseringen av Samfundsvernet preget av en stor grad av målrettethet – fokuset var på å bygge opp en slagkraftig paramilitær organisasjon.⁴⁹⁴ På kort tid ble det opprettet en rekke kompanier i både Oslo og utenfor, våpenanskaffelser ble organisert, det samme ble trening i skyting og andre militære disipliner. Antall medlemmer og kompanier steg raskt, noe som igjen medførte at administrasjonen måtte utvides for å kunne hanskes med den økte arbeidsmengden. Den relativt raske oppbyggingen av Samfundsvernet tropper landet over, viser at det var et visst behov for en slik organisasjon blant deler av befolkningen. Vernets militære ledere sto ikke alene i arbeidet, og vi har sett hvordan støttespillere i det private næringsliv trådte støttende til når det første våpenkjøp sto i fare for å avlyses på grunn av pengemangel. Vi har også sett at Samfundshjelpens avdelinger ute i distriktene skulle legge ut for våpenanskaffelsene til den lokale Samfundsvernsavdelingen. Alt peker mot at målet var oppbyggingen av en umiskjennelig paramilitær kamporganisasjon.⁴⁹⁵ Oppgjøret med den passive delen og utskillelsen av denne, er i tråd med det som ser ut til å ha vært hovedmålet. Fokuset på bykrig viste seg i både Vernets interne dokumenter som hovedsakelig ser for seg Vernet brukt under indre uroligheter,⁴⁹⁶ og i utrustningen til de enkelte

⁴⁹⁴ Fagertun 1983:22

⁴⁹⁵ Paramilitær kan sies å tilsvare halvmilitær, det vil si en gruppe eller organisasjon nogenlunde organisert og opprettet etter militære prinsipper. (The Cassell Concise Dictionary 1997). Lahlum definerer paramilitære grupper som «bevæpnede og militært organiserte grupper som ikke er underlagt statsmakten,» men mener denne definisjonen kan problematiseres da både Samfundsvernet og Leidangen i en periode fikk offentlig støtte og hadde et visst samarbeid med militæret (Lahlum 2007:427-428, note 36). Som vi har sett fikk aldri Samfundsvernet offentlig støtte, verken i form av utstyr eller økonomi, dette er dog ikke det viktige her. Lahlums definisjon utelukker en rekke grupper som omtales som paramilitære, blant annet de finske Skyddskårene, som var delvis underlagt statsmakten. Vi vil forholde oss til ordbokens definisjon, da den fanger det viktigste i denne sammenheng: den halvmilitære struktur og organisering. Det er det som, etter vår mening, er det viktige i definisjonen, hvorvidt gruppen er helt, halvt eller ikke underlagt staten, er ikke relevant i denne sammenheng.

⁴⁹⁶ RA/PA-0750/F/L0001. I mappe: «7 Frivillige verneavdelinger Landsstormen». Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger.» 1931

Vernere. Det var primært nærkampvåpen avdelingene ble utstyrt med. Pistoler, køller, stålhjelmer og minimalt med oppakning minnet mer om stormtropper enn regulære infanterister.

Sannsynligvis var nettopp de tyske stormtropper en viktig inspirasjon for utrustningen og organiseringen av avdelingene. De tyske stormtroppene hadde bevist sin effektivitet under første verdenskrig, noe de tyske frikorpene, som ofte var organisert etter samme prinsipper, også gjorde under de indre stridighetene i etterkant av første verdenskrig.⁴⁹⁷ Samfundsvernets ledere så tidlig for seg at Vernet skulle få en viss tilknytning til og godkjenning fra myndighetene. I første omgang var det politimestrene de henvendte seg til i Vernets første år. Hvor mange politimestre som inngikk noe form for samarbeid de første årene vet vi ikke, men vi vet at Oslos politimester gjorde det og at politimesteren i Halden gjorde det samme.⁴⁹⁸ Ønsket om samarbeid og godkjenning viser at man hadde større ambisjoner for Vernet enn at det kun skulle være en obskur hemmelig beredskapsorganisasjon. Hvoslef la aldri skjul på at de finske Skyddskårene sto som forbilde for ham. Fra Samfundsvernets opprettelse ble det aktivt gjort forsøk på å bli godkjent av lokale politimestere, forsvaret og JD. Det er lite sannsynlig av lederne så for seg Samfundsvernet som et norsk SA (Sturm Abteilung). Samfundsvernet fremsto, på tross av sin politiske slagside, aldri som noe apparat eller støttespiller for et spesifikt politisk parti. På det viset var det upolitisk. En rolle som Quislings garde var om mulig enda mer utelukket. I henhold til Borgersrud hadde Samfundsvernet en rolle i Quislings kupplaner på begynnelsen av 1930-tallet, men det var mulig gjort av den militære kommandostruktur og ikke, kan vi anta, en utbredt støtte for hans politikk blant Vernere generelt.

I litteraturen blir Samfundsvernet blant annet omtalt som borgervern,⁴⁹⁹ paramilitær gruppe,⁵⁰⁰ garde og korps.⁵⁰¹ I sin samtid ble den gjerne betegnet som en fascistisk organisasjon,⁵⁰² et frivillig ordensvern og enda oftere som en hvit garde⁵⁰³. Samfundsvernets ledere omtalte organisasjonen som en «borgernes kamporganisasjon mot revolusjonen».⁵⁰⁴

⁴⁹⁷ Waite 1968: 23

⁴⁹⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe «Angående samfundsvernet». Fra Politimesteren i Halden til JD. Dater 15. februar 1929, signert Irgens

⁴⁹⁹ Agøy 1997:211, Johansen 1989:30

⁵⁰⁰ Borgersrud 2010:194, Lahlum 2007:428, Fagertun 1983:22

⁵⁰¹ Gabrielsen 1967:5

⁵⁰² Se blant annet Klassekampen 1. sept 1923

⁵⁰³ Se blant annet. Norges Kommunistblad 11. juni 1924

⁵⁰⁴ Aftenposten 19. mai 1928

Vi vil i det følgende vurdere Samfundsvernet ut fra de to mest benyttede karakteriseringene av det: «Borgervern» og «hvit garde». At Samfundsvernet var en paramilitær organisasjon, er hevet over tvil, vi vil derfor ha dette som en forutsetning. Som vi vil se av de mest brukte definisjonene på borgervern og hvit garde, åpner begge for at det definerte objekt kan være av paramilitær karakter.

Borgervern

I henhold til Store Norske Leksikon er betegnelsen borgervern «vanligvis brukt om frivillig ordensvern eller lignende privat virksomhet som har som formål å opprettholde ro og orden eller drive andre former for rettshåndhevelse på offentlig sted».⁵⁰⁵ Samfundsvernet kan defineres som et borgervern i henhold til denne definisjonen, men det faktum at definisjonen er såpass vid at den også kan passe på regulær vektervirksomhet, gjør at vi i liten grad kommer nærmere det som var spesielt med organisasjonen.

Kriminologen Les Johnston har forsøkt å utarbeide en grundigere definisjon på borgervern, en definisjon som blant annet sørger for å utelukke privat vektervirksomhet. Det er seks betingelser en gruppe må tilfredsstille, hevder han, for å kunne defineres som et borgervern: For det første må det være en viss grad av planlegging involvert, dette utelukker spontant oppståtte lynsjemobber og lignende.⁵⁰⁶ Vernet drev med omfattende planlegging av militære operasjoner som skulle iverksettes ved visse tilstander. Det organiserte skytetreninger og øvelser i gatekamp og det bedrev overvåking av sentrale personer i arbeiderbevegelsen. Dette drev Vernet med gjennom hele perioden fra 1923 til 1936, om enn i litt forskjellig skala til tider. I Oslo var det utstrakt samarbeid med politimesteren fra begynnelsen av, frem til 1927 da Oslo fikk ny politimester, Kristian Welhaven. Welhaven inntok en helt annen holdning enn sin forgjenger, Grundt, og det kan vel sies at hans motstand mot Vernet var en medvirkende årsak til at Justisdepartementets forsøk på å få kontroll over organisasjonen på nyåret 1929, gikk i vasken.⁵⁰⁷ Vernets publikasjoner fra tiden etter 1929, viser at det med all sannsynlighet fortsatte sin militære treningsaktivitet som før. I 1932 var det endog tiltenkt en rolle i Quislings kupplaner. I 1935 ble

⁵⁰⁵ <http://www.snl.no/borgervern>

⁵⁰⁶ Johnston 1996: 222

⁵⁰⁷ Som vi så i kapittel 4

det avslørt at Vernet drev med øvelser i gatekamp og at de hadde trent med bombekastere utlånt av Forsvaret.⁵⁰⁸ I sin planlegging utarbeidet Vernet også en rekke trykte publikasjoner, blant annet «Direktiver for S.V.'s opsætning, organisation m.v.» (1923),⁵⁰⁹ «S.V. Haandbok for Pelotongsbefalet» (1927),⁵¹⁰ «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» (1931),⁵¹¹ «Orientering for vernere. A» (1934),⁵¹² «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del» (1934),⁵¹³ «Rød taktikk» (1934)⁵¹⁴ og «S.V. Håndbok for troppsbefalet» (1935)⁵¹⁵

Deltakerne i et borgervern, skriver Johnston, må være privatpersoner som er med på frivillig basis.⁵¹⁶

Sør-Amerikas dødsskvadroner bestående av politifolk utenfor tjeneste, kan ikke sies å være borgervern, mener Johnston, fordi politifolk, selv om de er utenfor tjeneste, aldri er bare privatpersoner. Slike grupper er ikke borgervern, skriver han, men noe «betydelig mer komplekst.»⁵¹⁷ Abrahams skriver at det ikke var unormalt at polititjenestemenn eller militære var medlemmer av borgervern da det ga dem mulighet til å kontrollere politiske motstandere og uønskede elementer utenfor lovens begrensninger.⁵¹⁸ Så vidt vi kan se av det foreliggende materialet⁵¹⁹, var det ikke mange polititjenestemenn blant Samfundsvernets medlemmer. Offiserer derimot, var det mange av. Offiserene dominerte, som vi så i forrige kapittel, når det gjaldt den daglige ledelse og den operative ledelsen av avdelingene ned til kompani- og

⁵⁰⁸ Se bl.a. Dagbladet 17. oktober 1935, «Oberstløytnant Dannevig fabrikerer bombekastere!»

⁵⁰⁹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

⁵¹⁰ FMU 116. Dankert Krohn Holm. «S.V. Haandbok for Pelotongsbefalet.» Utgitt 31. mars 1927 FMU 116. Dankert Krohn Holm. «S.V. Haandbok for Pelotongsbefalet.» Utgitt 31. mars 1927

⁵¹¹ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

⁵¹² Vist til i S.V. Håndbok for troppsbefalet, 1935. Gjort tilgjengelig for forfatteren av Per Ole Johansen

⁵¹³ FMU 116. Dankert Krohn Holm. «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del.» Jan-feb 1934

⁵¹⁴ FMU 116. Dankert Krohn Holm. Vist til i «Orientering for vernere. B. Spesiell konfidensiell del.» Jan-feb 1934

⁵¹⁵ S.V. Håndbok for troppsbefalet, 1935. Gjort tilgjengelig for forfatteren av Per Ole Johansen

⁵¹⁶ Kommersielle foretagender, slik som private sikkerhetsselskap, kan i henhold til Johnstons definisjon ikke omtales som borgervern.

⁵¹⁷ Johnston 1996:224

⁵¹⁸ Abrahams 1998:4

⁵¹⁹ Da tar vi i første omgang utgangspunkt i de medlemmer som er registrert via Generalfelttøymesterens våpenprotokoll og de medlemmer som ble identifisert via Krohn Holms arkiv i Forsvarsmuseet. Se henholdsvis RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001. I mappe «register over kjøpere av vaaben 25/7-1922 og FMU 116. Dankert Krohn Holm

troppsnivå. De fleste vernere var derimot det vi kan kalle sivilister, folk hvis hovedgjøft var sivile yrker. Medlemsskapet i Samfundsvernet var basert på frivillighet og ingen, utenom den daglige ledelse, fikk betalt for sin deltakelse. Motivasjonen skulle være saken, ikke penger.

Et annet viktig krav for Johnston er uavhengighet fra staten.⁵²⁰ Vernets aktiviteter ble dekket via private bidrag fra næringslivet, i første omgang banker, rederier og forsikringselskaper. Noen offisiell statlig støtte fikk Samfundsvernet aldri, om vi ser bort fra deler av Forsvarets stilltende samarbeid via våpenhjelp og treningsfasiliteter. Den manglende statlige støtten kom ikke som en følge av en uvilje mot slik støtte fra Samfundsvernets side. Vernets ledere søkte samarbeid med myndighetene flere ganger, og fikk først gjennomslag da Vernet i 1932 ble definert som mobiliserbar frivillig militæravdeling.

Bruk eller trussel av vold hevder Johnston er et viktig krav. Forekommer det verken trusler om vold eller vold, er det intet borgervern.⁵²¹ Samfundsvernets historie kan ikke vise til mye faktisk utøvd vold. Samfundsvernet ble aldri aktivert i stor skala, kun enkelte avdelinger eller utvalgte personer ble brukt til vakthold og lignende. Det var først og fremst trusselen om vold som karakteriserte Samfundsvernet. Den viktige preventive funksjonen til Vernet ble understreket flere ganger av Vernets ledere.⁵²² At trusselen ble oppfattet som reell av arbeiderbevegelsen får man et inntrykk av ved å lese avisene fra perioden.⁵²³ Årsaken til at Samfundsvernet aldri ble aktivert i stor skala, er for omfattende til at vi kan gå i dybden på det her, men mulige forklaringer kan være at tidens konflikter ikke var dramatiske nok til å legitimere deres bruk, det kan komme av Norges stilling under første verdenskrig og konsekvensene av dette, med andre ord mangelen på traumatiserte krigsveteraner med lavere terskel for vold og mangelen på en krigsvant befolkning. Det kan også være at Vernet virkelig var ment som et maktmiddel som kun skulle settes inn i den ytterste krise. Da den verste revolusjonsfaren var over, kan terskelen for bruken av Vernet ha blitt hevet ytterligere, og på 30-tallet, da arbeider- og arbeidsgiversiden begynte å nærme hverandre, de store streikenes tid så ut til å være over og Arbeiderpartiet satset på parlamentarismen, kan endel av grunnlaget for Vernets eksistens ha forsvunnet. En annen

⁵²⁰ Johnston 1996:226

⁵²¹ Johnston 1996:221

⁵²² «S.V. Rapport aarsskiftet 1924/25» og «Studentene fra 1890»

⁵²³ Se bl.a. «Borgerklassens skurker tørster efter arbeiderblod.» Alarm 1. sept 1923, «Offisersstanden og forberedelsene til kapitalistklassens vebnede diktatur» Norges Kommunistblad 13. juni 1924, «Kapitalistklassen forbereder sig på avgjørende kamper.» Arbeiderbladet 17. juni 1924

viktig årsak, som ikke skal undervurderes, er den manglende bruken av Samfundsvernets avdelinger fra politimestrenes side. De hadde muligheten og, etter 1929, en godkjenning av JD, til å bruke folk fra Samfundsvernet som reservepoliti og ordensvern. Årsaken til deres motstand mot å bruke Vernere var frykt for at det ville ødelegge moralen og disiplinen innad i politiet samt at det ville virke provoserende og slik eskalere konflikten. Politimestrene var vel kjent med hvordan bruken av militære i indre uroligheter provoserte, Samfundsvernet, mente mange av dem, ville være enda verre og dermed ubrukelig. Voldstrusselen var så definitivt til stede i Samfundsvernets tilfelle, og Samfundshjelpens leder, Christopher Fougner, informerte i 1924 justisminister Rolfsen om at han egenhendig «hadde holdt tilbake en indgripen fra samfundsvernfolk for paa egen haand at slaa pøblene på Grünerløkken ned.» Til dette kommenterte justisministeren: «Da hadde 'krigen' vært løs.»⁵²⁴ Krigen brøt ikke løs, men Vernet hadde, som vi har sett, bevæpnede medlemmer organisert i lag og kompanier over store deler av landet, og deler av dette nettverket eksisterte ihvertfall helt frem til 1936. En viss trussel fra Samfundsvernet kan dermed sies å ha ligget der hele tiden.

Det nest siste kravet til Johnston er at gruppen må ha oppstått som en reaksjon på kriminalitet eller annet sosialt avvik.⁵²⁵ Samfundsvernets grunnorganisasjoner besto i utgangspunktet av blant annet uavhengige lokaldrevne nabolagsgrupper som oppsto som for å forsvare nabolaget mot eventuelle plyndrere og revolusjonære. Samfundsvernet derimot, var fra det oppsto, en organisasjon med sentralisert ledelse og militær organisasjon og kommandostruktur, opptatt av kontroll utover nabolaget. Det var ikke kriminalitetskontroll som var dets mål, det var sosial kontroll generelt, sikre seg at status quo ble opprettholdt. Rosenbaum og Sederberg⁵²⁶ deler borgervernsgrupper inn i tre typer etter hva slags kontroll de søker å utøve. Den ene er den såkalte «sosialt konstruktive» typen, de grupper som har fokus på tradisjonell kriminalitetskontroll. Årsaken til disses oppkomst ligger ofte i et forsøk på å kompensere for det man oppfatter som statens manglende evne til å sørge for sikkerheten, skriver de. Den andre typen driver med subkulturkontroll, noe som innebærer kontroll av de grupper i samfunnet som oppfattes som en trussel mot den sosiale, økonomiske og kulturelle status quo. Dette kan være folk med avvikende utseende, meninger eller vaner. Den tredje typen er regimekontroll, hvis

⁵²⁴ RA/PA-0385/F/L0001. Christian Lange Rolfsens dagbøker, 7. juni 1924

⁵²⁵ Johnston 1996:228

⁵²⁶ Referert til i Abrahams 1998:78

hensikt er å forhindre at avvikende regimer kommer til makten eller at sittende regimer utgjør en trussel mot den bestående orden. Rosenbaum og Sederberg kaller de to siste reaksjonære i sitt vesen. Samfunnsvernet kan i henhold til inndelingen over sies å ha vært en organisasjon med fokus på subkultur- og regimekontroll. Selv om dets grunnorganisasjoner var mer opptatt av kriminalitetskontroll, var ikke dette hovedfokuset til Samfunnsvernet da det ble konstituert. Oppdraget ble større: Fra å forsvare egne liv og eiendeler til å forsvare den borgerlige samfunnsorden. Fra nabolagsvern til samfunnsvern.

Borgervern oppstår ikke der hvor folk føler at deres trygghet er godt nok ivaretatt. Eksistensen av borgervern er ofte et symptom på mistillit til statens evne til å sørge for tilstrekkelig beskyttelse. Borgervern er i sitt vesen konservative, skriver Abrahams, og den mistillit deres eksistens er et tegn på, er ikke mot staten i seg selv, mens statens effektivitet i å beskytte egen befolkning.⁵²⁷ Det er ikke bare det sosiale avviket som forårsaker et borgerverns opprettelse, men oppfattelsen av at staten ikke kan beskytte mot dette avviket, skriver han.⁵²⁸ Vi har sett hvordan Samfunnsvernet hevdet å ha blitt opprettet fordi både politiet og militæret ikke var effektive nok. Vernets ledere uttalte seg aldri offentlig på Vernets vegne i antistatlige vendinger, derimot søkte de stadig å få en godkjennelse fra statsmyndighetene.

Sosialantropologen Neil Jarman deler et borgerverns aktiviteter inn i polisiære og straffende. Med polisiære aktiviteter mener han aktiviteter som skal virke forebyggende og avskrekkende.⁵²⁹ De straffende aktivitetene var de som innebar aktiv voldsbruk eller andre reaksjonsmetoder overfor de som i henhold til organisasjonen eller gruppen har gjort seg fortjent til slik behandling. I Samfunnsvernets tilfelle besto de polisiære aktivitetene i en viss form for overvåkning samt trening i gatekamp og våpenbruk, noe som også var ment avskrekkende overfor de revolusjonære. Noen rettslige aktiviteter, slik Jarman definerer dem, er det lite å finne om i arkivene.

Det siste kravet Johnston stiller for å kunne definere en gruppe som borgervern, er at et av dets viktigste hensikter er å gi de involverte en forsikring om at ordenens gang vil bestå og at

⁵²⁷ Abrahams 1998:160

⁵²⁸ Abrahams 2007:423

⁵²⁹ Jarman 2007: 322

gruppetilhørigheten vil øke deres egen og andres sikkerhet.⁵³⁰ Bakgrunnen for opprettelsen og deltakelsen i slike grupper er, uansett hvor realistiske eller urealistiske planene måtte være, et ønske om å kunne gjøre «noe», sett i lys av det man oppfatter som statens ineffektivitet på området. Det er ikke usannsynlig at dette også var noe av motivasjonen for Vernerne. Tiden var preget av oppslag om den kommunistiske fare som truet Norge og herjet deler av Europa. I Norge var noen av de første væpnede antikommunistiske gruppene organisert som blant annet pistolklubber. Oslo Pistolklubb, som ble startet i 1922, kan ha vært en slik gruppe: Medlemsmassen besto i begynnelsen av kun gardister og hvert nye medlem måtte godkjennes av to eldre medlemmer. Klubben ble opprettet, forteller en av grunnleggerne, fordi

Vi følte oss utrygge. Hva ville skje når allting sprakk? I samfundet var der under dannelse aksjonsbevegelser fra motstridende politisk hold. Det var i det hele tatt meget som «fløt» og dette var kanskje grunnen til at man ønsket å utnytte den eksisterende samfølelse for å skape større trygghet.»⁵³¹

Gjennomgangen over viser at vi, i henhold til Johnstons kriterier, kan definere Samfundsvernet som et borgervern. Vernet drev med omfattende organisering og planlegging, dets medlemmer var frivillige privatpersoner, organisasjonen var ikke støttet av staten, den truet med bruken av vold og hevdet å representere en tryggingsfaktor for både samfunnet og medlemmene. Johnstons definisjon kan sies å være en generell definisjon som kan omfatte ganske så ulike grupper.

Vi har sett at i henhold til Johnstons definisjon ble borgervern opprettet som en følge av en oppfattet trussel. Hva betyr det om organisasjonen fortsetter å eksistere når trusselen er over? Vernets ledere hevdet hele tiden at Samfundsvernet oppsto som en reaksjon på motpartens trusler, at dets misjon var rent defensivt og at det ville oppløse så snart den revolusjonære trusselen var borte. Vi så i kapittel 4 og 5 at Samfundsvernet ikke forsvant når revolusjonstrusselen dabbet av. Danielsen hevdet at grunnen til at høyreaktivismen først og fremst viste seg da den verste revolusjonsfaren var over, kom av rent taktiske hensyn: I og med at «arbeiderbevegelsen var

⁵³⁰ Johnston 1996: 230

⁵³¹ Lippestad 1972:7

tvunget over på defensiven, dens revolusjonære kampkraft redusert,» skriver han, var muligheten åpen «for en gang for alle å sette den på plass gjennom et generaloppgjør». ⁵³² Samfundsvernet var ledet av offiserer og i henhold til forskning om offiserers holdninger og risikoanalyser, viser det seg at de naturlig nok, har et militært syn på sikkerhetssituasjonen. Denne tilsier at det alltid er mulighet for at krig kan oppstå, at årsaker til konflikter i fjerntliggende strøk også kan påvirke oss og at det er viktig å ha et effektivt og kampklart militært apparat klart. ⁵³³ De militære, skriver Agøy, «tenderer mot alarmisme.» De har et pessimistisk menneskesyn og har det med å maksimere sikkerhetstruslene, skriver han. ⁵³⁴ De militære trusselvurderingene kan også, slik Pettersen skriver, komme av «behovet for å fremme budskap som underbygger institusjonen,» spesielt i tider hvor fokus ligger på nedrustning. Revolusjonfaren, skriver hun, kan «ha tjent institusjonelle interesser i militæret gjennom å understøtte behovet for den militære institusjonen i fredstid.» ⁵³⁵

Det er derfor mulig at Samfundsvernet fortsatte eksistens etter at revolusjonen var avlyst, hadde en rot i det gamle latinske ordtaket de fleste offiserer var kjent med: *Si vis pacem, para bellum.* ⁵³⁶ Det er også mulig, slik sosialantropologen Ray Abrahams, skriver at borgervern ikke alltid er det de gir seg ut for å være, ⁵³⁷ og at Vernets fortsatte eksistens tjente andre interesser. Hemmelighetskremmeriet rundt slike organisasjoner, hevder Abrahams, bidrar til å skjule deres egentlige hensikter. Det er typisk, skriver han, at borgervernene er elitenes våpen kamuflert som en folkelig reaksjon, mer opptatt av politikk enn av borgernes trygghet. ⁵³⁸ Samfundsvernets forsøk på samarbeid med myndighetene viser også et annet av Abrahams poenger når det gjelder borgervern: de er konservative i sin natur og oppstår ikke som et resultat av mistillit til staten per se, men til statens effektivitet i visse henseender. Samfundsvernet var ikke i utgangspunktet ment som en trussel mot, eller utfordrer til, staten, snarere skulle det fungere som et supplement til statens apparat.

Samfundsvernet kan, med Abrahams uttrykk, sies å ha vært elitenes våpen - hvis vi tar

⁵³² Danielsen 1984: 173

⁵³³ Abrahamsson 1968: 72

⁵³⁴ Agøy 1997: 6

⁵³⁵ Pettersen 2010: 109

⁵³⁶ Hvis du vil ha fred, så rust deg til krig.

⁵³⁷ Abrahams 2007:422

⁵³⁸ Abrahams 1998:4

utgangspunkt i ledelsen slik vi ble kjent med den i kapittel 6. Kriminologen Carl B. Klockars skriver at mens borgervernenes medlemmer som oftest tilhørte middelklassen, var det gjerne de mektigste mennene i distriktet som satt som ledere - «velstående forretningsmenn, bankfolk, storbønder, politikere, høyere offiserer o.s.v.»).⁵³⁹ Samfundsvernet hadde, som vi har sett, mektige menn i ledelsen og mektige menn som støttespillere.

Vernets fortsatte eksistens etter at den verste revolusjonsfaren var over, betyr at vi ikke kan utelukke at det hadde andre motiver enn det rent kontrarevolusjonære. Sen skriver at borgervern har en egen distinkt «historisk løpebane».⁵⁴⁰ Den fører Vernet til en utvidelse i mannskaper og organisasjon, og med det en utvidelse av aktiviteter de blir involvert i. Ett av to pleier angivelig å skje med slike organisasjoner, skriver han: de beholder enten sin autonomi eller de blir tatt over/misbrukt av elementer med andre agendaer. I kapittel 6 så vi hvordan Samfundsvernet skal ha fått en rolle i kupplanene til Quisling. Vernet som alltid understreket sin defensive rolle, fikk her en ganske annen rolle i mer offensiv retning.

Den trussel en gruppe etablerer seg på grunnlag av, trenger ikke være ekte. Om historikere i ettertid viser at trusselen ikke var der, forandrer ikke det på at den kan ha virket reell for de som opplevde den. Noen ganger kan også trusselen være fabrikkert. Johnston er inne på det Abrahams skrev om at borgervern ofte kan ha politiske mål, men at de kamuflerer dem som folkelige reaksjoner. Johnston viser til eksempler på at borgervernsgrupper har oppstått som en følge av en bevisst planlagt moralsk panikk, og ikke faktisk kriminalitet, nettopp med det mål for øye å skjule at hensikten med gruppen egentlig er politisk makt.⁵⁴¹ Var dette bakgrunnen for Samfundsvernets opprettelse? Så noen en mulighet for å spille på revolusjonsfrykten for å skape det private beredskapskorpset man ønsket seg for å få politisk påvirkningskraft? Det blir spekulasjoner, men vi vet at det fra Samfundsvernskretser kom informasjon om kommunistenes angivelige våpensmugling og revolusjonsforberedelser. Disse opplysningene kan ha blitt videreformidlet i godt tro eller det kan ha vært et bevisst spill for å holde spenningen oppe, og dermed grunnlaget for Samfundsvernets eksistensberettigelse.

⁵³⁹ Klockars 1985:31

⁵⁴⁰ Sen 2007:16

⁵⁴¹ Johnston 1996: 229

Samfundsvernet, slik vi har sett det gjennom avhandlingen, bærer alle tegn på å være et borgervern. Et borgerlig paramilitært og ressurssterkt borgervern. Kan vi si noe om det var et godt eller dårlig borgervern? Om vi ser på konstruktivt som godt og destruktivt som dårlig, så kan vi det. Historikeren Maxwell Brown deler borgervern inn i to typer: Den sosialt konstruktive typen, hvor borgervernet, med bred støtte i befolkningen, tok seg av uromomenter og etterlot lokalsamfunnet i mer ro og orden enn det var til å begynne med. Den andre typen kaller han den destruktive, med dette mener han et borgervern uten bred støtte i befolkningen, som møtte motstand og som kastet lokalsamfunnet ut i interne konflikter og uro.⁵⁴² Hvilken type var så Samfundsvernet? På den ene siden kan vi si at det ikke var noen av delene, da det aldri ble aktivert i større utstrekning og dermed aldri fikk vist i praksis hva slags type det var. På den annen side så vet vi at det ikke hadde bred støtte i befolkningen og det møtte motstand – fra både motparten (arbeiderbevegelsen), men også fra borgerlige kretser. Utsiktene til økt uro som en følge av en intervensjon fra Samfundsvernet, har vi sett ble vurdert som høyst sannsynlige.

En foreløpig oppsummering av drøftelsene rundt borgervern kan si oss at Samfundsvernet, med utgangspunkt i de borgervernsteoriene vi har gjennomgått, var et konservativt og reaksjonært paramilitært borgervern av den destruktive typen. Dog kan det innvendes at den sterke militære tilknytningen og det sterke militære innslaget i organisasjonen, diskvalifiserer Vernet fra å defineres som et borgervern. Som vi så over, mente Johnston dette i forbindelse med grupper bestående av politifolk utenfor tjeneste. Samfundsvernet hadde en mengde offiserer i rekkene, og en rekke viktige støttespillere i det militære apparatet, blant annet divisjons- og distriktskommandosjefer, nøkkelpersonell i Generalstabene, Generalfelttøyimesteren, forhenværende generalkrigskommissærer med flere. Omtrent de eneste som ikke var militære i Samfundsvernet, var deler av toppledelsen (rådet) og majoriteten av de enkelte vernere. Dette tunge militære innslaget (og kontaktene inn i Forsvaret) får organisasjonen til, heller enn å være et borgervern, å virke som noe «betydelig mer komplekst.»⁵⁴³

Samfundsvernets relativt profesjonelle militære organisering og trening, støtte fra mektige næringslivs- og forsvarsmiljøer, samt en styrke på opptil 15.000 bevæpnede og militært trente menn, gjorde det til *a force to be reckoned with*. Vernet skulle ikke bare forsvare nabolaget, men

⁵⁴² Klockars 1985:31-32

⁵⁴³ Johnston 1996:224

hele den bestående samfunnsordenen, og mente seg kapabel til å fungere som en støtte for såvel politi som militære.

Hadde det vært opp til Vernets ledere, ville aldri Samfundsvernet tilfredsstilt de kriterier som stilles for å defineres som et borgervern. De finske Skyddskår var forbildet, dette halvprivate beredskapskorpset som ble støttet av staten. Dette var målet for Hvoslef – å gjøre Samfundsvernet til et norsk Skyddskår, privat, men støttet av staten.

Det er fristende å bruke betegnelsen «privat hær» om Samfundsvernet. I henhold til The New Encyclopædia Britannica blir «hær» definert som en «stor organisert styrke bevæpnet og trent for landbaserte krigshandlinger. Betegnelsen kan brukes på en større enhet organisert for uavhengig handling eller det kan brukes om et lands militære landforsvarsorganisasjon.»⁵⁴⁴ Som vi ser kan vi trygt omtale Samfundsvernet som en privat hær, og implikasjonene av det er at det kan ha vist seg å ha vært noe helt annet enn et borgervern. Samfundsvernet var trent for krigshandlinger, det har vi sett av treningen deres, det kom fram av deres publikasjoner og ikke minst kom det fram i deres streben etter å godkjennes som frivillig militæravdeling. Krigshandlingene Vernet først og fremst trente mot, var borgerkrigen, kampen mot den indre fiende. Samfundsvernet var med andre ord en militært ledet privat hær ment å brukes i krigshandlinger mot deler av egen befolkning. Hvis det ikke var et borgervern, eller – hvis det var noe *annet* eller *mer* enn et borgervern, hva var det da?

Hvite garder

Ser vi på definisjonen av «hvite garder», som var en annen hyppig brukt betegnelse på Samfundsvernet, ser vi at det blir definert som:

«fellesbetegnelse på de avdelinger med militær organisasjon og bevæpning som borgerskapet på ethvert kritisk tidspunkt organiserer til kamp mot arbeiderklassen. H.g. organiseres i almindelighet hemmelig, finansieres ved private bidrag fra borgerskapet og får sine våpen dels gjennom våpensmugling, eventuelt direkte fra en fremmed makt, eller fra det bestående militæresens våpenlagre gjennom forbindelser med offiserer eller

⁵⁴⁴ The New Encyclopædia Britannica, 1994: 575

borgerlige politikere.»⁵⁴⁵

Den store forskjellen vi ser mellom borgervernsdefinisjonen og definisjonen på hvite garder, er fokuset på det militære. En gruppe må være paramilitær for å kunne være en hvit garde, ifølge definisjonen. Er ikke gruppen paramilitær, er den ingen hvit garde. Mens borgervern kan omfatte en rekke ulike grupper, kan hvite garder sies være mer eksklusiv. Det er kanskje ikke overraskende at Samfundsvernet på alle punkter ser ut til å tilfredsstille Arbeidernes Leksikons definisjon, mest sannsynlig har nettopp Samfundsvernet tjent som modell for definisjonen. Fordelen med betegnelsen hvite garder fremfor borgervern, i vårt tilfelle, er at det første sier noe mer om hvilken retning og hvilke mål gruppen har. Et borgervern kan opprettes for å bekjempe omtrent hva som helst, mens en hvit garde er en paramilitær gruppe med brodd mot arbeiderklassen. Klasseperspektivet til gruppene blir tydeligere med denne definisjonen, og nettopp klasseperspektivet var en viktig del av både organisasjonen og tiden den eksisterte i. Det militære aspektet ved definisjonen er også viktig, da det var et viktig trekk ved Samfundsvernet.

Samfundshjelpens leder, Christopher Fougner, hadde studert grupper⁵⁴⁶ som hadde «borgersamfundets direkte forsvar» som oppgave, og definerte selv hvite garder som «rent militære formationer, altsaa en hær paa siden av statens almindelige hær,» som forbeholdt seg «et vidtgaaende eget initiativ til optræden efter eget forogdtbefindende.» Finlands Skyddskår, skrev han, kunne betegnes som hvite garder.⁵⁴⁷ Samfundsvernet også, kan vi anta, ville ha blitt definert som dette i henhold til hans definisjon.

Ut fra gjennomgangen av de ulike definisjonene, sett opp mot det vi vet om Samfundsvernet, ser vi at «hvite garder» sannsynligvis er en mer presis og dekkende betegnelse enn «borgervern» om

⁵⁴⁵ Definisjonen er tatt fra Arbeidernes Leksikon, som var arbeiderbevegelsens forsøk på å bryte det de mente var borgerskapets monopol på formidling av kunnskap. De vanlige konversasjonsleksika hadde et borgerlig ståsted, ble det hevdet, og Arbeidernes Leksikon var ment som et nyttig korrektiv til disse. Denne bakgrunnen er viktig å huske når vi vurderer definisjonen. Friis og Hegna 1977.:579

⁵⁴⁶ De to andre gruppene han identifiserte med denne oppgaven var «Indbyggerværn» og «Politiforsterkninger av forskjellig art». De første var grupper som oppsto i krigsherjede land «til direkte forsvar for liv og eiendom» og de siste var grupper som kun intervenerte «paa de lovlige myndigheters opfordring og under disses ledelse.» RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». P.M. angaaende ekstraordinære foranstaltninger til sikring af ro og lovlig orden

⁵⁴⁷ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». P.M. angaaende ekstraordinære foranstaltninger til sikring af ro og lovlig orden. Udatert og usignert. Sannsynligvis fra 1923 og sannsynligvis skrevet av Samfundshjelpens leder, Christopher Fougner.

vi skal forstå hva Vernet egentlig var. Begrepet borgervern skjuler organisasjonens paramilitære karakter, dets militære potensiale og dets politiske brodd. Dette var karakteristiske trekk ved Samfundsvernet og kommer tydeligere til sin rett ved å definere det som en hvit garde. I forhold til det vi nevnte over, om at Vernet var å regne som en privat hær, så ligger dette implisitt i definisjonen.

Fascistisk?

Hvorvidt Samfundsvernet var fascistisk er ikke fokus i denne avhandlingen. Vi vil derfor ikke dvele ved dette spørsmålet. Vi vil likevel se kort på hva deler av samtiden og ettertiden mente om dette, uten at vi dermed skal trekke noen konklusjoner. Vi konstaterer at det i mellomkrigstiden var en tendens til å sette likhetstegn mellom hvite garder og fascisme. I henhold til sosialistpressen var Samfundsvernet fascistisk. Vi vet at en del av lederne senere havnet i Nasjonal Samling, men dette trenger ikke bety at organisasjonen som sådan var fascistisk. Fascismen fikk aldri det helt store fotfestet i norsk mellomkrigstid. Sejersted skriver om mellomkrigstiden i Norge at «[e]kstremismen banket på døren, men ble avvist.»⁵⁴⁸ Det var noen spede forsøk på å opprette åpenlyse fascistiske organisasjoner, men disse forble små og ubetydelige. Det første forsøket på å etablere en fascistisk organisasjon, var Den Nationale Legion i 1927, denne falt snart sammen og ble av Bech omtalt som «fascismens abort.»⁵⁴⁹ Den største «halv-fascistiske» organisasjonen den gangen, skriver Larsen, var Fedrelandslaget.⁵⁵⁰

Fagforeningsmannen Dagfinn Bech som i 1931 ga ut en pamflett om fascistiske organisasjoner, skrev i pamfletten at Norge på det tidspunktet ennå ikke hadde noen «åpenlyst virkende fascistorganisasjon.»⁵⁵¹ Heller ikke i JD mente man Samfundsvernet var fascistisk.⁵⁵²

Senere historikere som Sverre B. Johansen omtaler Samfundsvernet som fascistisk med grunnlag i «Orientering for vernere» av 1934 hvor det sto skrevet at Vernet var «beslektet» med de finske skyddskår og lignende organisasjoner i England og Italia.⁵⁵³ Det kan innvendes at det at man i «Orientering for vernere» hevdet Samfundsvernet var «beslektet» med lignende organisasjoner i

⁵⁴⁸ Sejersted 2005:92

⁵⁴⁹ Bech 1931: 40

⁵⁵⁰ Larsen 1990: 253

⁵⁵¹ Bech 1931:35

⁵⁵² RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe «Samfundsvernet». PM Samfundsvernet, JD, 24. august 1925

⁵⁵³ Johansen 1967:108

utlandet, ikke nødvendigvis betyr at Samfundsvernet var fascistisk, selv om de beslektede organisasjoner var det. Et fellestrekk med de sammenlignede organisasjoner var at de var opprettet for å intervenere mot den indre fiende. Det er ikke nødvendigvis fascismen ved dem som var beslektet med Samfundsvernet, det kan like godt ha vært funksjonene deres. Fagertun skriver at Samfundsvernet var en av de organisasjonene som «hadde en del påfallende fascistiske trekk.» Disse, skrev han, var «våpendyrkelse, disiplin, uniformering, nasjonal holdning osv.»⁵⁵⁴ Det var lite uniformering og åpen våpendyrkelse i Samfundsvernet. En nasjonal holdning, derimot, var en forutsetning for medlemskap, men nasjonal holdning i seg selv er ikke nødvendigvis fascistisk.

Hvoslef selv nektet for at organisasjonen hans var fascistisk. Dette, mente han, hadde man «bevist gjennom alle de år vernet har bestått.»⁵⁵⁵ Samfundsvernet oppførte seg ikke som en fascistisk milit, hvis vi med det mener at de gikk et spesifikt politisk partis ærend og søkte å påvirke politikken ved bruk av vold. At Samfundsvernet muligens ikke var fascistisk i seg selv, utelukker ikke at det kunne blitt brukt av fascistiske krefter, noe vi så at det var en mulighet for i kapittel 5. Hadde kupplanene blitt noe av, ville Samfundsvernets medlemmer blitt fascismens fotsoldater, om de ville det eller ei.

⁵⁵⁴ Fagertun 1983:23

⁵⁵⁵ Dagbladet 13. februar 1932

9 JUSTISDEPARTEMENTET

Statens voldsmonopol

I sitt foredrag, «Politikk som livskall», sa Max Weber at en sosiologisk definisjon på staten av flere grunner kunne være problematisk. Den moderne staten, sa han, kunne man «sosiologisk sett bare definere ut fra et særskilt *middel* som [var] særegent for den», nemlig «monopol på legitim bruk av voldsmakt.» Staten var «et forhold der mennesker hersker over mennesker ved å støtte seg på voldsbruk som er, eller blir betraktet, som legitim».⁵⁵⁶ Weber identifiserte tre former for herredømmers legitimitet: det tradisjonelle (fra gammelt av), det karismatiske (lederens personlige egenskaper) og det legale herredømmet (nedfelt i lover og regler). Disse tre legitimitetsgrunner var former for «indre rettferdiggjørelse». Det var det mennesket overbeviste seg selv var årsaken til dets handlinger, når det trengte å rettferdiggjøre hvorfor det var lydige. I virkeligheten, skrev Weber, var det slik at når «herredømmet møter villighet til å føye seg», kommer dette først og fremst av «håndfaste motiver som frykt og håp»⁵⁵⁷ det vil si frykten for negative konsekvenser fra makthaveren eller håpet om positiv anerkjennelse.

Det voldsmonopol staten er i besittelse av, kan ses på som en følge av at staten søker å minimere faren for at vold brukes som en konfliktløsningsmekanisme i det sivile samfunn. Det kan også ses på som at staten, ved å monopolisere maktmidler og opprette spesialiserte væpnede institusjoner, og samtidig til en stor del avvæpne befolkningen, søker å øke sjansene for at den selv kommer seirende ut av eventuelle konflikter med sivilsamfunnet. I siste instans kan vi si det hele dreier seg om kontroll. Kontroll på hvem som skal ha tilgang på de sterkeste og mest effektive maktmidler, og kontroll over befolkningen. Sosiologen James Rules skrev at staten ble definert ut fra dets evne til å opprettholde kontroll og at statens «koherens og identitet» ville bli lidende dersom denne kontrollen ikke ble opprettholdt.⁵⁵⁸ En utfordring eller trussel om opprør fra en del av befolkningen ville måtte kunne kontrolleres. Skulle staten mislykkes i dette, ville det uunngåelig gå utover dets legitimitet og autoritet og dermed dets eksistensgrunnlag.

⁵⁵⁶ Weber 1992:4

⁵⁵⁷ Weber 1992:5

⁵⁵⁸ Pettersen 2010:46

Den praktiske forvaltningen av statens voldsmonopol utføres av to offentlige institusjoner, organisert på hvert sitt særegne vis og hver med definerte oppgaver: militærvesenet og politietaten.

Av disse to er militærvesenet den største og best utstyrte. Militærets oppgave er først og fremst å beskytte nasjonalstaten og dets interesser ved krig mot fremmede makter. Militærvesenets grunnprinsipp kan sies å være å handle med maksimum styrke hvor målet er en tilintetgjørelse av fienden.⁵⁵⁹ Militæret er statens fremste voldsinstitusjon,⁵⁶⁰ og som en følge derav har det kontroll over en stor og høyt disiplinert organisasjon som er spesialisert i nettopp bruken av de voldsinstrumenter det har til rådighet. Av den grunn har militærvesenet, i teorien, en nesten ubegrenset mulighet til å tvinge staten og dets politikk i den retning som måtte være i militærets interesse.⁵⁶¹ For politiet, den andre institusjonen som forvalter statens voldsmonopol, gjelder heller prinsippet om minimum styrke, i motsetning til militærets maksimum styrke.⁵⁶² Verken militæret eller politiet kan eksistere uavhengig av statens og det sivile samfunns kontroll. Den demokratiske kontrollen med statens voldsinstitusjoner er en forsikring for stat, sivilsamfunn og institusjonene selv mot at de skal ende opp som en stat i staten som kan utvikle seg til å bli en trussel mot det bestående.⁵⁶³

Justisdepartementet (JD) har ansvar for politiet, mens det er Forsvardepartementet som har ansvaret for militæret. Vårt fokus her blir derfor på JD og politiet, men vi vil uunngåelig komme til å streife innom militæret, da beslutninger i Forsvaret angående Samfundsvernet, også angikk JD. Som vi har sett av det foregående, kan JDs holdning til Samfundsvernet betegnes som en anelse ambivalent. Rent prinsipielt var departementet mot private organisasjoner av Samfundsvernets type, og denne skepsisen var til stede gjennom hele perioden fra 1918 til 1935.

Skepsisen

Av det innsamlede materiale kommer det frem at det hovedsakelig var tre hovedgrunner til departementets skepsis. Man var bekymret for at bruken av private ordensvern ville føre til «unødig ophidselse» fordi det kunne bli sett på som at man satte «den ene del av borgerne opp mot

⁵⁵⁹ Steytler 1993:163

⁵⁶⁰ Van Doorn 1968: 41

⁵⁶¹ Feld 1968:57

⁵⁶² Steytler 1993:163

⁵⁶³ von Bredow 2003: 87

det annen».⁵⁶⁴ Som vi skal se nærmere på i neste kapittel, var nettopp dette argumentet viktig for de politimestrene som satte seg mot departementets instruks. Man næret også en frykt for at slike ordensvern ville fremprovosere opprettelsen av røde garder.⁵⁶⁵ Enkelte av arbeiderbevegelsens representanter hadde gjentatte ganger truet med opprettelsen av nettopp, og det at ettertiden viser at så ikke skjedde, forandrer ikke det faktum at man der og da kan ha tatt truslene alvorlig. Et mer prinsipielt motargument departementet benyttet seg av, var at opprettholdelsen av den offentlige ro og orden var statens anliggende, ikke private organisasjoner.

Selv om departementet i utgangspunktet forholdt seg negativt til sivile ordensvern, så det likevel at disse kunne ha sin funksjon hvis situasjonen ble alvorlig nok. Dog, mente departementet, at selv da måtte de ikke tillates å operere som selvstendige avdelinger. Ordensvernene måtte alltid være underlagt en offentlig myndighet. Den ideelle løsningen var selvsagt at staten selv tok «sikte på å skape det tilstrekkelige borgervern gjennom det ordinære politi- og militærvesen,» og at man således søkte å «bli fri for hjelpen fra de private organisasjoner.»⁵⁶⁶

Nøytralitet

En ting var om en politimester organiserte et ordensvern på eget initiativ, noe helt annet var om et ordensvern ble opprettet på privat initiativ og ikke var underlagt noen offentlig myndighet. Det var, skrev departementet i 1928, «et ufravikelig krav til den som skal utøve ordensmakt på samfundets vegne, at han må stå på helt nøytral grunn og i alle situasjoner må opptre nøytralt.»⁵⁶⁷ Spesielt var dette viktig under «sådanne politiske situasjoner, som samfundsvernet spesielt tar sikte på.»⁵⁶⁸ Denne garantien for politisk nøytralitet hadde man ikke når det gjaldt de politisk fargede private organisasjonene. Faren var til stede for at deres «bedømmelse av en foreliggende situasjon» ikke ville være pålitelig, og at det kunne «komme til å skride inn mot foreteelser, som objektivt, nøytralt, bedømt, ikke kan karakteriseres som samfundsnedbrytende eller samfundsfarlige».⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Samfundsvernet» Vist til i Samfundsvernet notat JD, 3. mars 1925

⁵⁶⁵ RA/S-2220/B/L0001. Hemmelig kopibok ktr P (1921). Fra JD til Norges Forsvarsforening, 10. februar 1921

⁵⁶⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Samfundsvernet». Notat JD, 26. juni 1924

⁵⁶⁷ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Angående Samfundsvernet». Notat JD, 10. juni 1928

⁵⁶⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Angående Samfundsvernet». Notat JD, 10. juni 1928

⁵⁶⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Angående Samfundsvernet». Notat JD, 10. juni 1928

Det ble gjentatte ganger understreket fra departementshold at det var statens ansvar «å organisere og håndheve ordensmakt». I dette lå det at statens selv måtte «utbygge de nødvendige institusjoner for utøvelse av denne makt og gjennom sine egne organer hevde sin beståen som lovordnet samfund.» Når det gjaldt privat opprettede ordensvern som tok sikte på å drive med «ordenshåndhevelse eller utøvelse av ordensmakt», var dette å gripe «ulovhjemlet inn i statens myndighetssfære» og dermed gjøre seg «samfundsmessig sett skyldig i selvtekt». «Herfra og til revolusjon,» skrev byråsjefen i JDs Politikontor, «er det bare et skritt». Staten måtte derfor gardere seg mot slikt - «til alle sider.» Å ha «'konkurrerende' ordensinstitusjoner» var ikke aktuelt, ordensmakten måtte «stå under en fælles ledelse» og «utgjøre en samlet enhet.»⁵⁷⁰

Den nye politiloven som trådte i kraft i 1927, og spesielt dets ordensvernsparagraf, § 21, var ment å gi departementet de verktøy det trengte for å kunne gjøre noe med organisasjoner av Samfundsvernets type. Med den nye ordensvernsparagrafen ble det ulovlig å opprette og være medlem av et ordensvern som ikke var godkjent av og underlagt den lokale politimesteren. Dette, skrev Lassen, var slik man hadde gardert seg mot nettopp de forhold som var en stor årsak til departementets skepsis overfor slike vern. Staten skulle være nøytral, det skulle ikke være et verktøy for en klasse i samfunnet mot en annen klasse. Ethvert ordensvern var påkrevd å «vise nøytral holdning i enhver situasjon.» Dette hadde man ingen garanti for hvis «private og av myndighetene ikke godkjente organisasjoner [ga] sig av med sådant arbeide.» Hvis derimot disse vernene ble underlagt politimesteren, ville man der få «garantien for den nøytrale optreden.»⁵⁷¹

Ta skjeen i egen hånd

Det som gjorde Samfundsvernet ekstra tvilsomt i departementets øyne, var at det forbeholdt seg retten til å aksjonere på eget initiativ. Man hadde derfor i Samfundsvernet en organisasjon som det så absolutt var en fare for ville «kunne ta skjeen i sin egen hånd – som selvbestaltet organ for statsmakten utenfor de lovlige myndigheter,» hvis de anså at forholdene tilsa det. Det var nettopp dette «man fant ikke gikk an,»⁵⁷² selv om organisasjonen, slik Lassen så det, hadde «i og for sig

⁵⁷⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Angående Samfundsvernet». Notat JD, 10. juni 1928

⁵⁷¹ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «Angående samfundsvernet» Frivillige ordensvern. Notat JD, 19. januar 1929,

⁵⁷² RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: «Samfundsvernet og politiloven §21» Notat om etterforskningen mot Samfundsvernet, JD, 2. desember 1932

anerkjennelsesverdige formål». ⁵⁷³

Alternativene, slik JD så det, nå som man hadde en egnet lovparagraf å benytte, var å enten kreve Samfundsvernet oppløst eller få det inn i lovlige former. ⁵⁷⁴ Det siste alternativet var det departementet gikk for, da de regnet med at et krav om oppløsning av organisasjonen bare ville føre til at det fortsatte «å eksistere illegalt, som en obscur og farligere foreteelse» enn om man fikk det inn i lovlige former. ⁵⁷⁵ Å stille Samfundsvernets ledere for domstolen ville ikke føre noe sted, mente departementet, uansett om de ble frikjent eller ei. Vernet ville sannsynligvis fortsette å eksistere, og domstolenes og departementets autoritet og troverdighet ville ha fått seg et skudd for

baugen. Det ble derfor ikke krevet oppløsning av Samfundsvernet fra departementets side. Sjansespillet ved å velge å føre en prinsipiell sak for retten, det å rettsliggjøre en moralsk eller politisk konflikt, er ikke alltid hensiktsmessig. Problemet med rettsliggjøring av konflikter kan ofte være at sakens nyanser forsvinner og det hele gjøres til et «spørsmål om juridisk fortolkning». ⁵⁷⁶

Thomas Mathiesen skriver om rettsliggjøringens fallgruver, men har et nedenfra og opp-perspektiv, det er interessene til pressgrupper utenfor staten som er hans fokus, det er for dem en rettsliggjøring kan bli problematisk og uhensiktsmessig. I vårt tilfelle var det ikke en utenomstatlig pressgruppe som ikke ønsket å rettsliggjøre en politisk og moralsk konflikt, men staten som ville unngå det. Slik rettsliggjøringen av en konflikt kan innebære fallgruver for den svake part, kan det samme skje overfor den sterke, i dette tilfellet staten. Domstolenes uavhengighet av staten ville gjort det til et sjansespill for myndighetene å trekke Samfundsvernet for retten. En seier i retten ville raskt kunne blitt til et tap overfor opinionen, om Samfundsvernet likevel fortsatte sine aktiviteter.

Hvor viktig det var for departementet å få kontroll på Samfundsvernet kan vi se av det faktum at de var villige til å strekke seg langt for å få til en avtale. Som vi har sett ga de i 1928 avkall på sine opprinnelige krav til organisasjonen og godtok en avtale som både var mindre forpliktende for Samfundsvernet og som ga departementet mindre kontroll over organisasjonen. I realiteten

⁵⁷³ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Angående Samfundsvernet». Notat JD, 10. juni 1928

⁵⁷⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Angående Samfundsvernet». Notat JD, 10. juni 1928

⁵⁷⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: «SV» Notat Samfundsvernet JD, 17. oktober 1935

⁵⁷⁶ Mathiesen 1983:211

var ordningen man forsøkte å få til med Samfundsvernet en dårlig løsning da det ikke løste det man anså som et av hovedproblemene, nemlig at man ville unngå at organisasjonen skulle handle på egen hånd om den mente det var nødvendig. Forskjellen fra før den nye politiloven var at man nå ville ha en lovparagraf å vise til om Vernet skulle handle på eget initiativ. Paragrafen ville ikke hindre Samfundsvernet i å aksjonere om de mente det var nødvendig, men det signaliserte statens holdning til slik aktivitet – både overfor Samfundsvernet selv og overfor eventuelle andre vern (røde som hvite).

Nyttig hvis ...

Samtidig som JD var skeptisk til bruken av frivillige avdelinger til ordensverns-/reservepolititjeneste, var de nødt til å forholde seg til et undertallig politivesen som kunne få problemer ved større uroligheter. Militæret ble i slike tilfeller brukt som en forsterkning for politiet, men som vi har vært inne på, var det mange abere forbundet med dette. For det første viste det seg at bruken av militære mot sivile bare skapte mer uro, og for det andre var man sterkt i tvil om man kunne stole på at militæravdelinger ville kunne brukes til slike oppdrag, da det blant menneskene også var folk med sympati for arbeiderbevegelsen, som dermed kunne tenkes å begå ordrenekt. Opprettelsen av ordensvern bestående av frivillige man hadde tillit til ville adlyde ordre, underlagt politimesteren, var et aktuelt alternativ for å styrke politiet når nødvendig.

JD utviste en relativt konsekvent negativ holdning til private vern gjennom det meste av mellomkrigstiden, skepsisen mot slike organisasjoner var sterk. Man ville ikke ha dem og man så ikke deres nytte, ble det hevdet flere ganger. Fra sommeren 1928, etter at departementet var nødt til å forholde seg til Samfundsvernet, kan det virke som om holdningen endret seg en smule – til at de så en nytte i slike organisasjoner på grunn av de «av senere dato» opprettede sosialistiske «specielle kamporganisasjoner». Samfundsvernet representerte ikke lenger en like stor fare som fremprovokatør av røde garder, gardene var der (slik departementet så det), og dermed hadde Samfundsvernets status delvis endret seg, nå ble det også sett på som en «motvekt» til de røde gardene. Som vi så i kapittel 4, mente ekspedisjonssjefen i JD, Carl Platou, i juni 1928, at SV kunne være nyttig å ha under de «nuværende forhold» såfremt man fikk bragt den inn under lovlige former.

Reservepolitordningen som ble forsøkt gjennomført i 1929 viste at viljen til å rekruttere reservepoliti fra Samfundsvernets avdelinger ikke var stor blant politimestrene. I departementet innså man dette og man gikk bort fra den opprinnelige tanke om at reservepolitikorps bestående av personer rekruttert fra Samfundsvernet skulle kunne brukes som en erstatning for militæret. Dog mente Lassen at avdelingens medlemmer burde kunne holdes i bakhånd som en ekstra sikring i tilfelle store uroligheter som truet statsmakten, som en «revolusjons-politireserve», kun ment å settes inn når kampen om samfunnsmakten sto på spill.

Det kan tenkes at det var nettopp dette, at man anså Vernet som en nyttig reserve og motvekt mot røde garder, som gjorde at JD gikk med på å senke de opprinnelige krav som ble stilt Samfundsvernet. Dette kan også muligens forklare hvorfor man valgte å stilltiende godta at de avdelinger som ikke ble godkjent av den lokale politimesteren, kunne gå over til å bli nødvergeorganisasjoner og dermed ikke omfattes av §21, men bli lovlige avdelinger. Ordningen med instruksendringen var ikke en løsning sjefene i departementet var fornøyde med. Slik ekspedisjonssjef Platou så det, hadde det ikke noe å si om de enkelte Samfundsvernsavdelinger var definert som ordensvern eller nødvergeavdelinger, de ville uansett være provoserende for venstresiden. Justisminister Evjenth skal ha støttet forslaget om instruksendring, kanskje han trodde det ville dempe inntrykket av hvor mislykket ordningen faktisk ble.⁵⁷⁷ Lassen skrev flere år senere at han hadde forsøkt å forklare for justisministeren at en slik ordning kun var en «fiksjon», Samfundsvernet ville ikke bli en annen organisasjon kun fordi noen instruks ble endret for å unngå å straffeforfølging. Dette, skrev han, hadde han «forgjeves forsøkt å klargjøre for statsråd Evjenth».⁵⁷⁸

Ambivalens

Hvordan kan vi så vurdere departementets handlinger og holdninger overfor Samfundsvernet? Vi har tidligere vært inne på at et viktig poeng for departementet var at staten skulle være nøytral. Men var den det når den valgte å inngå en avtale med en såpass politisk farget organisasjon som

⁵⁷⁷ Sannsynligvis var det Samfundsvernets ledelse som først foreslo instruksendringen, men begge parter så ut til å trekke fordeler av en slik ordning. Departementet fordi det da slapp å måtte forholde seg til avdelinger som offentlig var erklært ulovlige og Samfundsvernet fordi de av deres avdelinger som ikke innordnet seg, slapp å bli definert som ulovlige.

⁵⁷⁸ RA/S-2220/O/Ob/L0124. Mappe: SV. Notat JD, 17. oktober 1935, påtegning av Lassen 18. oktober 1935

det Samfundsvernet var? Arbeiderpressen den gangen var klar i sin dom: staten støttet halvfascistiske hvite garder som hadde som oppgave å slå ned arbeiderbevegelsen. Var det dog så enkelt?

Hvis vi forutsetter at de utlegninger og interne notater som ble forfattet og sirkulert innad i departementet faktisk forteller hva man virkelig mente den gangen, ser vi at det fantes, blant embetsmennene, en større sympati for Samfundsvernet enn for arbeiderbevegelsens eventuelle røde garder. Det var kanskje ikke så rart da embetsmennene selv tilhørte borgerskapet, den delen av samfunnet som følte seg mest truet av revolusjonsretorikken til sosialdemokratene og kommunistene. Ikke minst spiller det forholdet inn at Samfundsvernet hadde som misjon å *bevare* det daværende samfunnet, kontra å omstyrte det som kommunistene angivelig ville, også inn.

På tross av dette ser vi likevel at man i departementet strebet etter å innta en nøytral holdning. Selv om man kunne forstå Samfundsvernets eksistens, så var man likevel ikke fornøyd med at det eksisterte. Uansett om Vernet tilhørte høyre- eller venstresiden, så innebar det en trussel mot statens autoritet og nøytralitet, viktige verdier og prinsipper som departementets embetsmenn var satt til å verne om. Ideelt sett burde staten kreve slike organisasjoner oppløst, men som vi har sett, var ikke det et godt nok alternativ da Samfundsvernet mest sannsynlig ikke ville ha fulgt påbudet.

Vi ser at statens nøytrale posisjon var et viktig argument for departementet i den tidsperioden vi forholder oss til. Lenge før Samfundsvernet ble opprettet, i 1918, ga departementet klart uttrykk for at det ikke ville støtte bruken av sivile ordensvern fordi det kunne tolkes som at man satte «den ene del av borgerne opp mot det annen».⁵⁷⁹ Etter at Samfundshjelpen ble opprettet i 1920, var det flere politimestere som henvendte seg til departementet for å vite om de kunne rekruttere reservepoliti, eventuelt opprette sivile ordensvern, med utgangspunkt i medlemmene til Samfundshjelpen. Departementets holdning den gangen var at man var skeptiske til å bruke slike personer til det formålet. Samfundshjelpens politiske slagside var allment kjent og frykten velbegrunnet for at avdelinger med Samfundshjelpsmedlemmer ville bli oppfattet som borgergardar hvis hovedhensikt var å slå ned på arbeiderne. Departementet kunne godta at enkeltmedlemmer av Samfundshjelpen be rekruttert til reservepolititjeneste, men krevde da at de i så fall måtte melde seg ut av Samfundshjelpen.⁵⁸⁰ Senere samme år, i desember 1920, fikk

⁵⁷⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Samfundsvernet» Vist til i Samfundsvernet notat JD, 3. mars 1925

⁵⁸⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0122 I mappe: «Samfundshjelp» Notat JD, 16. Sept 1920

enkelte politimestere endog beskjed om at departementet ikke godtok at det ble rekruttert medlemmer fra Samfundshjelpen «eller nogen annen forening om å stille medlemmer til rådighet ved dannelse av frivillige ordensvern.»⁵⁸¹ Dette hindret ikke at det under storstreiken året etter, i 1921, ble opprettet ordensvern med utgangspunkt i de lokale Samfundshjelpsavdelinger, som deretter ble utrustet med batonger og tildelt politimyndighet. Totalt skal over 800 mann ha blitt stilt til disposisjon for politiet under streiken.⁵⁸²

Som vi har sett av det foregående var det få aktive tiltak som ble iverksatt fra departementets side for å få bukt med Samfundsvernet. Det første aktive tiltaket som var ment å ramme Samfundsvernet, var forbudet mot våpensalg som departementet nedla i 1924. Tiltaket var ikke ment å nøytralisere vernet som sådan, men hadde en mer prinsipiell bakgrunn: Staten skulle forholde seg nøytral og da kunne den ikke bidra til å bevæpne slike politisk fargede organisasjoner.⁵⁸³ Departementets forbud var ikke videre vellykket og våpensalget til Samfundsvernet fortsatte.

Det andre, og siste, aktive tiltaket fra departementets side overfor Samfundsvernet var dets forsøk på å få kontroll over organisasjonen ved hjelp av politiloven. Vi har gjennomgått dette i kapittel 4 og trenger ikke gjenta alt her, annet enn at også det tiltaket var mindre vellykket. Resultatet var at Samfundsvernet besto som før, men nå med en form for uoffisiell godkjenning fra departementet og, det skal sies, med en noe svekket posisjon blant støttespillerne.

Det vi ser er med andre ord at det fra departementets side i lang tid ble utvist en viss toleranse for Samfundsvernets eksistens. Man anerkjente ikke organisasjonen, og dets ledere ble fortalt i klartekst at deres organisasjons eksistens ikke var ønsket, men lite aktivt ble gjort for å få organisasjonen oppløst. Det var først i 1928, med den nye politiloven og Samfundsvernets offentlige annonsering av egen eksistens, at departementet handlet for å få kontroll over organisasjonen. Departementet ble tvunget til å reagere mot Samfundsvernet, hadde ikke Samfundsvernet trykket sin noe freidige annonse i dagspressen, er det lite trolig departementet ville ha gjort noe, men i og med den oppsikt og debatt annonseringen medførte, kunne ikke

⁵⁸¹ RA/S-2220/B/L0001. Kopibok 3. Fra JD til Fylkesmannen i Hedmark, 4. desember 1920

⁵⁸² Johansen 1967:81

⁵⁸³ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Samfundsvernet» Vist til i notat «ad jnr 4577-24 P» JD, 3. mars 1925

departementet hevde at de ikke visste, og var dermed nødt til å ta stilling.

Trussel

Det kan virke besynderlig at departementet valgte en så lite konfronterende linje mot en organisasjon som så tydelig utfordret statens voldsmonopol og autoritet. Embetsmennene understreket gjentatte ganger at det var statens ansvar å sikre ro og orden, ikke private organisasjoner, noe som viser at de var klar over hvilken utfordring Samfundsvernet kunne være. Men Vernet utfordret aldri statens voldsmonopol i praksis, dets medlemmer gikk aldri til voldelig aksjon i regi av Samfundsvernet. De voldsepisoder vi kjenner som var knyttet til medlemmer av Samfundsvernet, hadde ikke noe med deres medlemskap der å gjøre. Det er fullt mulig at det ville blitt helt andre takter om Samfundsvernet hadde blitt involvert i voldelige eksesser, noe det aldri gjorde.

Den lite konfronterende linjen kunne muligens ha kommet av frykt for å provosere Vernet. Samfundsvernet var ingen liten nabolagsgjeng. Det var ressurssterke mennesker som satt i ledelsen, folk med nettverk. Medlemmene var mange, bevæpnede og ble jevnlig undervist i militære disipliner. Vernet kan derfor lett ha blitt oppfattet som en potensiell trussel. Det var den potensielle trusselen Lassen tenkte på, når han ikke anbefalte oppløsning. Trusselen fra Samfundsvernet, fryktet han, kunne bli alvorligere om organisasjonen følte seg tvunget til å gå under jorda.⁵⁸⁴ Bedre da å ha dem fremme i dagslyset så man hadde en viss kontroll.

Var staten partisk?

Arbeiderpressen var snar med å beskyldte staten for å støtte Samfundsvernet, reservepolitordningen av 1929 fungerte som en bekreftelse på dette. For arbeiderbevegelsens del innebar ordningen en legalisering og godkjenning av Samfundsvernet, og resultatet ville være at Samfundsvernsavdelinger ville kunne operere med politimyndighet. Ut fra foreliggende dokumentasjon kan vi si at svaret på spørsmålet om staten var partisk i sin omgang med Samfundsvernet, er «kanskje». Det er ikke alltid så enkelt at man enten er for eller mot noe,

⁵⁸⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0124. I mappe: «SV» Notat Samfundsvernet JD, 17. oktober 1935

mellomposisjoner finnes. I utgangspunktet søkte staten, ved JD, å forholde seg nøytrale. Deres motstand mot slike organisasjoner var alltid til stede, og de understreket gang på gang at departementet mislikte væpnede vern uansett om de tilhørte høyre- eller venstresiden. For arbeiderbevegelsen fungerte departementets vedtak om å ikke straffeforfølge Samfundsvernets ledere eller kreve organisasjonen oppløst som en bekreftelse på deres partiskhet. Tar vi utgangspunkt i at de interne vurderingene er oppriktige, hadde departementet få alternativer å velge mellom når det gjaldt hvordan takle Samfundsvernet. Departementet hadde den nye ordensvernsparagrafen å støtte seg til, men stilt overfor en organisasjon av Samfundsvernets type, en paramilitær organisasjon med kontakter inn i næringsliv, politikk og forsvar, som både nektet å gi opp sine målsetninger og sannsynligvis også ville nektet å la seg oppløse, fungerte ikke truslene om straffeforfølgning særlig effektivt. Stilt overfor dette faktum, så departementet seg nødt til å løse problemet ved å søke å, ikke oppløse, men ta kontroll over organisasjonen. Dette var muligens eneste mulighet man hadde for å få bukt med organisasjonen. Beslutningen om denne løsningen kom ikke som en følge av partiskhet eller sympati med Samfundsvernet, snarere ble det valgt fordi det fremsto som eneste farbare vei for å få kontroll over organisasjonen. Som vi har sett tidligere, mente man at en kriminalisering bare ville gjøre vondt verre og minst av alt føre til Samfundsvernets oppløsning. Sufian Bukurura skriver, i forbindelse med borgervernsgrupper i Tanzania, at det var to hovedgrunner til at staten kunne velge å støtte slike grupper: Den ene grunnen var fordi man fant at det var et behov for disse gruppene, mens den andre grunnen var at mulige samarbeidsinitiativ fra staten ville kunne gjøre gruppene vennlig innstilt overfor staten og dermed lette arbeidet med å få kontroll over dem.⁵⁸⁵ Vi skal ikke se bort fra at det siste var noe man hadde tenkt på i departementet. Når svaret på spørsmålet om statens partiskhet blir det noget upresise «kanskje», henger dette sammen med at myndighetene viste seg å handle mye snarere og mer kontant når Arbeiderpartiet, på sitt landsmøte i mars 1930,⁵⁸⁶ vedtok å opprette et Arbeidervern. Samfundsvernet hadde, etter den mislykkede reservepolitordningen av 1929, fortsatt sin eksistens, nå i lovlige former som en nødvergeorganisasjon. Arbeidervernet ble opprettet som en nødvergeorganisasjon, muligens i den tro at det ville sikre den mot forfølgelse fra myndighetenes side. Slik gikk det ikke. Arbeidervernets ledere ble nesten umiddelbart siktet for å ha opprettet et ulovlig ordensvern og

⁵⁸⁵ Bukurura 1993: 137

⁵⁸⁶ Johansen 1981:143

saken endte med at Arbeidervernet ble erklært ulovlig.⁵⁸⁷ Vi ser altså at det var en forskjell på reaksjonen avhengig av hvilken politisk side verneorganisasjonen tilhørte. Dette kan selvfølgelig tolkes som partiskhet, men Samfundsvernet og Arbeidervernet var to veldig forskjellige organisasjoner. For det første var Samfundsvernet en betraktelig større organisasjon enn Arbeidervernet, det ble ledet av offiserer, dets medlemmer var bevæpnede og det hadde støtte innenfor deler av næringslivet, forsvaret og politikken. Ikke minst var Samfundsvernet en slagkraftig militær organisasjon. Arbeidervernet, på sin side, var ikke like ressurssterkt, verken i antall, bevæpning eller støttespillere. Det var den gangen ikke mulig for JD å kreve Samfundsvernet oppløst via en retts sak, med Arbeidervernet stilte saken seg annerledes. Det må også sies at departementet, som en følge av dommen mot Arbeidervernet, tok opp igjen til revurdering sin uoffisielle godkjenning av Samfundsvernet som en nødvergeorganisasjon. Løsningen med instruksendingene var ikke en tilfredsstillende løsning, slik departementet så det. Den eneste grunnen, så vidt vi kan se, til at man ikke reagerte mot dette den gangen i 1929, var at daværende justisminister, Evjenth, insisterte på at det var en levelig løsning.

Forholdet til andre militante grupper på høyresiden

Det var på 1920- og 30-tallet flere organisasjoner enn kun Samfundsvernet som av arbeiderbevegelsen ble identifisert som såkalte «hvite garder», organisasjoner som var ment å slå ned på arbeiderbevegelsen. Blant disse var Den Nationale Legion, Samfundshjelpen, Foreningen til gjenreisning av Norges forsvar (FNF), Vernepliktige officerers øvelseskompani (VOF) og Leidangen. Av disse fem organisasjonene var det tre som drev med aktiv våpenopplæring og andre militære aktiviteter: FNF, VOF og Leidangen. Ingen tiltak ble iverksatt mot disse organisasjonene fra departementets side. Hvorfor ikke? Mest sannsynlig hang dette sammen med at ingen av disse var hemmelige, og viktigst, ingen av disse forbeholdt seg retten til å aksjonere på eget initiativ. Av de nevnte fem organisasjonene var det bare Den Nationale Legion det ble opprettet straffesak mot, men da ikke mot organisasjonen i seg selv, men deler av dets ordensvern etter at de hadde angrepet og mishandlet fagforeningsmannen Johan Ødegaard på Heggeli i Oslo.⁵⁸⁸ Det disse organisasjonene hadde til felles, var en militant antikommunistisk holdning. Kan vi derfor si at statens manglende inngripen overfor disse organisasjonene tyder på en viss

⁵⁸⁷ RA/S-2220/O/Ob/L0122. I mappe: «S.V.». Avskrift fra Riksadvokaten til Statsadvokatene i Oslo, 13. september 1933

⁵⁸⁸ Norges Kommunistblad 28. februar 1928

partiskhet? Ja, tilsynelatende. Ville tilsvarende organisasjoner på venstresiden heller ikke blitt aksjonert mot? Nei, de ville sannsynligvis ha blitt aksjonert mot. Den mest iøynefallende grunnen til dette er at mens høyresidens organisasjoner var av den «samfundsbevarende» typen, og dermed ikke utgjorde noen trussel om en samfunnsomveltning, var ikke opprettholdelse av status quo venstresidens mål, der var målet å endre samfunnet til et sosialistisk/kommunistisk et. Det var en viktig forskjell.⁵⁸⁹

Vi har sett at departementet ga uttrykk for at røde garder hadde blitt opprettet per 1929, men kamuflert som idrettslag. Dette var muligens den viktigste grunnen til at man ikke fant å kunne aksjonere mot dem. Det eksisterte flere salongskytterlag bestående av utelukkende arbeidere, noe departementet så med en viss bekymring på. Dog var de ikke så bekymrede at de forsøkte å stanse disse lagenes aktiviteter eller forby dem. Det de derimot forsøkte seg på, var å begrense salg av våpen til disse lagene. Noe forbud ble ikke utstedt, men i et hemmelig rundskriv til politimestrene i 1930 ble de bedt om å «utvise den ytterste forsiktighet ved meddelelse av anbefaling til kjøp [...] av de riflede salonggeværer.»⁵⁹⁰

Absorpsjon og indefinering

Vi kunne kanskje, med begreper lånt av Thomas Mathiesen, definere «ordningen» av 1929 som et forsøk fra myndighetene på å nøytralisere Samfundsvernet ved å absorbere og indefinere det. Mathiesens begreper ble i utgangspunktet brukt for å beskrive den sosialdemokratiske statens strategier overfor (venstre-orienterte) pressgrupper på 1970-tallet. Det kan innvendes at Samfundsvernet ikke var venstre-orientert og ei heller var det sosialdemokratiske regjeringer i den perioden vi er opptatt av.⁵⁹¹ Det er riktig, men det kan likevel være mulig å bruke noen av disse begrepene til vårt formål. Årsakene til dette er på den ene siden at myndighetenes handlinger så ut til å bestå av nettopp noen av de strategier Mathiesen skriver om, og for det andre finnes det visse fellestrekk – som at både de grupper Mathiesen skriver om og Samfundsvernet alle kan omtales som utenomparlamentariske pressgrupper som søkte å få til en

⁵⁸⁹ At ettertidens historikere har funnet at revolusjonstrusselen ikke var så stor og at arbeiderbevegelsen verken bevæpnet seg eller forberedte seg på en voldelig samfunnsomveltning, fjerner ikke at situasjonen kan ha føltes reell for de som var involvert der og da og som ikke hadde fordelen til senere historikere: å sitte med fasiten i hånda.

⁵⁹⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0125. Mappe: Arbeidervern 1929-1936. Rundskriv fra JD til politimestrene. 28. oktober 1930, signert justisminister Evjenth og ekspedisjonssjef Platou

⁵⁹¹ Jeg ser her bort fra den kortlivede Arbeiderpartiregjeringen som hadde makten i noen få uker i 1928.

endring på visse områder. På den annen side er det vel også hevet over enhver tvil at de samfunnsmessige betingelsene Mathiesen omtalte som viktige for den absorberende stat, nemlig kapitalismens «økonomiske kriseforhold», så absolutt var til stede i mellomkrigstiden.⁵⁹²

Mathiesen mente å se at den moderne staten i senkapitalistiske samfunn utviklet både en mengde «absorberende [og dermed indefinerende] ideologiske forestillinger og strategier»⁵⁹³ og et sett av «utdefinerende ideologiske forestillinger»⁵⁹⁴ for å takle politiske pressgrupper. Disse er begge strategier ment å ufarliggjøre og (til en viss grad) kontrollere den aktuelle pressgruppe. Kort fortalt kan indefinering beskrives som en ufarliggjøringsstrategi som går ut på at pressgruppen blir «kapslet inn i samfunnsformasjons beslutningssystem»⁵⁹⁵, mens utdefinering, på sin side, er en ufarliggjøringsstrategi som går ut på at pressgruppen karakteriseres og stemples på et vis som plasserer det utenfor det gode selskap eller de stemmeberettigede, og dermed diskvalifiserer det fra å bli hørt (fordi de er «ekstremistiske», «sektariske», «uansvarlige» eller annet). Det er først og fremst begrepene «absorbering» og «indefinering» jeg finner egnet for å beskrive statens handlinger overfor Samfundsvernet.

Vi kan, med Mathiesens begreper, si at staten søkte å få kontroll over, og eventuelt nøytralisere, Samfundsvernet ved en absorpsjon av organisasjonen ved å tilsynelatende gjøre den til en del av statens sivile sikkerhetsapparat, politiet, samtidig som denne posisjonen krevde endringer fra Samfundsvernets side for at ordningen skulle kunne gjennomføres. En sterkt absorberende stat, slik Mathiesen definerer den, var det dog ikke. Justismyndighetenes eneste direkte befatning med Samfundsvernet var stort sett i forbindelse med gjennomføringen av «ordningen». Ingen annen form for «samarbeid» ble inngått med Samfundsvernet, så vidt vi vet. Organisasjonen fikk heller ingen stemmerett ved noe møtebord eller noe videre innflytelse på statens indre militærpolitiske eller antikommunistiske disposisjoner.⁵⁹⁶

Absorpsjon og indefinering har tradisjonelt som hensikt å få kontroll over den gruppe eller organisasjon som søkes indefinert og absorbert, men slike strategier kan også benyttes for å gjøre

⁵⁹² Mathiesen 1979:262

⁵⁹³ Mathiesen 1979:260

⁵⁹⁴ Mathiesen 1979:264

⁵⁹⁵ Mathiesen 1979:199

⁵⁹⁶ Selv om dette, som vi husker fra kapittel 5, ble foreslått i Januar-PMet.

det man oppfatter som en «nyttig» organisasjon «mindre angripbar» ved å gi den en aura av myndighetsaksept.⁵⁹⁷ Det er fullt mulig dette også var en av hensiktene med ordningen: gjøre Samfundsvernet mindre angripbar ved at man ga inntrykk av at den nå var under myndighetenes kontroll og dermed ikke utgjorde noen trussel mot arbeiderbevegelsen. Som vi har vært inne på andre steder ville ikke reservepolitordningen ha løst problemet til departementet, og ordningen kan dermed ha hatt en kosmetisk funksjon.

⁵⁹⁷ Mathiesen 1979:262

10 POLITIMESTRENE

Politiet

Statens sivile voldsinstitusjon er politiet, hvis fremste oppgave er å opprettholde lov og orden i samfunnet.⁵⁹⁸ Mens militæret i første omgang er trent for å konfrontere fremmede staters soldater, er politiet trent for å arbeide med og blant sin egen sivilbefolkning. Selv om politiet er utstyrt med relativt vide fullmakter hva angår bruken av vold, er ikke dette deres foretrukne første alternativ. Politiet er ikke trent for å utelukkende tilintetgjøre motstanderen, det fungerer oftere som forebyggere og meglere. Mens militærvesenets grunnprinsipp var maksimum styrke, kan man si at politiets prinsipp er minimum styrke.⁵⁹⁹

Kriminologene Paul Larsson og Helene Oppen Gundhus omtaler politiet som «generelle problemløser» som både jobber for å forhindre at noe skjer og for å gjøre noe med de problemer som har oppstått.⁶⁰⁰ Kriminologen Carl B. Klockars ser det på lignende vis, men velger å heller å bruke betegnelsen «regulerende organ» om politiet. For Klockars kjennetegnes politiet av at det regulerer forholdene samfunnsborgerne imellom og mellom borgere og institusjoner, dette skjer gjennom det han kaller «selektiv håndheving» av lover og regler.⁶⁰¹ I og med at det ville være tilnærmet umulig for politiet å håndheve alle lover og regler til enhver tid, blir det, ifølge Klockars, nødt til å bruke skjønn i forhold til hva det skal gripes inn mot. Politiet blir nødt til å prioritere og vurdere hva som er hensiktsmessig å forfølge og hva som ikke er det. I første instans er det selvfølgelig politikerne, via Justisdepartementet (JD), som styrer politiets aktiviteter og prioriteringer,⁶⁰² men dette utelukker ikke at politiet, i felten, bruker skjønn i sin praktiske utøvelse av politiarbeidet.

Politiyrket

Sosiolog Åsmund Birkeland skriver at politiet ikke først og fremst er et yrke eller en profesjon på linje med andre yrker og profesjoner, men at politiet er «en samfunnsmessig institusjon som er

⁵⁹⁸ Larsson og Gundhus 2007:16

⁵⁹⁹ Steytler 1993:163

⁶⁰⁰ Larsson og Gundhus 2007:17

⁶⁰¹ Klockars 1985: 107

⁶⁰² Larsson og Gundhus 2007:12

konstitutiv for eksistensen av et moderne samfunn». ⁶⁰³ Statens voldsmonopol innebærer at det offentlige har retten på den lovlige voldsutøvelsen, mens privat voldsbruk som oftest er kriminalisert. Den daglige forvaltningen av statens voldsmonopol er lagt til politiet, som også har ansvar for en stor del av den polisiære virksomhet som utøves i samfunnet. ⁶⁰⁴ Politiet er ingen tjenesteprodusent, skriver Birkeland, det skal ikke konkurrere med andre og det kan ikke overflødiggjøres av private grupper «uten at selve samfunnsformen dermed også endres». ⁶⁰⁵ Som en representant for staten og som forvalter av statens voldsmonopol, er det viktig at politiet oppfattes som en institusjon som vil hjelpe alle som trenger det, uavhengig av sosioøkonomisk status, etnisitet m.m. Denne upartiskheten er også med på å gi politiet legitimitet. Men legitimitet er ikke en fast størrelse, den kan også bli mindre eller forsvinne helt. Vi snakker da om en legitimitetskrise som kan føre til at politiet, eller deler av det, oppfattes som ineffektive, upartiske, farlige eller korrupte. Og får politiet svak støtte i befolkningen, så vil det «nødvendigvis [bli] et svakt politi». ⁶⁰⁶

Politiet i mellomkrigstiden

Politiet skulle ikke komme seg gjennom mellomkrigsårene uten en skramme. At politiet ble utkommandert til å beskytte streikebrytere gjorde dem i manges øyne til overklassens lakeier hvis oppgave var å beskytte den økonomiske elites interesser mot arbeidernes interesser.

Arbeideravisene skrev om «brutale overfall på fredelige arbeidere» og «Kristiania i den hvite terrors tegn», ⁶⁰⁷ og aviskarikaturene etterlot ingen tvil om hvilken del av befolkningen man mente politiet både beskyttet og sympatiserte med. Det var ikke allment kjent at det også innen politiet, spesielt blant betjentene, fantes mange som sympatiserte med arbeiderbevegelsens krav. Det var derfor en «sensasjon» ⁶⁰⁸ da Oslos politimester, Christian Grundt, i mars 1924 avskjediget store deler av styret i Oslo Politiforening ⁶⁰⁹ fordi de i et rundskriv hadde tatt offentlig avstand fra

⁶⁰³ Birkeland2007:39

⁶⁰⁴ Larsson skriver at polisiær virksomhet viser til politivirksomhet som ikke er begrenset til politiet selv. Han definerer polisiær virksomhet som «en spesiell form for sekundær kontroll med hovedformål å opprettholde orden og sikkerhet i samfunnet. Dette kan skje på mange måter, men vanligvis ved at det ved avvik fra det ønskelige benyttes eller trues med en form for makt og sanksjonering» Larsson og Gundhus 2007:18

⁶⁰⁵ Birkeland 2007:40

⁶⁰⁶ Birkeland 2007:45

⁶⁰⁷ Bull 1979:241

⁶⁰⁸ Ousland 1949:99

⁶⁰⁹ Politifunksjonærenes forening hos Ousland 1949:100.

bruken av politiet til streikebryterarbeid.⁶¹⁰ Dette, skriver Bull, var første gangen arbeiderne oppdaget «at de hadde allierte i fiendens rekker».⁶¹¹ I rundskrivet sto det at «En senkning av arbeidernes lønninger vil også medføre det samme for funksjonærene. I egen interesse bør en derfor optre med forsiktighet». Det er politimannens plikt, ble skrevet avsluttet med, «til enhver tid å være nøytral og upolitisk i sin tjeneste».⁶¹² To av de avskjedigede styremedlemmene ble senere tatt til nåde fordi de hevdet de ikke hadde forstått hva rundskrivet innebar, noe som raskt fikk vittige tunger til å hevde at «de eneste politimester Grundt kunne ha i korpset var folk som ikke visste hva de gjorde».⁶¹³ Politiforeningen i Oslo hadde også tidligere vedtatt lignende uttalelser, senest i 1921, men den gang uten at det medførte disiplinære reaksjoner.⁶¹⁴ Norsk Politiblad skrev det samme året at det lå i selve sakens natur at «politifunksjonærenes sympati som regel er på de streikendes side» i og med at de selv var lønnsarbeidere.⁶¹⁵ I Trondheim hadde politibetjentene meldt seg inn i Landsorganisasjonen i 1919 og de hadde endog deltatt i en dagsstreik⁶¹⁶. Johansen skriver at politiet under storstreiken i 1921 til og med samarbeidet med arbeiderbevegelsens ordensvern.⁶¹⁷ Slik det ofte er, viste virkeligheten seg å være mer nyansert enn fordommene.

Med deler av politikorpset sympatiserende med arbeiderbevegelsen, måtte politimesteren være forsiktig i sin bruk av disse mot streikende arbeidere om han skulle bevare disiplinen innad i avdelingen. Men det var ikke bare hensynet til egne betjenter som gjorde at det lønnet seg å ha et lavt konfliktnivå med arbeiderbevegelsen. Deler av politiet var nemlig kommunalt frem til 1936, noe som medførte at politiet på de stedene hvor sosialistene hadde stor representasjon i kommunestyrene, kunne risikere å få kuttet i sine bevilgninger. Ousland skriver at stillingen til konstablene i Oslopolitiet ble «vanskelig» etter storstreiken i 1921, dette fordi politiet hadde «kommet i miskreditt hos arbeiderne». Arbeiderpartiet, skrev han, «stemte mot enhver bevilgning til politiet den gang».⁶¹⁸ Frykten for bevilgninger var en ting, noe annet var å miste autoriteten overfor store deler av befolkningen. Når politiet ble satt til å håndheve lover som «stred mot

⁶¹⁰ Bonde 1994: 39

⁶¹¹ Bull 1979:241

⁶¹² Ousland 1949:100

⁶¹³ Karlsen 1979:30

⁶¹⁴ Ousland 1949:102

⁶¹⁵ Bull 1979:241

⁶¹⁶ Bull 1979:241

⁶¹⁷ Johansen 1989:24

⁶¹⁸ Ousland 1949:103

arbeidernes rettsbevissthet,» førte til at det mistet autoritet.⁶¹⁹ Når autoriteten ikke var der, måtte fysisk makt til for å få gjennom sin vilje. Men det ville ikke vært lett grunnet et fåtallig politi.⁶²⁰ I 1921 besto Oslopolitiet av totalt 500 mann, seks år senere av totalt 660 mann.⁶²¹ Derfor ønsket man å unngå å havne i situasjoner som kunne føre til at fysisk makt ble eneste utvei.⁶²²

JDs forsøk på å få kontroll over Samfundsvernet i 1929, førte til tilsynelatende uventede reaksjoner fra en rekke politimestere. Takket være denne saken har vi derfor endel dokumentasjon over hva en del av disse (offisielt) mente om Samfundsvernet den gangen. Materiale som dokumenterer enkelte politimestres holdninger før og etter 1929 finnes også, men er ikke like omfangsrikt. Vi kan derfor ikke hevde at de resultater vi kommer til gjaldt for politimestere flest, materialets spinkelhet i så måte tillater ikke slike generaliseringer. Vi vet at det også blant politimestrene var blandede holdninger til Samfundsvernet; noen så på det som en nyttig organisasjon, mens andre ikke ville ha noe med det å gjøre.⁶²³ Vi skal derfor ikke pretendere å kunne presentere *politimestrenes syn* slik overskriften kan gi inntrykk av. Vi kan derimot presentere *noen* politimesteres syn.

Den harde og den myke linja

Den motstanden vi har sett at enkelte politimestere utviste i 1929, var sterkt medvirkende til at ordningen ble en fiasko.⁶²⁴ Tiden som fulgte skulle også vise at dette ikke var en engangshendelse, men at mange av de som i 1929 ikke ville ha noe med Samfundsvernet å gjøre, heller ikke ville ha det i årene etter, selv ikke stilt overfor potensielt store uroligheter som det lokale politiet ville ha problemer med å takle. Enkelte politimestere var konsekvente i sin motstand mot private ordensvern, og selv om noe av dette kan tilskrives politiets kommunale status og viktigheten av å holde seg inne med arbeiderpartidominerte kommunestyre, er ikke dette hele forklaringen. En politimester vi har gode holdepunkter for var negativ til private paramilitære grupper gjennom hele sitt politimestervirke og selv etter at politiet hadde blitt statlig og man ikke hadde noen grunn til å frykte for bevilgningene, var Oslos politimester Kristian

⁶¹⁹ Johansen 1977:331

⁶²⁰ Pettersen 2010:85

⁶²¹ Bonde 1994:36

⁶²² Johansen 1977:331

⁶²³ Johansen skriver at «[e]n rekke politimestre var begeistret for Samfundsvernet.» Johansen 1982:38

⁶²⁴ Vi kunne dristet oss til å sagt *avgjørende*, og sittet med ordene i behold

Welhaven,⁶²⁵ som tok over embetet etter Christian Grundt. Welhaven, som var høyt respektert og sett på som «Oslo-bispen»⁶²⁶ blant politimestrene, var ikke bare skeptisk til private grupper, men også Statspolitiet, som han aldri ba om støtte fra.⁶²⁷ Kristian Welhaven kan, med Johansens ord, karakteriseres som en representant for den myke polititradisjonen.,⁶²⁸ de som søkte å ikke provosere når de rykket ut. Oslo kan i så måte sies å ha hatt eksempler på begge tradisjoner, den myke og den harde. Welhavens forgjenger, Grundt, var på mange måter en helt annen type politimester enn Welhaven; der Welhaven sto som representant for den myke linjen, var Grundt en representant for den harde. Der Welhaven var negativ til de private gruppene og nektet ethvert samarbeid, var Grundt positiv og inngikk ganske tidlig et nært samarbeid med Samfundsvernet.

En annen politimester som stakk seg ut som en representant for den myke linjen var politimesteren i Telemark, Roll-Hansen, som også utviste en konsekvent motstand mot bruk av frivillige ordensvern I 1924 reagerte han sterkt da Samfundsvernet forsøkte å opprette en avdeling i Porsgrunn, og sendte et brev til JD hvor han gjorde det klart at «Et ordensvern av dem som vil slå arbeiderne ned er en fare for retssikkerheten. Jeg må bestemt protestere mot at disse personer optræder.»⁶²⁹ Fem år senere var Roll-Hansen en av de mange politimestere som satte seg mot reservepolitioordningen til JD⁶³⁰. Rollen hans i en arbeidskonflikt i 1931 er inngående beskrevet av Johansen i boken om Menstadslaget.⁶³¹ Vi så i kapittel 7 vi at Sportsskytterforbundet var ledet av Samfundsvernsledere og at alle de tre underavdelinger som eksisterte i 1925⁶³² ble ansett for å være kamuflerte Samfundsvernsavdelinger. På forsommeren i 1932 ble Porsgrund Sportsskytterklubb opprettet og medlemmene søkte politimester Roll-Hansen om våpentillatelse. Politimesteren nektet å gi dette selv om han mente søkerne var både bra og pålitelige folk. Begrunnelsen for avslaget, skrev han til JD, var at fant det «betenkelig at politiet [skulle] bevebne den ene samfundsklasse mot den annen.» Roll-Hansen var ikke i tvil om at opprettelsen av pistolklubben hang sammen med urolighetene på Menstad året før.⁶³³ At politiet skulle tillate

⁶²⁵ Bergh og Eriksen 1998:97

⁶²⁶ Karlsen 1979:37

⁶²⁷ Bonde 1994:43

⁶²⁸ Johansen 1989:11

⁶²⁹ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Samfundsvernet» Fra politimesteren i Telemark til JD, 17. mars 1924, se også Johansen 1989: 29

⁶³⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0123 I mappe: «Politimestrenes uttalelser». PM Samfundsvernet JD, 6. mars 1929

⁶³¹ Johansen 1977

⁶³² Oslo, Drammen og Trondheim

⁶³³ RA/S-2220/O/Ob/L0007. Kontroll med salg av våpen og ammunisjon (A og P). Påtegning på skriv fra Norsk Sportsskytterforbund, JD, 7. september 1932

våpenkjøp til «et sådant korps av folk som politisk må antas å innta en ytterstilling,»⁶³⁴ det mente han ville «skade den sunde og gode utvikling» i hans distrikt, hvor Moskva-kommunistene for tiden var «i mindretal og ikke støttes av de almindelige bra arbeidere.»⁶³⁵ Enden på visa var at politimesteren ikke fikk støtte av departementet som beordret ham til å utstede attester ved å vise til våpenloven. Ifølge denne kunne man ikke «nekte å utstede en anbefaling [...] medmindre den enkelte ansøkers personlige forhold [gjorde] det utilrådelig.»⁶³⁶

Autoritet

Politimesteren viktigste redskap for å gjøre jobben sin er hans autoritet, både overfor sitt politikorps og overfor befolkningen for øvrig. Med utgangspunkt i sosiologen Max Webers autoritetsformer kan vi si at en politimester kunne være i besittelse av en eller flere av følgende typer autoritet: Den legale, den tradisjonelle, den karismatiske og den profesjonelle. Disse sikter henholdsvis til autoritet basert på vedtatte lover og regler, autoritet grunnet på vaner og tradisjoner, autoritet basert på personlige egenskaper, kompetanse og utstråling og, til sist, autoritet basert på at man er fagmann innenfor det yrket man utøver.⁶³⁷ Uten autoritet blir politimesterens arbeid vanskeligere å utføre. Johansen skriver at når autoriteten ikke er til stede, må det fysisk makt til for å få gjennom sin vilje.⁶³⁸ Problemet med fysisk makt er at det krever nok mannskaper for å være effektivt, det kan føre til at konflikten eskaleres, og enhver fysisk makt som av motparten oppfattes som unødvendig eller illegitim, vil ytterligere svekke politiets respekt og autoritet.

I kapittel 2 var vi inne på de diskusjoner man hadde hatt i Sikkerhetskomiteen angående opprettelsen av sivile ordensvern. Hver gang spørsmålet om tildeling av politimyndighet til sivile eller vernepliktige ble tatt opp, stilte komited medlem Beichmann, som også var politimester i Kristiania, seg tvilende til forslaget. Et forslag om å bruke «pålitelige» vernepliktige som et reservepoliti, utstyrt med revolver, avviste han med at han ikke kunne ta på seg det ansvaret det

⁶³⁴ Et av medlemmene var det senere Hird-medlemmet og Quisling-sekretæren, Harald Franklin Knudsen. Telemark Arbeiderblad 14. juni 1932

⁶³⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0007. Kontroll med salg av våpen og ammunisjon (A og P). Påtegning på skriv fra Norsk Sportsskytterforbund, JD, 8. september 1932

⁶³⁶ RA/S-2220/O/Ob/L0007. Kontroll med salg av våpen og ammunisjon (A og P). Fra Justisminister Lindboe til Chr. Knudsen, 12. november 1932

⁶³⁷ Støkken 1981: 73

⁶³⁸ Johansen 1977:331

var å gi disse politimyndighet.⁶³⁹ Pettersen skriver at Beichmann skal ha «blankt avvist» et forslag om bruk av sivile som reservepoliti med at «Det blir ikke øvet!»⁶⁴⁰ Beichmann, som var klar over at Kristianias politi ikke ville kunne takle større uroligheter, ønsket heller at man øket antallet garnisonerende soldater i byen slik at de kunne tre til støtte for politiet om nødvendig.

Daværende opdagelseschef Joh. Søhr, som også deltok i Sikkerhetskomiteens møter, uttrykte i likhet med politimester Beichmann, en sterk skepsis mot å bruke sivile ordensvern med politimyndighet. Fremfor organisering av militære og sivile ordensvern, mente han at det som ville virke beroligende på arbeiderne heller ville være «tariffavtaler og nye valgordninger».⁶⁴¹

Politiet og Samfundsvernet

Fra første halvdel av 1920-tallet finner vi lite dokumentasjon som forteller oss hvilket syn de ulike politimestre hadde på Samfundsvernet. Vi vet at Oslos daværende politimester, Christian Grundt, var svært så positivt innstilt til vernet. Han skal selv, kort tid etter å ha inntatt politimesterembetet i Oslo i 1921⁶⁴² (to år før vernets opprettelse), ha ytret ønske om at det ble opprettet en sivil borgergarde. Politiinspektør Rønneberg skal ha informert statsminister Halvorsen om dette, hvilket, ifølge Rønneberg, skal ha avstedkommet at statsministeren ble «meget forbitret, slo i bordet og erklærte, at det skal aldri skje».⁶⁴³ Grundt hadde sannsynligvis erfaring med slike private væpnede antikommunistiske grupper fra før han ble politimester i Oslo. Grundt var fra 1914 til 1921 politimester i Bergen,⁶⁴⁴ en by som var tidlig ute med paramilitære grupper.⁶⁴⁵ I 1920 ble Bergens Samfundshjelp opprettet og, i motsetning til Norges Samfundshjelp som ble opprettet i Oslo og som tilsynelatende adlød statsminister Knudsens forbud mot å organisere vernegrupper, var dette noe man gjennomførte i Bergen fra 1920 av. Samfundshjelpens leder i Bergen, Johan N. L. Blytt, hevdet selv at han i et møte med statsminister Knudsen hadde gjort det klart klart at Samfundshjelpen i Bergen ikke kunne eksistere uten de væpnede gruppene og at han derfor var uvillig til å legge ned disse. I henhold til

⁶³⁹ Pettersen 2010:77

⁶⁴⁰ Pettersen 2010:76

⁶⁴¹ Pettersen 2010:73

⁶⁴² Oslo Byleksikon 1966

⁶⁴³ Norges Kommunistblad 11. juni 1924.

⁶⁴⁴ Bergen Byleksikon

⁶⁴⁵ Se Persen 1974

Blytt skal Knudsen «stilltiende» ha godtatt dette.⁶⁴⁶ Positiv som Grundt var til slike grupper, er det ikke urimelig å tenke seg at han også i Bergen i det minste hadde en viss kontakt med disse, og at han derfor hadde noe erfaring med dette når han kom til Oslo.

Historikeren Eivind Karsrud har skrevet om hvordan samarbeidet i Oslo mellom Samfundsvernet og Grundt foregikk. Politimesteren bodde såpass nært vernets stabssjef at det ble trukket en telefonkabel mellom husene og koblet til en beredskapstelefon, slik at vernet raskt kunne aktiveres om det var nødvendig.⁶⁴⁷ Politimester Grundt skal også ha sørget for å utstyre Samfundsvernet med politi-armbind⁶⁴⁸ til bruk ved mobilisering som reservepoliti, og angivelig skal han ha gitt grønt lys for at vernet kunne arrestere fremstående representanter for arbeiderbevegelsen hvis forholdene skulle tilsi det.⁶⁴⁹

Bergen er et annet sted hvor vi vet det tidlig ble inngått et samarbeid mellom politimesteren og Samfundsvernet. Christian Grundts etterfølger i politimesterembetet, Selmer, informerte JD om dette i forbindelse med den nye politiloven i 1928. Han skrev at «vernet i en aarrække [hadde] været mundtlig godkjendt som [reservepoliti] uten at nogen skriftlig meddelelse er utfærdiget.»

Det første dokumentet fra en politimester hvor Samfundsvernet omtales, er et brev JD mottok den 17. mars 1924. Politimesteren i Kristiansand, NAVN?, ønsket departementets syn på bruk av Samfundsvernet som reservepoliti. Departementet svarte at det ikke kunne tillate at politimyndighet ble gitt til «'samfundsvern' o. lign. institusjoner, som måtte utgjøre eller ha til opgave å optre som særskilt organisasjon under egen ledelse.» Derimot, skrev departementet, hadde det ikke noe mot at politimesteren rekrutterte enkeltmedlemmer til slik tjeneste, så lenge det ble gjort fordi han anså dem som «skikket til polititjeneste» og ikke fordi de var medlemmer

⁶⁴⁶ RA/PA-0664/D/L0001. I mappe: Referat fra møte 5. juni 1929. Referat fra rådsmøte i Samfundshjelpen.

⁶⁴⁷ Karsrud 1982:111

⁶⁴⁸ Sannsynligvis beholdt Samfundsvernets Osloavdeling armbindene også etter at Grundt hadde gått av og blitt erstattet med Welhaven, som verken videreførte Grundts samarbeid eller hadde noe til overs for private garder. Årsaken til denne antakelsen ligger i at et slikt armbind er deponert på Forsvarsmuseet med annet Samfundsvernsmateriale fra midten av 1930-tallet. FMU 116. Dankert Krohn Holms arkiv.

⁶⁴⁹ Se Karsrud 1982:108-109. Borgersrud skriver at vernet trolig hadde en stilltiende tillatelse fra JD til å gjennomføre arrestasjoner. Se Borgersrud 2010:196-197. Ingenting i det foreliggende materialet støtter dette synet, tvert om, departementet ga gjentatte ganger uttrykk for en sterk skepsis til vernet og var konsekvente på at Samfundsvernet på ingen måte skulle få operere som selvstendig avdeling. Hvis en form for uoffisiell godkjenning av arrestasjoner faktisk forelå, er det mer sannsynlig at denne i så fall kom fra politimester Grundt, og ikke fra departementet.

av Samfundsvernet.⁶⁵⁰

Våpensalget

Som det kom frem av kapittel 2 var det politimesteren i Kristiansund, Reidar Sveen, som først gjorde JD oppmerksom på det våpensalget som foregikk til Samfundsvernet. Han reagerte, som vi husker, både på *hvordan* Samfundsvernet skaffet seg våpen og *at* det skaffet seg våpen. Sveen sørget for å stanse våpensalget inntil han hadde fått tilbakemelding fra departementet om hvordan han skulle forholde seg. Politimesteren var vel kjent med at det hadde blitt opprettet bevæpnede Samfundsvernsavdelinger rundt om i landet, og det er ikke urimelig å se for seg at han var skeptisk til disse, derav hans departementsforespørsel. Hva lå til grunn for hans skepsis? Vi skal være forsiktige med å spekulere, men det faktum at han ikke uten videre godtok våpensalg til en tydelig politisk farget borgervernsorganisasjon, tyder på en viss skepsis til slike organisasjoner. Hva denne skepsisen rent konkret kom av, kom ikke fram av brevet hans, men det er ikke urimelig å tenke seg at han blant annet hadde politimesterens nøytrale rolle i tankene og hvordan et slik våpensalg ville ha truet denne og dermed gjort jobben hans vanskeligere. Det at Sveen var den eneste politimesteren som reagerte på våpensalget til Samfundsvernet indikerer ikke, som vi var inne på i kapittel 3, at de politimestrene som ikke reagerte nødvendigvis støttet en bevæpning av private borgergardar. Det kan like så godt komme av en feilaktig oppfatning om at dette var godkjent fra høyere hold, noe vi så departementet selv mente kunne ha hendt.

Holdninger

Det største materialet vi har når det gjelder politimestrenes holdninger til Samfundsvernet er de brev og skriv som kom som en følge av JDs feilslåtte reservepolitiordning. Av de cirka 57 politimestere som i desember 1928 mottok rundskrivet som skisserte ordningen, var det rundt 29 som ga tilbakemelding om at de ikke hadde fått noen henvendelse fra Samfundsvernet. Åtte av politimesterne ga uttrykk for at de var villige til å følge departementets instruksjer, mens 14 politimestere ga uttrykk for uvillighet eller skepsis til ordningen. Vi ser at av de politimestere som hadde mottatt henvendelse fra den lokale Samfundsvernsavdeling, var et stort flertall skeptiske til ordningen og ikke villige til helt uten videre å følge instruksene.

⁶⁵⁰ RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe: «Samfundsvernet». Fra JD til politimesteren i Kristiansand. 25. mars 1924

Hva besto så denne skepsisen og til tider uvilligheten i?

Vi ser at av de 14 politimestre som ga uttrykk for skepsis eller uvillighet, var det 9 som begrunnet dette. I tabell 1 har vi rangert motargumentene etter antall ganger svart:⁶⁵¹

Tabell 1: Type argumenter brukt	Antall
Ikke til hjelp for politiet	8
Uklar ordning	3
Ikke behov for slikt ordensvern	2
Hensynet til ordensvernets medlemmer	1

Av tabellen kommer det frem at nesten alle politimestrene (8 av 9) mente Samfundsvernet ikke ville være til hjelp for politiet, mens en tredjedel var skeptiske fordi de mente ordningen var uklar i forhold til hvordan og når ordensvernet skulle brukes. To politimestere mente det ikke var behov for reservepoliti av den typen i deres distrikt og kun en politimester ytret skepsis grunnet hensynet til Samfundsvernets medlemmer.

Går vi litt dypere inn i materien vil vi se at det var ulike grunner til at mange politimestere mente et ordensvern basert på Samfundsvernsmedlemmer ikke var til hjelp for politiet.

Tabell 2: Ikke til hjelp for politiet⁶⁵²	Antall
Vil virke provoserende	3
Politiets omdømme og forhold til arbeiderbevegelsen	3
Uegnet til polititjeneste	2
Disiplinen innad i politiet	1

Provokasjonseffekten

Ut fra tabellen kan vi se at de problemstillingene politimestrene var mest opptatt av, dreide seg

⁶⁵¹ Merk at de fleste politimestere la for dagen mer enn ett enkelt argument, det var kun én politimester som la til grunn ett enkelt argument; politimesteren i Kongsberg.

⁶⁵² Antall svar er høyere enn antall politimestere som svarte av den enkle grunn av noen brukte flere argumenter samtidig.

om Samfundsvernets provokasjonseffekt og politiets omdømme og forhold til arbeiderbevegelsen.

De politimestre som var opptatt av provokasjonseffekten, mente bruk av Samfundsvernsbaserte ordensvern ville virke provoserende på publikum og heller bidra til å øke konfliktnivået fremfor å kontrollere situasjonen, noe som dermed ville gjøre jobben vanskeligere for dem. Fra før av visste politimestrene at bruk av militære tropper til støtte for politiet var meget upopulært og kunne bidra til å eskalere konflikten. Det er trolig politimestrene også visste litt om hvilke erfaringer andre land hadde gjort med bruk av private ordensvern. Johansen skriver at et av problemene man hadde erfart i England og Tyskland ved bruk borgervern, var at de virket provoserende. De ble oppfattet som «i alle henseende uberegnelige,» og Johansen skriver at de i «første omgang kjørte [...] voldsomt ut og banket opp streikende arbeidere – hvilket selvsagt ikke gjorde konfliktene lettere. I neste omgang gikk de 'frivillige' lei av å være ubetalt opprørspoliti, med den følge at myndighetene sto tilbake med svakere beredskap.»⁶⁵³ Bruken av borgervernene bidro i mange tilfeller til et økt konfliktnivå, enten ved at de selv økte dette ved å gå brutalt til verks eller ved å provosere motstanderen til å øke det. I en rapport bestilt av Forsvarsdepartementet (FD) i 1920, beskrives dette siste - her karakteriseres Citizen Guard, en borgervernsorganisasjon angivelig opprettet på initiativ fra Winston Churchill, som en «failure» fordi dets medlemmer måtte «passes på da de ingen training hadde og f.eks. gikk og svinget med sine køller og derved utfordret folk, noe en politimann aldri gjør, han viser aldrig sin kølle før han må bruke den, og det gjør han aldrig før det er aldeles nødvendig».⁶⁵⁴

Årsaken til at bruken av paramilitære avdelinger kan bidra til å øke urolighetene blir gjerne forklart med en kombinasjon av avdelingenes psykologi og sosiologi, og publikums oppfattelse av dem. Det siktes da henholdsvis til hva slags personer som rekrutteres til slike avdelinger, deres forventninger til publikum og uroligheter samt hvordan publikum selv oppfatter avdelingene og deres handlinger. Et opprørspolitis blotte tilstedeværelse kan i seg selv være provoserende for publikum da det fra deres side kan tolkes som om politiet planlegger å gå hardt til verks, mens det fra politiets side kan dreie seg om forberedelser *i tilfelle* konflikten eskalerer. Hvis så publikum gir uttrykk for sin misnøye, kan dette igjen bekrefte opprørspolitiets forventning og slik utløse en

⁶⁵³ Johansen 1989:32

⁶⁵⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0122 Avskrift av skriv fra marineattache S. Scott-Hansen til FD, Fortrolig, 7. mai 1920.

reaksjon som fremkaller ytterligere motstand fra publikum.⁶⁵⁵

Voldens provokasjonseffekt var ikke ukjent for politimestrene. Bruken av vold i indre konflikter, skriver Johansen, kunne lett føre til at «de egentlige problemstillinger» ble skjøvet til side og at konflikten både ble forlenget og forbitret, for ikke å nevne at det kunne skape «martyrium og revansjelyst».⁶⁵⁶ Forlengede og voldeligere konflikter var det ingen som var tjent med, verken arbeiderbevegelsen eller politiet. Lokalpolitiet var i en spesielt utsatt stilling ved konflikter, deres tilknytning og kjennskap til lokalmiljøet kan ha hevet terskelen for bruk av vold under spente situasjoner fordi motstanderne kunne være folk man skulle omgås med i dagliglivet.⁶⁵⁷

Politimestrene kjente til denne problemstillingen og vi skal ikke se bort fra at dette var et moment som til dels ble tatt hensyn til når handlingsalternativer ble vurdert.

Avstand

Samfundsvernet var, som vi har sett, en borgerlig organisasjon som hovedsakelig rekrutterte fra middelklassen og oppover. Ser vi på Oslo den gangen, så var det en delt by med store og tydelige klasseskiller. Det største skillet var mellom øst- og vestkanten av byen, mellom de bemidlede delene av befolkningen og de mindre bemidlede. I Oslo var langt på vei de fleste Vernere rekruttert fra byens vestkant, mens den overveiende majoriteten av arbeidere befant seg på østkanten. Historikeren Ola Svein Stugu skriver at det var vanlig at folk den gangen kjente få personer utenfor egen sosial gruppe, i Oslo kunne man endog gå et helt liv uten å oppleve noen særlig kontakt med folk utenfor egen gruppe. Man identifiserte seg med den sosiale gruppen man tilhørte, mens «[i]dentifikasjonen med byen som helhet var lav,» skriver han.⁶⁵⁸

I henhold til Samfundsvernets fiendebilde var det kommunistene som var motstanderne. Man så ingen forskjell på Tranmælkommunistene og Scheflokommunistene.⁶⁵⁹ De var alle ute etter å ødelegge det bestående samfunnet med «den brutaleste og mest hensynsløse vold».⁶⁶⁰

⁶⁵⁵ Jefferson 1990

⁶⁵⁶ Johansen 1987:20

⁶⁵⁷ Johansen 1977:332

⁶⁵⁸ Stugu 2012:79

⁶⁵⁹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

⁶⁶⁰ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32» «S.V. rapport ved aarsskiftet 1924/25». Udatert og usignert.

Kommunistenes ønsket å innføre «proletariatets diktatur» for slik å legge Norge «under magthaverne i Moskva,»⁶⁶¹ og Samfundsvernets oppgave var å stanse de «vanvittige oprørsplaner». ⁶⁶² Vel kunne nærheten til tider være et problem for politimestrene, men med Vernere som reservepoliti er det mer sannsynlig at *avstanden* hadde blitt det store problemet, både i forhold til manglende evne til å lese situasjoner riktig og i forhold til at den sosioøkonomiske, fysiske og ideologiske avstanden lettere kunne senke terskelen for brutal voldsutøvelse. Det er ikke utenkelig at dette var også noe politimestrene var opptatt av.

Arbeiderbevegelsen

Av tabellen over ser vi at det var hovedsakelig to sider ved bruken av Samfundsvernet som de fleste politimestrene bekymret seg over: Provokasjonseffekten og risikoen for å skade politiets forhold til arbeiderbevegelsen. Fra før av sto politiet lavt i kurs hos deler av arbeiderbevegelsen, nettopp fordi politiet hadde blitt brukt til å beskytte streikebrytere og til å konfrontere demonstranter. Som vi har sett, skulle politiet være en nøytral aktør, noe mange politimestere tok alvorlig, selv om de personlig muligens hadde tatt parti for den ene eller andre siden. Det var mange gode grunner til å holde seg inne med arbeiderbevegelsen; for det første fordi den representerte en stor andel av befolkningen. Selv om de fleste revolusjonære tilhørte arbeiderbevegelsen, var ikke alle som tilhørte arbeiderbevegelsen revolusjonære. For de fleste arbeidere, skriver Stugu, var ikke revolusjonen et mål i seg selv, det var kun en av flere mulige veier til et bedre liv.⁶⁶³ Den senere statsministeren fra Høyre, Ivar Lykke, forsikret i 1924 sin amerikanske onkel om at det ikke var fare for en revolusjon i Norge: «Naar det kommer til stykket er massen av arbeidere gode nordmend og nogen voldelig revolution faar du neppe mange hundrede av dem med paa». ⁶⁶⁴ Den liberale staten var ment å stå over særinteressene i samfunnet og den skulle på nøytralt vis komme fram til gode løsninger som gavnet fellesskapet som en helhet.⁶⁶⁵ Statens embetsmenn, hvorav inkludert politimestrene, var satt til å forvalte og opprettholde denne nøytraliteten. Det kunne vanskelig gjøres om man satte seg på kant med en stor andel av befolkningen og tok parti i klassekampen. Embetsmennene og politietaten

⁶⁶¹ RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». mai 1923. Signert Albert Balchen, Herman Lunde, Emil Frøen, Finn Blakstad og Bredo Berntsen.

⁶⁶² RA/PA-0664/D/L0001. Mappe: «Samfundshjelpen, Samfundsvernet 1923-32». 4 mai 1923. Signert Albert Balchen, Herman Lunde, Emil Frøen, Finn Blakstad og Bredo Berntsen.

⁶⁶³ Stugu 2012:86

⁶⁶⁴ Danielsen 1984:165

⁶⁶⁵ Stugu 2012:56

representerte staten, men staten, blir det hevdet, sto ikke «ensidig på kapitalens side, slik agitasjonen hevda».⁶⁶⁶ Politiets ansvar for den offentlige ro og orden gjorde at det var de som måtte rykke ut når uro truet, og det var derfor naturlig, på et vis, at de ble sett på som representanter for det deler av arbeiderbevegelsen så på som den undertrykkende borgerlige staten. Politiets nøytrale ideal og den rent praktiske konfliktdempende vinningen av å holde seg inne med majoriteten av befolkningen, var gode nok grunner for å søke å ikke støte fra seg arbeiderbevegelsen.

Kommunalt og statlig politi

For det andre, uavhengig av politiets nøytrale posisjon, kunne det lønne seg rent økonomisk å holde seg inne med arbeiderbevegelsen. Det sies at det norske politiet var kommunalt frem til 1936, men det er en sannhet med modifikasjoner. Det er riktig at deler av politiet var kommunalt; frem til 1936 var det kommunene som hadde ansvaret for lønningene til politibetjentene og -konstablene, fotsoldatene som var satt til å løse de oppgaver politiet skulle ta seg av. Når man snakker om at politiet var fåtallig i mellomkrigstiden, er det ikke det overordnede politiet det siktes til, men nettopp betjentene og konstablene, de som skulle stå i front og ta støytene. Bevilgningene til det underordnede politiet gikk over kommunebudsjettene og i de kommunene hvor arbeiderbevegelsen hadde en stor andel plasser i kommunestyret, kunne politiet risikere å miste eller få kuttet i bevilgningene hvis de hadde gjort seg alt for upopulære.⁶⁶⁷ Det øvrige politiet, det vil si politimestrene og alt det øvrige overordnede politi (politiinspektører, politiadjutanter, opdagelsessjefer og politifullmektiger) samt lensmennene, var alle lønnet og administrert av staten.⁶⁶⁸ Med politiloven av 1927 fikk staten enda større kontrollmuligheter og kunne gripe inn om den mente kommunene ikke hadde et stort og godt nok lønnet politikorps. Byråsjefen i JDs politikontor, Edvard Lassen, mente at følgene av politiloven av 1927 og den allerede eksisterende statlige styringen av politiledelsen, gjorde at man ikke kunne si at man hadde kommunalt politi i Norge.⁶⁶⁹ På tross av dette var det etter 1927 fortsatt politimestre som fryktet å havne på kant med sosialistene i sitt lokale kommunestyre fordi de fryktet for bevilgningene. En av disse var Oslos mektige politimester, Kristian Welhaven, som brukte

⁶⁶⁶ Stugu 2012:56

⁶⁶⁷ Johansen 1981: 170

⁶⁶⁸ Lassen 1932

⁶⁶⁹ Lassen 1932

frykten for å gjøre seg upopulær hos bystyret som en av begrunnelsene for at han ikke ville følge JDs rundskriv om reservepolitordningen. Welhaven var klar over mulighetene den nye politiloven ga for statlig overstyring av kommunene, men var likevel ikke overbevist om at det ville sikre tilstrekkelige bevilgninger om kommunen ikke ville det. Lassen kunne forstå Welhavens ønske om å holde seg inne med sosialistene: «Nu er en politimesters popularitet ingenlunde å slå vrak på. Den kan komme politiet tilgode på mange måter,» men, skrev han, «i dette tilfelle vilde den være erhvervet ved en illojalitet likeoverfor Justisdeptet og Regjeringen, og forsåvidt ha en litet tiltalende side.» Welhavens argument om at den nye politiloven ikke ga sikring nok for bevilgningene, var byråsjefen sterkt uenig i. Welhaven var ingen novise på det juridiske feltet. Han hadde større juridisk erfaring enn som politimester.⁶⁷⁰ Han var utdannet jurist og hadde tidligere jobbet som sorenskriverfullmektig, statsadvokatfullmektig og politifullmektig før han ble statsadvokat i Oslo, en stilling han beholdt i 5 år, frem til han ble Oslos politimester.⁶⁷¹

En annen som var bekymret for politiets forhold til publikum uten at han spesifikt nevnte arbeiderbevegelsen, var Sarpsborgs politimester. For ham ville bruk av Vernere som reservepoliti kunne «rokke ved den tillid som forhaapentlig publikum endnu har til politiet og vanskeliggjøre dettes stilling og arbeide.»⁶⁷² Høyst sannsynlig er det politiets nøytrale stilling han hadde i tankene.

Uegnet

Samfundsvernets medlemmer uegnet som reservepoliti blir spesifikt nevnt av to politimestere. Det kan innvendes at denne kategorien burde ha blitt slått sammen med den første, «Vil virke provoserende,» da man kan si at et (reserve)politikorps som kun virker provoserende i seg selv er uegnet for polititjeneste. Grunnen til at denne er blitt skilt ut som en egen kategori henger sammen med at de politimestere som hadde denne innvendingen spesifiserte andre aspekter ved Samfundsvernet enn deres provoserende effekt.

Politimesteren i Drammen var en av dem som mente Samfundsvernets medlemmer var uegnede til polititjeneste. Han kunne ikke se noen nytte av et slikt ordensvern, skrev han, da dets

⁶⁷⁰ Han hadde vært politimester på Rjukan i 6 år

⁶⁷¹ Bonde 1994:37

⁶⁷² Smaaleneses Social-Demokrat 21. februar 1929

medlemmer ikke ville «være politimessig utstyrt» og «optreden ute som politi av civile kun forsynt med et eller annet merke» ville «kun skape forvirring og heller skade enn hjelpe politiet under dets arbeide for oprettholdelse eller gjenoprettelse av ordenen».⁶⁷³ Akers politimester, Joh. Søhr, var enig i dette: «Jeg finner Samfundsvernet – efter hvad jeg har hørt om organisasjonen og mannskapernes utdannelse og utrustning – lite skikket til å opptrede som ordensvern, altså som støtte og hjelp for politiet når uroligheter befryktes eller under uro og optøier.»⁶⁷⁴ Søhr, tidligere opdagelsessjef og medlem av Sikkerhetskomiteen, hadde, som vi husker, gitt uttrykk for skepsis til sivile ordensvern også 10 år før i forbindelse med komitearbeidet. Spørsmålet om Samfundsvernets «utrustning» var det flere enn ham som var opptatt av. Politimesteren i Trondheim synes, i likhet med mange, at ordlyden i rundskrivet var uklar og ønsket spesielt nærmere opplysninger «angående vernets tiltenkte anvendelsesområde og benyttelse av eventuel bevegning».⁶⁷⁵ Hva ledelsen i Samfundsvernet mente om bevæpning som reservepoliti, kom frem av en veiledning trykket noen år senere. Her ble det gjort klart at Samfundsvernets enkelte avdelinger kunne fungere som reservepoliti om de ble bedt om det av politimesteren, men kun hvis de fikk gå i «fullt feltmessig utstyr med våben». Ble de nektet dette, var ikke situasjonen alvorlig nok og dermed var det heller ingen grunn til å be om Samfundsvernets assistanse.⁶⁷⁶

Disiplinen innad i politikorpset var det kun politimesteren i Sarpsborg som nevnte. Det betyr ikke at dette ikke opptok flere. Mulige arbeidersympatier hos betjentene og konstablene var det mange politimestere som var klar over.⁶⁷⁷ De måtte derfor ha dette i bakhodet når de beordret politikorpset ut i forbindelse med en arbeidskonflikt eller demonstrasjon. Den indre solidariteten som er så viktig for politikorpset og som Støkken skriver om,⁶⁷⁸ kunne fått seg et skudd for baugen om betjentene og konstablene hadde blitt tvunget til å interverere mot streikende eller demonstrerende arbeidere, sammen med Samfundsvernsmedlemmer.

Vi så i sitatet fra borgervernsrapporten gjengitt over, hvordan rapportskriveren kritiserte

⁶⁷³ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: «Angående Samfundsvernet». Fra Drammens politikammer til JD, 19. april 1929

⁶⁷⁴ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: «Angående Samfundsvernet». Fra Aker politikammer til JD, 4. april 1929

⁶⁷⁵ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: «Angående Samfundsvernet». Fra Trondheim politikammer til JD, 19. februar 1929

⁶⁷⁶ RA/PA-0750/F/L0001. Mappe 7: «Frivillige verneavdelinger landsstormen». «Veiledning i opsetning, administrasjon m.v. av Verneavdelinger» 1931

⁶⁷⁷ Johansen 1989

⁶⁷⁸ Støkken 1981: 99

borgervernet for å ha en provoserende atferd, og avsluttet med å understreke at en politimann ikke truer med bruk av fysisk makt «før det er aldeles nødvendig».⁶⁷⁹ Her er vi inne på en annen problematisk side ved bruken av politisk fargede frivillige avdelinger, nemlig vurderingen av den aktuelle situasjonen. Det kan være verdt å gjengi departementets bekymring rundt dette, for det er meget sannsynlig dette var en bekymring politimestrene delte. Det var en fare for at politisk fargede avdelingers «bedømmelse av en foreliggende situasjon» ikke ville være pålitelig, skrev departementet, og at det kunne «komme til å skride inn mot foreteelser, som objektivt, nøytralt, bedømt, ikke kan karakteriseres som samfundsnedbrytende eller samfundsfarlige».⁶⁸⁰

Innvendingene til 4. distriktskommando på bruken av militæret til indre uroligheter, er relevant for vår diskusjon om Samfundsvernets egnethet, nettopp fordi begge var militært trent: «Hærens befal savner helt erfaringer på dette område, - såvidt Distriktskommandoen bekjent får de hverken på befalsskolene eller senere nogen instruksjon eller anvisning med hensyn til sin opptreden under slike forhold. De savner også helt det kjennskap og den erfaring som *politiet* har med hensyn til bedømmelsen av opagiterte folkemassers lynne og den rette måte å 'ta' slike folkemasser på. Frykten for å begå den verste feil som under slike forhold kan begås: Å bruke for svake midler, slik at forholdene senere utvikler sig meget voldsommere enn ellers vilde være blitt resultatet, fører lett til at man anvender meget skarpere midler enn nødvendig, slik som tilfellet – eksempelvis – synes å ha vært ved begivenhetene i Ådalen i Sverige.»⁶⁸¹

Den tydelige politiske slagsiden til Samfundsvernet; en paramilitær borgerlig organisasjon med brodd mot arbeiderbevegelsen, var sannsynligvis et dårlig utgangspunkt for nøytral opptreden og situasjonsbedømmelse fra dets medlemmer. En eventuell bekymring fra politimestrenes side angående dette er dermed ikke urimelig å forestille seg.

Myk hardhet

Vårt fokus har vært på de politimestre som stilte seg negative til Samfundsvernet, i så måte kan vi si at vi har fokusert på representantene for den myke linjen i politiet. Johansen skriver at representantene for den myke polititradisjonen hadde mer tro på «tålmodighet og diplomati»

⁶⁷⁹ RA/S-2220/L0122 Avskrift av skrivelse fra marineattache S. Scott-Hansen til FD, merket nr 226. Fortrolig, datert 7.mai 1920.

⁶⁸⁰ RA/S-2220/L0123. I mappe: «Angående Samfundsvernet». Notat Samfundsvernet JD, 10. juni 1928

⁶⁸¹ Agøy 1997:281 I Ådalen i Sverige, hvor militæret hadde blitt utkommandert under en arbeidskonflikt, ble det skutt mot et demonstrasjonstog og fire ubevæpnede demonstranter og en tilskuer ble drept. Agøy 1997:384

fordi de ikke ønsket å provosere og fordi de hadde en viss kjennskap til den «politiske og sosiale bakgrunnen for arbeidskonfliktene og demonstrasjonene.»⁶⁸² De harde derimot, så det på annet vis, der var det prinsipper og maktbruk som gjaldt. Johansen skriver at de harde innen politiet «var på fremmarsj til midten av 1930-tallet.» Tilhengerne av et statspoliti var, kan vi anta, de harde, mens motstanderne representerte de myke. Det er mulig vi kan nyansere litt. Vi har sett at JD gjentatte ganger mente at det beste ville være om statens sikkerhetsstyrker (politi og militær) var sterke og pålitelige nok til å takle alvorlig uro, da det ville ha overflødiggjort private vern. Det var også flere politimestere som nevnte at de heller ønsket en opprusting av politiet, gjerne et statspoliti, fremfor å bruke folk fra Samfundsvernet eller lignende organisasjoner.⁶⁸³ Vi er ikke overrasket over at representanter for den myke tradisjonen tilsynelatende også støttet opprettelsen av et Statspoliti. Ikke fordi de var tilhengere av den harde linjen, men fordi alternativene var verre – enten stå uforberedt eller bruke folk man ikke stolte på. Selv tilhengerne av den myke linjen visste at det det kunne komme til et punkt hvor det kun var den harde linjen som fungerte.

Vi har sett at det blant en del politimestre var sterk motstand mot å benytte seg av frivillige til opprettholdelse av ro og orden. I enkelte tilfeller nektet de å opprette frivillige ordensvern selv om de fryktet uroligheter det normale politiet ikke ville kunne takle. Det var hensynet til egen autoritet, hensynet til politiets rykte, politiets forhold til store deler av befolkningen, politiets nøytrale posisjon samt frykt for økt voldsbruk fra motstandere og frivillige. Politimestrene, og da i særdeleshet Welhaven, var avgjørende for at reservepolitordningen mislyktes. Selv om tilkalling av militære styrker til å støtte politiet var upopulært både hos militæret og politiet, foretrakk mange dette fremfor å alliere seg med hvitegardister – *better the devil you know*.. Det er godt mulig at mange av de politimestrene som protesterte, egentlig sympatiserte med Samfundsvernets syn, men embetet stilte krav om nøytralitet, arbeidet stilte krav om nøytralitet, og nøytraliteten ble holdt høyt.

⁶⁸² Johansen 1989:12

⁶⁸³ RA/S-2220/O/Ob/L0123. I mappe: «Angående Samfundsvernet». Fra politimesteren i Sandnes til JD, 2. april 1929, se også Mejlænders «sukk», som vi omtalte i kapittel 4. RA/S-2220/O/Ob/L0123. Mappe «Angående samfundsvernet». Fra Politimesteren i Trondheim til JD. Datert 19. februar 1929, signert Mejlænder.

11 KONKLUSJON

Vi har i denne avhandlingen forsøkt å finne ut hvorfor og hvordan en privat paramilitær organisasjon som Samfundsvernet kunne holde på med sine aktiviteter relativt uforstyrret i 14 år. Gjennomgangen har vist at Samfundsvernet var militær i sitt vesen, noe som gjenspeilte seg i organisasjonsstrukturen, lederne, treningen, utrustningen og håndbøkene. Avdelingene var organisert som stormtropper trent for nærkamp i urbane områder. Når Samfundsvernet ble beskyldt av sosialistpressen for å forberede borgerkrigen, så var dette nesten riktig. Samfundsvernet forberedte ikke selve borgerkrigen, det forberedte seg *på* borgerkrig. Organisasjonen tok sin misjon alvorlig og arbeidet målrettet og profesjonelt med å utvikle en slagkraftig militær organisasjon. Samfundsvernet skulle ikke drive politikk eller være et politisk partis private milits. Det var hele det borgerlige samfunnet som skulle forsvares. Fokuset lå hele tiden på trening i militære ferdigheter spesielt tilrettelagt for en kamp mot den indre fiende, i egne bygater. Fienden – det var de revolusjonære, samfunnsstormerne, Moskvas nyttige idioter som ville innføre det proletariats diktatur i Norge.

Organisasjonens øverste ledelse, Rådet, besto hovedsakelig av menn med økonomiske muskler hvorav mange også var involvert i andre høyreaktivistiske organisasjoner. Det var ressurssterke menn, konservative og muligens en anelse reaksjonære. Disse næringslivets menn hadde gode grunner for å frykte revolusjonen, og det er ikke usannsynlig at det var nettopp dette som var deres hovedbekymring, sikre sine økonomiske interesser og sin makt. Beskytte det samfunnet de eide.

På nivået under, den daglige operative ledelse, var det de militære som dominerte. Dette var også ressurssterke menn, gjerne med lange militærkarrierer og høye verv i idretts- og foreningsliv. En del hadde næringsinteresser på si, og kunne derfor omtales som både næringsdrivende og militære. Flere av de mest sentrale lederne på dette nivået la aldri skjul på sine fascistisypatier og en del ble senere aktive i Nasjonal Samling. Vi kan nok trygt karakterisere endel av de viktigste lederne som både konservative og reaksjonære, noen endog som fascistiske.

Fotsoldatene i organisasjonen, Vernerne, var hovedsakelig sivilister rekruttert fra middelklassen

og oppover. Hovedmassen av medlemmene var relativt unge, 35 år eller yngre. Hvilke holdninger disse hadde har vi ikke hatt mulighet til å undersøke. Vi har valgt å fokusere mer på lederne, de som kunne ta avgjørelser om organisasjonen.

Samfundsvernet hadde erfarne og dyktige folk hvis ressurser dets medlemmer kunne trekke veksler på. Både blant offiserene og sivilistene i ledelsesposisjoner, var det en rekke folk med erfaring fra konfliktområder, mange var erfarne militære instruktører og idrettsledere. I tillegg hadde Samfundsvernet støttespillere i viktige stillinger i Forsvaret og i departementer. En viss støtte var det også fra enkelte borgerlige aviser og borgerlige politikere. Samfundsvernet var alt i alt en relativt profesjonell og militærfaglig sett, en ressurssterk paramilitær organisasjon.

Samfundsvernet var en godt organisert paramilitær organisasjon som hadde et stort voldspotensiale. Organisasjon ble ikke ledet av amatører, tvert om var det ressurssterke og erfarne ledere Vernet hadde. Dette gjorde Samfundsvernet til en organisasjon man burde ta alvorlig.

Vernet var et produkt av sin tid, en tid da frikorps marsjerte i Tyskland og revolusjonen banket på døra her hjemme. Vernet hadde tilsynelatende en stor tilstrømning av medlemmer i sine første år, noe som senere dabbet av etter som 1930-tallet nærmet seg og revolusjonstrusselen ble fjernere og arbeidskonfliktene færre. Samfundsvernet trengte revolusjonsfrykten for å eksistere og når den forsvant, forsvant også Vernets eksistensberettigelse. Organisasjonen var sannsynligvis allerede i delvis oppløsning når den ble forbudt i 1936, vi vet at det både var økonomiske problemer og problemer med rekrutteringen og motivasjonen til Vernerne. De nye tidene med økt samarbeid mellom arbeidslivsaktørene, bedret økonomi og en Arbeiderpartiregjering som ikke ville gjennomføre noen revolusjon, gjorde at Vernet var i ferd med å bli en relikv fra svunne tider.

Vi stilte en del spørsmål ved avhandlingens innledning og kan nå, etter gjennomgangen, svare ja på spørsmålene om hvilken nytte departementet så i Vernet. Det samme kan vi gjøre på spørsmålene vi stilte om mulige grunner til at departementet også hadde en negativ innstilling til Vernet. Tilsynelatende kan vi derfor si at dette styrker hovedhypotesen om at departementet så en nytte i Samfundsvernet samtidig som de var skeptiske til det – med andre ord at det hadde en ambivalent innstilling til det.

Vi stilte også spørsmål ved hvorfor så få forsøk ble gjort for å få bukt med organisasjonen, og lurte på om det kunne være frykten for å utfordre, manglende egnet lovverk eller noe annet som lå bak.

Det hersket en viss skepsis og muligens frykt, for hva Samfundsvernet kunne gjøre eller ende opp med å bli. Dette hadde også en innvirkning på de anbefalinger som ble lagt fram. Lovverkets utilstrekkelighet var en annen årsak. Ordensverneparagrafen skulle være et middel for å takle ordensvernene, men også denne viste seg å være utilstrekkelig.

Vi har sett at Samfundsvernet aldri ble aktivisert i særlig utstrekning. Det ble aldri et reservepoliti og tilknytningen til Forsvaret på 1930-tallet endret ikke noe ved Vernet annet enn at dets avdelinger kunne bli innkalt ved mobilisering. I motsetning til sine europeiske fettere, var aldri Samfundsvernet involvert i gateslag eller agerte politi i gatene. Statens voldsmonopol ble aldri utfordret i praksis av Samfundsvernet. Slikt sett var Samfundsvernet en «snill» organisasjon. Og dets ledere holdt ord: Vernet tok aldri initiativ til handling. Det at Samfundsvernet ikke opptrådte som en aggressiv organisasjon, kan ha bidratt til den lite konfronterende linjen vi har sett at departementet inntok.

Vår hovedhypotese forutsatte at Samfundsvernets 14-årige eksistens blant annet kom av den ambivalente holdning Justisdepartementet inntok til det. Kan vi si at hypotesen er blitt bekreftet? Nei, det ser ikke sånn ut. Departementet utviste en konsekvent negativ holdning til private garder. De kunne se en nytte i dem når de først eksisterte og de kunne forstå hvorfor de var opprettet, men dette betød ikke at de støttet deres eksistens. Det var ikke en ambivalens hos departementet som bidro til at organisasjonen fikk eksistere så lenge, det var heller fraværet av et effektivt lovverk (som igjen kan sies å ha kommet av liten politisk vilje hos de folkevalgte) og frykten for at en hard linje ville gjøre vondt verre.

Personlig inntok Lassen og Platou en mer positiv holdning til Samfundsvernet, og dette kan ha gitt et inntrykk av ambivalens. Men når vi ser hva som ble anbefalt og hvordan det ble argumentert rundt det, ser vi det ofte var med nøytralitetsprinsippet som los.

Nøytraliteten var også viktig for politimestrene. Selv om begge parter satte nøytralitet høyt, hadde de tilsynelatende ulike oppfatninger av hva det innebar i praksis. For departementet kunne man være nøytral selv om man godkjente Samfundsvernsmedlemmer som reservepoliti, mens en rekke politimestre mente dette derimot ville virke svekkende på nøytraliteten og nektet derfor å ha noe med organisasjonen å gjøre.

Samfundsvernet ble aldri det dets ledere hadde håpet på. Den viktigste årsaken var den motstanden enkelte politimestere utviste. Denne punkterte hele reservepolitordningen og ga Vernet mye dårlig reklame. Samfundsvernet var også et fremmedelement i Norge, det var ikke grunnlag for en slik organisasjon her. Konfliktnivået ble aldri så høyt at Samfundsvernet kunne få sin plass. I ettertid kan vi se at Samfundsvernet var en overreaksjon på revolusjonstrusler som ikke var så store. At organisasjonen ikke fikk utnyttet sitt potensiale kan vi for en stor del takke politimesterne for.

LITTERATURLISTE

BØKER, ARTIKLER, AVHANDLINGER

Abrahams, Ray (1998): *Vigilant Citizens. Vigilantism and the State*. Cambridge: Polity Press

Abrahams, Ray (2007): Some thoughts on the comparative study of vigilantism. I: *Global Vigilantes*. Pratten, David og Atreyee Sen (red.). London: Hurst & Company.

Abrahamsson, Bengt (1968). The Ideology of an Élite: Conservatism and National Insecurity: Some Notes on the Swedish Military. I: *Armed forces and Society. Sociological Essays*. Jacques Van Doorn (red.). The Hague: Mouton

Adrian , H. C. (1962): *Fedrelandslaget i norsk politikk 1925-1931*. Magisteravhandling i statsvitenskap UIO

Agøy, Nils Ivar (1997): *Militæretaten og «den indre fiende» fra 1905 til 1940. Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget

Aubert, Wilhelm (1972): *Det skjulte samfunn*. Oslo: Pax Forlag AS

Bech, Dagfinn (1931): *Reaksjon eller fremskritt. En oversikt over de fascistiske bevegelser og den økonomiske krise*. Oslo: Det Norske Arbeiderpartis Forlag

Bergh Trond og Knut Einar Eriksen (1998): *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914-1997*. Overvåkingssystemet bygges opp 1914-1955. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

Birkeland, Åsmund (2007): Politigeneralisten, den moderne staten og politiets legitimitet. I: *Polisiær virksomhet. Hva er det – hvem gjør det? Forskningskonferansen 2007*. Gundhus, Helene Oppen, Paul Larsson og Tor-Geir Myhrer (red.). Oslo: PHS Forskning

Bonde, Arne (1994): *For lov og rett i 250 år. Oslo politikammer 1744-1994 med spesiell vekt på de siste 50 år*. Oslo: Oslo politikammer.

Borgersrud, Lars (2000): *Konspirasjon og kapitulasjon. Et nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940*. Oslo : Forlaget Oktober

Borgersrud, Lars (2010): *Vi er jo et militært parti. Den norske militærfascismens historie 1*. Oslo : Scandinavian Academic Press

Borgersrud, Lars (2012): *Like gode nordmenn? Den norske militærfascismens historie 2*. Oslo: Scandinavian Academic Press

Bukurura, Sufian Hemed (1993): Vigilantism in Tanzania. I: *Alternative Policing Styles. Cross-Cultural Perspectives*. Findlay, Mark og Uglješa Zvekić (red.) Deventer: Kluwer Law and

Taxation Publishers

Bull, Edvard (1979): Klassekamp og fellesskap 1920 – 1945. I: *Norges Historie, Bind 13*. Knut Mykland (red). Oslo: J. W. Cappelens Forlag AS:

Dahl, Hans Fredrik (1991): *En fører blir til*. Oslo: Aschehoug

Danielsen, Rolf (1984): *Borgerlig oppdemningspolitikk. Høyres historie 2*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag AS

Emberland, Terje og Bernt Roughvedt (2005): *Det ariske idol. Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehoug

Fagertun, Fredrik (1983): *Den indre militære beredskapen i mellomkrigstida*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø

Fagertun, Fredrik (1984): *Militærmakten og «den indre fiende» 1918-1940*. FHFS notat 7/1984. Oslo

Feld, M. D (1968): Professionalism, Nationalism, and the Alienation of the Military. I: *Armed forces and Society. Sociological Essays*. Jacques Van Doorn (red.). The Hague: Mouton:

Fossum, Egil og Sidsel Meyer (2008): *Er det så sikkert? Journalistikk og kildekritikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

Friis, Jacob og Trond Hegna (Red 1977): *Arbeidernes Leksikon, Bind 2*. Forkortet utgave. Oslo: Pax Forlag A/S

Fure, Odd-Bjørn (1996): *Mellomkrigstid 1920-1940. Norsk utenrikspolitikks historie Bind 3*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gabrielsen, Bjørn Vidar (1967): *Leidangen: en studie i frivillig norsk forsvar*. Magisteravhandling i statsvitenskap. Universitetet i Oslo

Guang-cai, Sun og Ching Ming-kai (1993): Alternative Policing and Crime Control in China. I: *Alternative Policing Styles. Cross-Cultural Perspectives*. Findlay, Mark og Uglješa Zvekić (red.) Kluwer Law and Taxation Publishers: Deventer

Halvorsen, Knut (2008): *Å forske på samfunnet. En innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS

Hilt, Christian (1923): *Fascismen i Norge: «Norges Samfundshjælp» og «Borgernes Samfund»*. Arbeiderpartiets Forlag

Jacobsen, Alf R. og Egil Mørk (1989): *Svartkammeret. Den innerste hemmeligheten*. Oslo: Cappelen

Jarman, Neil (2007): *Vigilantism, transition and legitimacy: informal policing in Northern Ireland*. I: *Global Vigilantes*. Pratten, David og Atreyee Sen (red.). London: Hurst & Company.

Jefferson, Tony (1990): *The case against paramilitary policing*. Philadelphia: Open University Press.

Johansen, Iver (2010): *Hva betyr samfunnet for militær effektivitet? En analyse av sosial kapital i produksjonen av militær makt*. FFI-rapport 2010/01176

Johansen, Per Ole (1977): *Menstadkonflikten 1931*. Oslo : Tiden Norsk Forlag

Johansen, Per Ole (1981): Arbeidervern og revolusjonsfrykt. Borgerlige politikeres reaksjon på vedtakene om å danne permanente arbeidervern i begynnelsen av 1930-årene. I: *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1/1981.

Johansen, Per Ole (1982): Da Generalstaben var overvåkningspoliti. Perioden 1918-1932. I: *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 2/1982

Johansen, Per Ole (1987): «Kampen om den tvungne voldgift 1927-1929. Et bidrag til den sivile ulydighetens kriminologi.» I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 1987,

Johansen, Per Ole (1989): *Samfunnets pansrede neve. Statspoliti og overvåkning 1918-1941*. Oslo : Gyldendal Norsk Forlag

Johansen, Sverre Bergh (1967): *Norges Samfundshjelp. Konformisme og avvik. En undersøkelse av organisasjonen målsettinger og virkemidler, struktur og forhold til sosiale omgivelser i tiden 1920-1942*. Magisteravhandling i statsvitenskap.

Johnston, Les (1996): What is vigilantism? I: *British Journal of Criminology*. Vol. 36, nr. 2/1996

Karlsen, Thorleif (1979): *Lang dag i politiet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Karsrud, Eivind (1982): «De frie menns bål». To vestkantminner om overvåkingen i «Samfundsvernet». I: *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*. Nr 2 1982

Karsrud, Eivind (1985): «Med pistol og Totschläger. Den hemmelige organisasjonen «Samfundsvernet» i mellomkrigstida.» I *Totn Årbok 1985. Tidsskrift for Toten Historielag*

Kjeldstadli, Knut (1992): *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Univeristetsforlaget

Klockars, Carl B (1985).: *The idea of police*. Beverly Hills: Sage Publications

Knutsen, Paul (1993): *Korporatisme og klassekamp: studier i forholdet mellom Norsk*

arbeidsgiverforening, fagbevegelsen og statsmakten 1915-1928 Doktoravhandling. Universitetet i Oslo

Kobro, I (1944): *Tillegg til Norges læger 1800-1908*. Oslo: H. Aschehoug & Co

Lahlum, Hans Olav (2007): *Oscar Torp. En politisk biografi*. Oslo: Cappelen Forlag AS

Larsen, Stein Ugelvik (1990): Conservatives and fascists in the Nordic countries: Norway, Sweden, Denmark and Finland, 1918-45. I: *Fascists and conservatives. The radical right and the establishment in the twentieth-century Europe*. Martin Blinkhorn (red.). London: Unwin Hyman

Larsson, Paul og Helene Oppen Gundhus (2007): Policing i et norsk perspektiv. I: *Forskningskonferansen 2007. Polisær virksomhet. Hva er det – hvem gjør det?* Gundhus, Helene Oppen, Paul Larsson og Tor-Geir Myhrer (red.). Oslo: Politihøgskolen

Lassen, Edvard (1932): Statspolitiet i Norge. I: *Nordisk Kriminalteknisk Tidsskrift 1932*

Lindboe, Asbjørn (1965): *Fra de urolige tredveårene. Dagboksnotiser og kommentarer*. Oslo: Johan Grundt Tanum

Lippestad, Carl. Fr (1972): *Slik begynte det*. I: Oslo Pistolklubb 50 år. John Solheim (red.)

Loock, Hans-Dietrich (1972): *Quisling, Rosenberg og Terboven*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Lund-rapporten. Dokument nr. 15 (1995-96). *Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere* (Lund-rapporten). Oslo 1996.

Lundberg, Victor (2007): Modernitet och makt, män och maskingevär. Annotationer i text och bild om Munckska kåren och den organiserade fascismen i mellankrigstidens Sverige. I: *Arbetshistoria idag Rapport från arbetshistorikermötet i Landskrona i maj 2007*. Magnus Olofsson (red.). Stockholm: Centrum för arbetshistoria:

Mathiesen, Thomas (1979): *Ideologi og motstand. Elementer til en politisk strategi*. Oslo: Pax Forlag AS

Mathiesen, Thomas (1983): Rettsliggjøring av en politisk konflikt. I: *Maskene faller. Kritiske artikler om politikk og samfunn*. Bae, Eskeland og Heli (red.) Oslo: Pax Forlag AS

Maurseth, Per (1987): *Gjennom kriser til makt (1929-1935). Arbeiderbevegelsens historie i Norge 3*

Kokkvoll, Arne og Jacob Sverdrup (red.). Tiden Norsk Forlag: Oslo

Moren, Gudmund (1978): *Julussakonflikten i Elverum 1927*. Hovedoppgave i historie: Universitetet i Oslo

- Myklebust, Kjeld (1929): Finnlands skyddskår. I: *Reveljen. Organ for Foreningen til Gjenreisning av Norges Forsvar*. 3/1929
- Norland, Andreas (1973): *Hårde tider. Fedrelandslaget i norsk politikk*. Oslo: Dreyers Forlag
- Olsen, Jørgen (2007): *Arbeiderpartiets forhold til spørsmålet om en norsk fascisme 1930 – 1933*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Ousland, Gunnar (1949): *Fagorganisasjonen i Norge. 2. De store kamp-åra 1921-1931*. Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Persen, Ole-Jan (1974): *Høgreekstremisme i Bergen 1920-1933*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen.
- Pettersen, Marie Westreng (2010): *Generalstaben og de revolusjonære. Revolusjonsfrykt i Generalstaben under radikaliseringsperioden 1917 – 1921*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo
- Sejersted, Francis (2005): *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax Forlag AS
- Sen, Atreyee (2007): «Global vigilantes: perspectives on justice and violence.» I: *Global Vigilantes*.
- Pratten, David og Atreyee Sen (red.). London: Hurst & Company.
- Skaar, Helge (1982): *Kontoret for den frivillige hjelpetjeneste 1920*. I: Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 2/1982
- Smith, Sven-Erik Grieg (1966): *Borger og soldat: historien om det norske reservebefalet og det forsvaret de tjente*. Oslo: Grøndahl Dreyer
- Steytler, Nico (1993): Policing Political Opponents: Death Squads in South Africa. I: *Alternative Policing Styles. Cross-Cultural Perspectives*. Findlay, Mark og Uglješa Zvekić (red.) Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers
- Stortingsforhandlinger 1929. *Stortingstidende 7a*. Stortingets publikasjoner.
- Stugu, Ola Svein (2012): *Norsk historie etter 1905. Vegen mot velstandslandet*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Støkken, Anne Marie (red.) (1981): *Politiet i det norske samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Treider, J (1950): Oberstløytnant Lars Dannevig. I: *Oslo Militære Samfunns portrettgalleri*. Oswald Nordlie (red.). Oslo : J. Chr. Gundersen
- Van Doorn, Jacques (1968): Armed Forces and Society: Patterns and Trends. I: *Armed forces and*

Society. Sociological Essays. Jacques Van Doorn (red.). The Hague: Mouton

von Bredow, Wilfried (2003): *The Order of Violence: Norms, Rules, and Taboos of Organized Violence and the De-legitimization of the Military. I: Handbook of the Sociology of the Military.* Giuseppe Caforio (red.). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers

Waite, Robert G. L. (1968): *Vanguard of Nazism. The Free Corps Movement in Postwar Germany 1918-1923.* New York: W. W. Norton & Company Inc.

Weber, Max (1992): *Makt og byråkrati.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Ørvik, Nils (1960): *Sikkerhetspolitikken 1920-1939. Fra forhistorien til 9. april 1940. Bind 1. Solidaritet eller nøytralitet.* Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag

Østerud, Øyvind (1996): *Invitasjon til statsvitenskap.* Oslo: Universitetsforlaget

OPPSLAGSVERK

Studenterne fra 1888 (1913): Biografiske Efterretninger samlet til 25 aars-jubileet 1913. Kristiania: Det Mallingske Bogtrykkeri

Studentene fra 1891 (1916). Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1916. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri

Studentene fra 1891 (1941). Biografiske opplysninger samlet i anledning av 50-års jubileet 1941. Oslo: Rambæks Trykkeri

Studentene fra 1892 (1917). Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1917. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri

Studentene fra 1892 (1942). Biografiske opplysninger samlet til 5-års jubileet 1942. Oslo: Grøndahl & Søns Boktrykkeri

Studenterne fra 1893 (1918). Biografiske opplysninger samlet til 25-aarsjubilæet. 1918. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri

Studenterne fra 1894 (1919). Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri

Studentene fra 1894 (1934). Biografiske opplysninger samlet til 40 års jubileet 1934. Oslo: J. M. Stenersens Forlag

Studentene fra 1898 (1948). Biografiske opplysninger samlet til 50-årsjubileet. 1948. Oslo: Arbeidernes Aktetrykkeri

Studentene fra 1890 (1915): Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubileet 1915. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri

Studentene fra 1900 (1925). Biografiske opplysninger samlet til 25-aars-jubilæet 1925. Oslo: Grøndahl & Søns Boktrykkeri

Studentene fra 1900 (1950). Biografiske opplysninger samlet til 50-års-jubileet 1950. Oslo: Det Mallingske Boktrykkeri

Studentene fra 1902 (1927). Biografiske opplysninger samlet til 25-års-jubileet 1927. Oslo: Grøndahl & Søns Boktrykkeri

Studentene fra 1902 (1952). Biografiske opplysninger samlet til 50-års jubileet 1952. Oslo: Aas & Wahls Boktrykkeri

Studentene fra 1912 (1937). Biografiske opplysninger samlet til 25-års-jubileet. Jonas Jansen (red.). Oslo

Studentene fra 1912 (1962). Biografiske opplysninger samlet til 50-årsjubileet 1962. Oslo: Nationaltrykkeriet

The Cassell Concise Dictionary. 1997. London: Cassell

Oslo Byleksikon. 1966. Oslo: Aschehoug

Bergen Byleksikon. 1999. Oslo: Kunnskapsforlaget

Store Norske Leksikon, Bind 12. 1998. Oslo: Aschehoug og Gyldendal

The New Encyclopædia Britannica (1994).

ARKIVER

Riksarkivet

Justisdepartementet, Politikontoret

RA/S-2220/B/L0001.

RA/S-2220/B/L0021

RA/S-2220/O/Ob/L0122

RA/S-2220/O/Ob/L0123

RA/S-2220/O/Ob/L0124

RA/S-2220/O/Ob/L0125

RA/S-2220/O/Ob/L0347

Forsvaret, Generalstaben IV

RA/RAFA-3258/Y34/L0309
RA/RAFA-3258/Y34/L0309/001
RA/RAFA-3258/Y51/L0333/0001

Forsvaret, Generalfelttøymesteren
RA/RAFA-1823/D/Da/L0188/0001
RA/RAFA-3021/D22/L0304/0022

Rolf Ingebrigtsen (Alfa Bibliotek)
RA/PA-1308/G/Gc/L0012

Ragnvald Hvoslef
RA/PA-0743/Fb/L0001

Norges Industriforbund
RA/PA-0636/D/Db/Dbb/Dbbd/L0757/002

Christian Lange Rolfsen
RA/PA-0385/F/L0001

Vidkun Quisling
RA/PA-0750/F/L0001

Samfundshjælpen
RA/PA-0664/D/L0001
RA/PA-0664/D/L0002

Statsarkivet i Stavanger

Unge Høyre
SAST/A-100618 Pa 0423.

Universitetsbiblioteket i Bergen, Manuskriptavdelingen

Johan N. Blytt
Ms 1727.2 c

Forsvarsmuseets bibliotek, Oslo

Dankert Krohn Holm
FMU 116.

**Nasjonalbiblioteket i Oslo,
Håndskriftsamlingen**

Joakim Lehmkuhl
Ms fol 1924:10b7

Vidkun Quisling
Ms fol 4096 VI 2

Erling Winsnes
Ms. Fol 4287:1

Oslo Bymuseum

Minneoppgave for eldre. Deponert fra Nasjonalforeningen
for folkehelsen. Landslaget for bygde- og byhistorie.
Boks 1. John Hvoslef.

Antall ord: 50711